ZEMLJOPIS TRGOVINE i PROMETA

ZA

TRGOVAČKE ŠKOLE.

Po Zehdenu i drugima sastavio

Hamdija Kreševljaković.

Vlastita naklada pisca.

Sarajevo 1924.
Islamska dionička štamparija (tiskara) u Sarajevu.

ZEMLJOPIS TRGOVINE i PROMETA

ZA

TRGOVAČKE ŠKOLE.

Po Zehdenu i drugima sastavio

Hamdija Kreševljaković.

Vlastita naklada pisca.

—((()))—

Sarajevo 1924.

Islamska dionička štamparija (tiskara) u Sarajevu.

Predgovor.

Zemljopis trgovine i prometa, što se upotrebljavao u našim trgovačkim školama u Bosni i Hercegovini, posve je zastario, a i raspačan je. I tako su naše škole ostale bez prikladne knjige pa su i učitelji i učenici na muci. Prvi su morali pabirčiti po raznim knjigama, a drugi bilježiti.

Predavajući i sam ovaj predmet, uvjerio sam se, da je vrlo nužno da se napiše knjiga, koja bi — makar donekle — zadovoljila ovoj potrebi. Prihvatih se posla i evo ga sa srećom privedoh kraju. Bilo sretno!

Nadam se, da će ova knjiga dobro doći kolegicama i kolegama, učenicima i učenicama.

Pripomenuti mi je, da sam stavio u zagradu one brojeve, za koje držim da nije potrebno, da ih pamte učenici i učenice, a da je ipak dobro, da se nađu u knjizi ove vrste.

Zahvaljujem se najtoplije svojim učenicima Janku Černe-u i Olgi Gemünderovoj, koji su cijeli rukopis prepisali za štampu.

Hvala momu prijatelju Josipu **Šebečiću**, okruž. škol. nadzorniku, koji je proveo korekturu rukopisa i štampe.

Sarajevo, u ljetu 1924.

H. Kreševljaković.

LITERATURA.

Radeći ovu knjigu služio sam se:

1. Dr. K. Zehden, Leifaden der Handels- und Verkehrs-Geographie für zweiklassige Handelsschulen. Wien 1922.
2. Zehden - Sieger - Stoiser, Handelsgeographie. Wien 1922.
3. Zehden-Stoiser, Leitfaden der Handels- und Verkehrs-Geographie für kaufmännische Fortbildungsschulen. Wien 1920.
4. Dr. M. Eckert, Leitfaden der Handelsgeographie. Leipzig.
5. F. Lukas, Gospodarska geografija. Zagreb 1915.
6. F. Lukas, Ekonomska geografija I. Zagreb 1923.
7. Т. Радивојевић, Основи економске географије.
8. Dr. J. Zidek, Zemněpis pro vyšši školy zemědělske. V. Praze 1823.
9. Т. Радивојевић, Земљопис за средње школе II. и III. део. Београд 1923.
10. Dr. M. Šenoa, Geografija Jugoslavije. Zagreb 1923.
11. I. Juras, Zemljopis Jugoslavije, II. izdanje. Zagreb 1922.
12. F. Lukas, Geografija kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Zagreb 1922.
13. Ж. Ј. Ранковић, Војна Географија. III. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Сарајево 1924.
14. Dr. Schmintz-Mancy, Handelswege und Verkehrsmittel der Gegenwart. Leipzig 1907.
15. Westermann's Weltatlas 1921.
16. Hickmanns Universal-Atlas. 1924.

I. OPĆI DIO.

1. Zemlja kao nebesko tijelo.

a) Oblik Zemlje. Zemlja je, kao i sva nebeska tijela, kugla, koja slobodno lebdi u svemiru. Njena udaljenost od Sunca, od koga dobiva svjetlost i toplotu, iznosi 150 milijuna km.

b) Nebeske strane. Stojimo li na ravnici ili na nekom brdu, gdje našem pogledu ništa ne smeta, tada nam se čini, da se nebeski svod dodiruje sa Zemljinom površinom, i tako zatvora kružnicu, koju zovemo obzorom ili horizontom.

Međusobni položaj dvaju ili više mjesta na zemaljskoj površini određujemo nebeskim stranama. Istok (jutro) je ona strana na našem obzoru, gdje Sunce jutrom izlazi, zapad (večer), gdje zalazi, jug (podne) je ona strana, na kojoj je Sunce oko podne, protivna je strana od juga sjever (ponoć).

Ove četiri nebeske strane udaljene su po 90° jedna od druge, a među njima je jugoistok (u sredini između juga i istoka), jugozapad (u sredini između juga i zapada) i t. d. (vjetrovnica).

U svako doba dana na kopnu i na moru možemo odrediti nebeske strane pomoću kompasa.

c) Kako se određuje položaj nekoga mjesta na Zemlji. Da odredimo koliko leži neko mjesto od drugoga južnije ili sjevernije, istočnije ili zapadnije, razdijeljena je Zemljina površina usporednicama (paralelama) i podnevnicima (meridijanima) na manje dijelove, na kojma se može svaka točka lako odrediti.

Za vrijeme dnevnog kretanja Zemlje ostaju dvije točke njene površine uvijek u miru. Te se točke zovu polovi (sjeverni i južni pol). Zamišljen pravac, koji spaja polove i prolazi kroz središte Zemljino, zove se zemaljska osovina. Ona zamišljena kružnica, koja je jednako udaljena od oba pola, zove se polutar ili ekvator, jer dijeli zemaljsku kuglu na dvije jednake polukugle (sjevernu i južnu). Radi lakšeg orijentiranja ekvator se dijeli na 360° po 60' a svaka minuta na 60" (ekvatorski stupanj ili stepen = 111 km = 15 geografskih milja = 60 morskih milja).

Usporednice (paralele) su one zamišljene kružnice na Zemljinoj kugli, što teku usporedo s ekvatorom prama oba pola. Što se više približuju polovima sve su manje. Podnevnicima (meridijanima) zovemo onih 360 zamišljenih polukružnica, što teku od jednog pola do drugog i stoje na ekvatoru okomito.

Udaljenost od jedne paralele do druge i od jednog meridijana do drugog zovemo stupanj ili stepen. Stupanj se dijeli na 60 minuta, a svaka minuta na 60 sekundi. Kroz svako mjesto na Zemljinoj površini možemo zamisliti, da prolazi jedan meridijan i jedna paralela.

Udaljenost nekog mjesta od ekvatora na sjever ili na jug zovemo geografskom širinom (sjeverna i južna geografska širina), a udaljenost toga mjesta od početnog meridijana (0°) na istok ili na zapad njegova je geografska dužina (istočna i zapadna geografska dužina).

Svi su meridijanski stupnjevi jednaki (111 km), a zovu se još i stupnjevi za širinu, dok su stupnjevi na paralelama sve manji, a zovu se još i stupnjevi za dužinu. Na ekvatoru su stupnjevi za dužinu također 111 km dugački; no u našim krajevima tek oko 80 km.

Početni je meridijan onaj, od kojega se računa udaljenost na istok i na zapad i označuje se 0°. Sada se uzima kao početni meridijan onaj, što prolazi kroz Grenwich (čit. Grinič) kraj Londona.

Znamo li geografsku dužinu i širinu nekog mjesta, tada je njegov položaj točno određen spram svih ostalih mjesta na Zemlji: n. pr. Sarajevo leži na 43° 51' 33" sj. š. 18° 25' 44" i. d. od Gr., Zagreb 45° 48' 45" sj. š. 15° 58' 52" i. d. Beograd 44° 49' 17" sj. š. i 20° 27' 20". Bitolj 41° 0' 52" sj. š. 21° 21' 27" i. d.

d) Kretanje Zemlje i računanje vremena. Zemlja se kreće dvojako: dnevno i godišnje. Ona se kreće dnevno od zapada prema istoku oko svoje osovine i zbog toga nastaje dan i noć. Ovo se kretanje zove rotacija. Pored kretanja oko svoje osovine kreće se Zemlja i oko Sunca. Ovo se kretanje zove revolucija. Da se Zemlja jednoć okrene oko Sunca treba 365 dana, 5 sati, 48 minuta i 46 sekundi. Tim kretanjem nastaju četiri godišnja doba i razlika u dužini dana i noći. Što Sunce nad našim obzorom više stoji i duže Zemlju obasjava, to su u nas dani topliji. U našim su krajevima srpanj i kolovoz najtopliji, a siječanj i veljača najhladniji mjeseci. Zašto?

Računanje vremena osniva se na kretanju Zemlje oko svoje osovine i oko Sunca. Sva mjesta, koja leže istočnije ili zapadnije od nekoga drugoga mjesta, imaju različito mjesno vrijeme. Da se izbjegne poteškoćama, koje bi toga radi nastale, naročito u željezničkom saobraćaju, uvedeno je u svim kulturnim zemljama t. zv. vrijeme po zonama. U našoj domovini, u Italiji, Švajcarskoj, Njemačkoj, Austriji, Madžarskoj, Danskoj, Švedskoj i Norveškoj idu sati po sredoevropskom vremenu; Belgija, Francuska, Engleska imaju zapadno evropsko vrijeme (1 sat kasnije; Bugarska i Rumunjska imaju istočnoevropsko vrijeme (1 sat prije). Rusija ima petrogradsko vrijeme (1 sat i 1 minuta prije). Kada je n. pr. u Sarajevu 9 sati, tada je u Parizu 8, u Sofiji 10, a u Moskvi 10 sati i 1 minuta. Na Zemlji su u svemu 24 takove vremenske zone.

Putujemo li oko Zemlje od zapada prama istoku, dobivamo jedan dan, dok isto toliko gubimo, ako putujemo od istoka prama zapadu. Da se ta razlika izravna, pomorci redovno, kad dođu do t. zv. međe datuma (180 meridijan), računaju dva puta jedan te isti dan, kad putuju od zapada prama istoku, a idu li protivnim smjerom, onda izostavljaju jedan dan na toj granici. Stignu li pomorci na među datuma 17. rujna, onda je i sjutradan opet 17., ako su plovili od zapada prema istoku; plove li protivnim smjerom i dođu 17. na među datuma, onda je sjutradan 19., a nije 18. rujna.

e) Karte. Najjasniju sliku naše Zemlje daje nam globus, koji nam predstavlja zemaljsku kuglu. Relijefi nam predočuju razne oblike tla. Ima i relijefnih karata, koje su tako vješto izrađene, da se točno razlikuju brda od dolina i ravnicâ. Za proučavanje geografije služimo se obično zemljovidnim kartama. Zemljovidnih karata ima mnogo vrsta. Mjerilo je na kartama osobito znamenito. Mjerilo nam kaže, koliko je puta neka dužina na karti manja od one u naravi. Mjerilo se označuje obično omjerom: n. pr. 1:100.000 a to znači: svakoj mjernoj jedinici na karti odgovara 100.000 istih mjernih jedinica u naravi. 1 m na karti = 100.000 m u naravi, 1 dm na karti = 100.000 dm = 10.000 m u naravi; 1 cm na karti = 100.000 cm = 1000 m u naravi; 1 mm = 100.000 mm = 100 m u naravi. Mjerilo vrijedi samo za dužine, a nikako za površinu. Što je manji zadnjak omjera, to je karta crtana po većem omjeru. Ako je na karti prikazana cijela površina Zemlje ili samo pojedini dijelovi, valja da uvijek gledamo te karte kao projekcije kugle ili njenih dijelova. Posve mali dijelovi Zemljine površine mogu se približno točno prikazati na kartama. Na ovim su kartama međusobno meridijani kao i paralele usporedni.

Ovako su nacrtane i karte morâ, jer najbolje odgovaraju brodarstvenim svrhama. Na ovim je kartama prikazana površina Zemlje na plaštu neizmjernog valjka. Meridijani su usporedni kao i paralele. Radi toga, što su meridijani usporedni, na ovim kartama nema polarnih krajeva. Ovim je kartama temelj Merkartova projekcija.

Pored mjerila stoji obično na kartama i tumač raznih znakova na karti.

2. Kopno.

Pogledamo li na glob ili planiglob, odmah ćemo opaziti, kako more na Zemljinoj površini zaprema mnogo veći dio prostora nego suha zemlja: $^5/_7$ je Zemljine površine pokriveno vodom, a samo su $^2/_7$ suhe zemlje.

Kopno se izdiže iz mora u pet velikih masa — kontinenata, a zovu se: Evropa, Azija, Afrika, Amerika i Australija, a osim toga ima mnogo velikih i malih ostrva ili adâ.

Crta, gdje se dodiruje voda i kopno, zove se obala. Ove ne čine prave linije nego su krivudaste i vijugaste (horizontalni sklop).

Ona mjesta, gdje more zadire u kopno, zovu se zaljevi ili zatoni, drage, zatoci. (Primjeri) Ako u zatonima ima dosta dubljine za lađe i potpuna zaklona od oluja, onda se zovu luke; ako pak samo ima dosta dubljine za pristajanje, onda se zovu pristaništa. (Prirodne luke: Pulj, umjetne luke: Trst). Većina velikih trgovačkih gradova leži uz take zaklonjene drage. Mnogi su se veliki trgovački gradovi razvili na ušću velikih rijeka (Riječne luke: Hamburg).

Kopno se ne uzdiže svuda jednako nad morskom površinom; pojedini se dijelovi u gorama počesto uzdižu na hiljade metara iznad mora; naprotiv ima opet krajeva, koji su mnogo veći od naše domovine, a uzdižu se samo 100 do 200 m nad morem.

Za svako mjesto razlikujemo dvojaku visinu:

1. visinu toga mjesta nad morem; t. j. visinu mjesta, kad ga zamislimo tamam do mora; to je apsolutna (morska) njegova visina;

2. visinu jednog mjesta nad drugim, koju zovemo relativnom visinom.

Takvi krajevi, koji se prostiru više od 200 m nad morem, zovu se uopće visočine, a oni, koji su ispod 200 m, nizine.

Ako se visina na dalekom prostoru ili nikako ne mijenja ili samo malo, onda se taki prostor zove ravnica; razlikujemo pak visoke poljane i nizine.

Otprilike polovica ($^{10}/_{21}$) Zemlje je nizina. Ako su ravnice u nizini od prirode na dalekom prostoru pojednako i jednoliko obrasle biljem bez drveća, onda ih po Zapadnoj Evropi zovu pusto poljane, u Madžarskoj puste, u Rusiji i u Aziji stepe, u Sjevernoj Americi prerije, u Južnoj Americi ljanos, pampas. Ravnice bez vegetacije zovu se pustare. Ali se ni niske ravnice ni visoke poljane ne smiju zamišljati kao apsolutne ravnice; i one imaju svoje uzvisine, ispod kojih većinom izviru male rijeke. Male uzvisine zovu se humci i brežuljci.

Izbrežina je oduljena, uska oniža uzvisina Zemlje. Veće uzvisine zovu se gore (rijetko su kada osamljene). Sklop od više gora zove se gorje.

U gore razlikujemo vrh, podnožje i stranu ili obronak, pristranak, slâz, koji može da bude položit, strm i zatavanast. I najmanji uspon ceste ili puta sprečava saobraćaj; jer treba više snage, da se svlada zapreka (tegleća marva i t. d.). Što je

strmije uspinjanje, to biva većom i neugodnijom zaprekom saobraćaju.

Gornji kraj gore, u kome je vodomeđa, zove se povor, ako je širok i obal, — šljeme, ako je uzak i oštar. Vrlo usko i zubasto šljeme zove se greben.

Znameniti su u gori prijevoji ili prijevori, koji se zovu prevale ili klanci, ako kroz njih ide put; to su duboki zasjeci u povoru jedne gore, koji spajaju dvije visoke poljane. Klanci mogu da budu širi i uži; potonji se zovu tjesnaci.

Prevale su i klanci stoga znameniti, što njima ide saobraćaj između dva, gorama rastavljena, kraja. Ako su vrlo visoki, ili vrlo daleko jedan od drugoga, onda je dakako oteščan saobraćaj. Kroz njih idu trgovački putevi.

Po obliku svom zovu se gore: gorske kose i gorski sklopovi. (Alpe i Češki masiv).

U gorâ je različita dužina. Pirineji n. pr. dugački su 412 km, Alpe 1125 km, Kordileri 14.250 km.

Po svojoj visini gore se i različito nazivaju. Gore od 600 do 2000 m visine zovu se srednje gore, a koje su visoke preko 2000 m zovu se visoke gore, Alpe.

Planinski gorostasâ, koji su visoki preko 6500 m ima samo u Aziji i u Americi.

Doline su dugačka, a uska udubljenja između dvije gore, dva gorja. Vrlo uske doline zovu se jaruge. Ima dugodolina i draga. Dugodoline su one, koje udaraju naporedo sa pravcem uzvisinâ (Dolina Drave, Rone u Wallisu); drage presijecaju poprijeko uzvisinu (Dolina Vrbasa, Bosne i Drine).

Ako doline rastavljaju čitave gorske lance, zovu se glavne doline, a rastavljaju li ogranke jedne te iste gore, zovu se prodoli.

Svaka dolina ima luku ili ravan (tlo, Sohle) i strane. Ako strane doline slaze prama dolini na stepene, kaže se, da se na njima javljaju tavani (terase). Doline su prirodni otok vodama, jer se spuštaju iz unutrašnjosti prema izlazu.

Ono mjesto, gdje se dolina posve suzila, zove se klanac, tjesnac.

Važnost je dolina trojaka: 1. doline su obično najplodniji dijelovi planinskih krajeva, i zato su najgušće naseljene; 2. jezgra svih planinskih država nalazi se u kakvoj dolini, jer planine služe za obranu naroda, a u dolinama se razvija gospodarski rad; 3. dolinama ide promet, saobraćaj i kultura.

Vertikalni sklop, t. j. različito uzdizanje kopna nad morem veoma je znamenito za trgovački zemljopis. Do toga stoji gustoća stanovništva, razni proizvodi (produkcija) množina cesta i položaj gradova. Oni krajevi, u kojima su visoke gore, slabo su naseljeni, malo proizvode i mučan je kroz njih saobraćaj; to isto valja i za visočine, koje su vrlo visoko nad

morem; pogodnije su u tom pogledu srednje gore, a najbolje su za produkciju, trgovinu i saobraćaj nizine, koje su navodnjene, ali da nijesu močvarne.

3. Voda.

Sva se voda dijeli na kopnene vode i mora; prve se opet dijele na tekućice (živu vodu) i na stajaće vode (stajaćice).

a) Vode na kopnu.

Tekuće vode se zovu zato, jer od jedne više točke (izvora) teku do druge niže (uvora) niz dô.

Većina tekućih voda postaju iz vrela t. j. iz mjesta, gdje prisabrana voda iz zemlje izvire. Najčešće izviru vode u brdima. Od vrela otječe voda jarkom, koji zovemo koritom. (Obala, dno, bokovi, pâd).

Od više vrela postaje potok, od više potoka rijeka, a od više rijeka rječina. Rijeke i rječine imaju veliku vrijednost za trgovinu i promet, jer u jednu ruku mogu da pokreću najveće strojeve, a u drugu su ruku najjeftiniji putevi.

U većine rijeka razlikujemo gornji, donji i srednji tok ili tijek. U donjem toku pâd sasvim popusti, tako da se i uz vodu može ploviti jedrima, dok u srednjem toku najviše mogu da plove parobrodi, a u gornjem toku gotovo nikako ne mogu da plove lađe, te rijeka u tom dijelu može da nosi samo splavove i da splavi drva, ili pak čovjeku služi svojom silom, koja pokreće strojeve (mašine). Električne tvornice u Alpama, Švajcarskoj i Norveškoj. Kada se rijeka razdijeli na više dijelova zovu se rukavi.

Brzina rijeke stoji do pâda i do množine vode.

Prevelika brzina kao i dijeljenje rijekâ na mnoge, a naročito plitke rukave, smeta brodarenju.

Svaka tekuća voda slijeva se ili u drugu tekuću vodu ili u jezero ili u more. Ono mjesto, gdje rijeka uvire u drugu ili u jezero ili u more, zove se ušće. Ušća opet ili su jednostavna ili se dijele na mladine ili rukave (deltasta ušća: Rajn, Dunav, Nil). Jednostavna, široka i duboka ušća rijekâ zovu se zatonska ušća; ona su osobito pogodna za trgovinu (Laba, Themsa, Garona), dok deltasta ušća otešćavaju brodarenje.

Sve rijeke nose otplavljene česti zemlje, talog, koji se slegne ili u samoj rijeci ili u delti, ili pred ušćem kao prud; tako naslagani talog vazda smeta brodarenju (dubila, strojevi za čišćenje vode).

Rijeka, da bude dobra plovka, mora imati ova svojstva: znatnu dubljinu vode, koja cijelu godinu ostaje pojednaka, da nije brza (zbog plovidbe uz vodu) i da se zimi jako ne mrzne, jer led obustavi sav promet.

Glavna rijeka sa svim svojim pritočicama čini riječje. Područje, iz koga se sve vode salijevaju u jednu glavnu rijeku, zove se porječje. Najveće porječje ima rječina Amazonka = 6 milijuna km^2.

Morsko područje zove se ono, iz koga sve vode otječu u jedno more. Glavna linija, koja dijeli porječja i morska područja, zove se vodomeđa.

b) Stajaćice ili su jezera ili blata. Pod jezerom razumijevamo oveću prirodnu izdubinu na Zemljinoj površini, napunjenu vodom. Jezera imaju vrlo različitu veličinu, dubljinu i boju.

Glibovi nastaju tamo, gdje se voda skuplja na mekom tlu, pa je vrlo plitka, ili se nikako i ne vidi. Imaju različita imena: bare, tresetišta, blata, močvare i t. d. Glibovi slabo koriste i većinom su vrlo nezdravi; na umjetan način mogu se isušiti i pretvoriti u plodno zemljište.

b) More.

More je ogromna vodena masa, koja pokriva veći dio Zemljine površine. Ono se neprestano giba (valovi — plima i osjeka od 12 do 12 sati).

Kontinenti dijele ukupnu morsku masu, veliko more, u pojedine dijelove (oceane), koji su spojeni barem tijesnim prolazima. Takih glavnih morskih dijelova ima pet.

1. Veliki ili Tihi ocean (tako nazvan, jer je Magalhaes, koji je prvi po njemu plovio 1519. g. imao posve mirnu plovidbu); prostire se među Amerikom, Azijom i Australijom. On zaprema polovinu morske površine. Otkako je otvoren Panamski kanal (dug 79 km) osobito je porasla vrijednost ovog oceana u svjetskom prometu. Najznamenitije luke ovog oceana jesu: Vancouver, San Francisko, Jokohama, Tientsin, Šangaj (Schanghai), Canton i Sydny.

2. Atlantski ocean zaprema $^1/_5$ cjelokupne morske površine, leži između Evrope, Afrike i Amerike. Atlantski ocean između svih mora ima najviše zaljeva i pobočnih mora i prima za brodarstvo najznamenitije rijeke na Zemlji. Ovaj je ocean najznamenitije more za trgovinu i brodarstvo. Na njegovim obalama žive najznamenitiji trgovački narodi. Po njemu plovi najviše parobroda, a po njegovu dnu položeno je najviše kabela, i preko njega je postavljen i bežični brzojav. Ribarstvo je vrlo unosno. Uz ovaj su ocean najznamenitiji gradovi cijelog svijeta, kao: London, Hamburg, Rotterdam, Antwerpen, New York, Rio de Janeiro i Buenos Aires.

3. Indijski ocean zaprema skoro $^1/_5$ morske površine i prostire se među Azijom, Afrikom i Australijom.

Ovaj je ocean najznamenitiji u sjevernim stranama, gdje mnogim zaljevima i zatonima zadire u južne krajeve Azije. Bombay, Kalkuta i Singapur najznatnije su luke.

4. J u ž n o l e d e n o m o r e $^1/_{20}$ ukupne morske mase, pustije je i najmanje poznato od svih mora; međa mu je južni polarnik.

5. S j e v e r n o l e d e n o m o r e $^1/_{35}$ ukupne morske mase, okružuju ga sjeverne obale Evrope, Azije i Amerike. Ovo je more najviše zatvoreno, jer ga s drugim morima spajaju samo tjesnaci. Za trgovinu vrijedi toliko, što se ovdje love kitovi. U najnovije vrijeme nastoje, da prevlake, koje lađama zatvoraju prolaz, pa se zbog njih daleko mora obilaziti, presijeku interoceanskim kanalima. (Sueski, Panamski kanal.)

4. KLIMA.

V r i j e m e i k l i m a. Sjaj Sunca i oblaci, toplina i studen, suša i kiša, vjetar i tišina uzrokom su, da se vrijeme neprestano mijenja. Ovo je od velike znamenitosti za svagdanji život i gospodarstvo čovjeka.

S godine na godinu opaža se ipak neka stalnost u promjenama vremena. Obične vremenske prilike, što prosječno vladaju na velikim prostorima, zovemo klima. U našim je krajevima umjerena klima. Klima se naročito očituje:

1. u dnevnim i godišnjim prilikama toplote;
2. u vjetrovima, koji nose oblake;
3. u množini oborina i kako su podijeljene.

Ove su tri pojave klime na različitim mjestima na Zemlji različite. Uopće može se reći:

1. Jedno mjesto ima toliko topliju klimu, koliko je bliže ekvatoru.

2. Što je koja točka više nad morem, to je njena klima oštrija.

3. Što je koje mjesto dalje od mora, to su veće razlike u klimi (oštra zima, vruće ljeto).

Klima, na koju utječe more, zove se pomorska ili oceanska, a klima u unutrašnjosti kopna zove se kontinentalnom klimom.

K l i m a t s k i p o j a s i. Prema različitim pojavama u vremenu dijelimo Zemlju u pet klimatskih pojasa, u kojima vladaju slične klimatske prilike.

1. Ž a r k i i l i t r o p s k i p o j a s prostire se $23^1/_2{}^0$ sjeverno od ekvatora među t. zv. o b r a t n i c i m a. Izmjena se godišnjih doba u ovom pojasu slabo javlja. Obično se uzimlje jedno sušno (vruće) i jedno kišno (hladnije) godišnje doba. Ovo je pojas palma, banana, bambusa i drugog velikog drveća.

2. D v a u m j e r e n a p o j a s a između obratnika i polarnika na sjevernoj i južnoj Zemljinoj poli od $23^1/_2{}^0$—$66^1/_2{}^0$. Svaki umjereni pojas (i sjeverne i južne pole) širok je 43^0. Temperatura je nestalna, a oborina ima dosta i padaju u svako doba godine. Osobito se ističe jaka opreka između primorske i kopnene klime.

U ovom pojasu uspijeva: žito, voće, šume i livade.

3. D v a s t u d e n a p o j a s a prostiru se između polarnika i polova, a svaki je širok $23^1/_2{}^0$. U ovom pojasu Sunce ne zalazi ljeti po nekoliko dana, sedmica, pa i po nekoliko mjeseci (polarni dan); zimi se opet isto tako dugo ne pojavi (polarna noć). Temperatura je niska. Bilje je kržljavo. U ovim krajevima rastu mahovine i lišaji.

V a ž n o s t k l i m e. Za čovjeka i njegovo gospodarstvo klima je od velike važnosti. U mnogim krajevima vladaju klimatske bolesti. U visokim krajevima vlada brdska bolest, oko Sredozemnog mora malarija, a u tropskim krajevima ima žute groznice i raznih bolesti u crijevima. Svaka klima ima svoju floru i faunu, kao i svoje gospodarstvo.

Posve je drugačije poljodjelstvo u krajevima žarke i studene klime, posve je drugi život u gradovima, koji imaju samo blagu zimu; drugačija je trgovačka djelatnost u lukama, koje su po nekoliko mjeseci zamrznute nego u onima koje se nikad ne smrznu.

5. NAJVAŽNIJE GRANE GOSPODARSTVA.

Čovjek odvajkada iskorišćuje zemlju. Ali prema vremenu i mjestu vrlo je različit način gospodarstva kod pojedinih naroda. Prvobitno nalazaše čovjek hranu i sve ostalo u životinjskom i biljnom carstvu. L o v i r i b o l o v prvo je njegovo zanimanje. S t o č a r s t v o i r a t a r s t v o osobito je zanimanje narodima, koji su se već stalno nastanili na jednom mjestu. O b r t i t r g o v i n a znače već neki viši stepen gospodarstva.

Kao rezultat gospodarskog razvitka imamo danas ove četiri gospodarske grane: 1. ratarstvo i šumarstvo; 2. rudarstvo; 3. industriju i 4. trgovinu i promet.

1. R a t a r s t v o i š u m a r s t v o.

Ratarstvo je još i danas u mnogim zemljama glavno zanimanje stanovništva. Svuda je temelj narodnoj prehrani, narodnom zdravlju i snaga zemlje. Najjednostavnija vrst ratarstva je obrađivanje zemlje bez pluga i domaćih životinja, gdje se zemlja samo prekopava motikom. Ovako obrađuju zemlju Crnci, ovako se obrađuje u Stražnjoj Indiji, pa i po otocima jugoistočne Azije. U tropskim krajevima od osobite je znamenitosti gospodarstvo plantaža, iz kojih dolazi duhan, čaj, pamuk, sladorna trska i juta. U umjerenom pojasu oru zemlju plugom, gnoje je, a pri ovom radu upreže čovjek životinje. U umjerenom pojasu rodi žito. Od osobite je znamenitosti povrćarstvo s umjetnim natapanjem (n. pr. Gornja Italija, Japan, Bugarska i okolica velikih gradova).

Šumarstvo je od osobite znamenitosti. U ovoj gospodarskoj grani iščezava djelatnost čovjeka pred prirodom.

U najužoj je vezi s ratarstvom stočarstvo. Broj životinja, koje čovjek njeguje i iskorišćuje, nije prevelik (17 familija na 38 vrsta). U zemljama, gdje se racionalno gospodari, gaje se odlike (rase) kao u Austriji, Njemačkoj, Švajcarskoj, Engleskoj i Holandiji, dok u državama, gdje su prostrani pašnjaci, gaje se domaće životinje u čoporima.

S ovim u vezi valja još spomenuti lov i ribarstvo. Divljač ljudi love ili zbog mesa ili zbog krzna. Veliki šumski krajevi u Sibiriji i Kanadi obiluju divljači, koju love radi krzna, što se prodaje na velikim sajmovima u Nižnjem Novgorodu, Leipzigu i Londonu.

Ribari hvataju ribe po rijekama, uz morsku obalu ili na otvorenom moru ili gaje ribe u ribnjacima.

2. Rudarstvo.

Ono je prvobitno bilo sporedna grana gospodarstva, dok se danas o njemu govori kao posebnoj grani gospodarstva. Vrijednost pojedinih rudnika stoji do mjesta, vrsti rude, naslage i t. d. Najznamenitiji produkti ove grane gospodarstva jesu: željezo, ugljen (treset, smeđi i crni kameni ugalj i antracit), bakar sô i petrolej. Osobito su znamenite još neke plemenite i neplemenite kovine (zlato, srebro, živa) pa grafit i dijamant.

3. Industrija.

Uz ratarstvo je industrija najvažnija grana gospodarstva. Ona prehranjuje milijune ljudi i vrelo je bogatstva mnogih državâ.

Napretkom podjele rada u preradbi sirovina i u tehničkom postupku nastalo je bezbroj raznih tvornica. U industrijskom radu razlikuju se danas tri sistema:

1. Kućna industrija, kojom je obrt započeo i koja je još i danas u mnogim krajevima rasprostranjena, kao n. pr. vez, tkanje platna, ćilima, pletenje čarapa, rukavica i t. d.

2. Zanat prerađuje sirovinu pomoću alata i s malo pomoćnika. Tvornička industrija 19. stoljeća upropastila je svuda ubrzo zanatlijski obrt.

3. Tvornička industrija. Prerađivanje sirovina tehničkom podjelom rada u posebnim radionicama pomoću stroja i velikog broja radnika. Područje velike industrije je Evropa i Amerika, a u najnovije doba Japan i Australija.

4. Trgovina i promet.

Trgovinom se izmjenjuju dobra između pojedinaca raznih država i naroda. U nekim zemljama i krajevima imade i previše dobara jedne vrsti, dok u drugim ima vrlo malo, pa se ne

mogu pokriti potrebe, ili ih nikako nema. Trgovini je zadaća, da izravna ovu nejednakost. U zemljopisu razlikujemo najprije kopnenu i pomorsku trgovinu. U pustarama staroga svijeta i njihovoj najbližoj okolini trguje se pomoću karavana. Ovo je posebna vrsta kopnene trgovine. Pomorska se trgovina u prijašnje doba kretala jedino uz morske obale.

Trgovina pojedinih država može biti nutarnja, vanjska (izvoz i uvoz) i provozna (tranzitna). Brojevni odnos vrijednosti uvoza i izvoza neke države pokazuje državna trgovačka bilanca. Ako je vrijednost uvoza veća, onda je bilanca pasivna (Austrija, Poljska, Jugoslavija i t. d.), dok je u protivnom slučaju aktivna. (Unija i Rusija).

Da se trgovina zaštiti, sklapaju države između sebe trgovačke ugovore, u kojima se osobito uglavljuje carinska tarifa.

Izvanju trgovinu pomažu konzuli. Oni štite interese vanjske trgovine. U trgovini ne sudjeluju svi narodi jednako. U novije se doba osobito ističu Englezi, Angloameričani, Nijemci, Holanđani i Švedi. Kao internacionalni su trgovci Židovi.

Promet. Otpravljanje osoba, robe i svih vrsta pošiljaka iz jednog mjesta u drugo zovemo prometom.

Prvobitno su ljudi sami nosili teret, a kad su počeli tovariti životinje u raznim krajevima, bilo je i opet krajeva, u kojima su ljudi sami obavljali ovaj posao, jer životinje nijesu mogle izdržati. (Istočna Afrika).

Još i danas upotrebljavaju neke domaće životinje za prenošenje tereta.

Promet po cestama i kolima, i u najnovije doba automobilima, od osobite je znamenitosti, ali za promet po kopnu svakako je danas željeznica na prvom mjestu. Prema razmaku tračnica ima željeznica uskih (760 mm), normalnih (1435) i širokotračnih (1524) kao n. pr. u Rusiji. Radi bržega i lakšega prometa grade se po velikim gradovima veliki centralni kolodvori (Leipzig, najveći kolodvor u Evropi), a na granicama su također veliki pogranični kolodvori. U novije doba grade se mjesto parnih željeznica između susjednih gradova električne željeznice n. pr. Beč—Bratislava, Innsbruck—Hall, Salzburg—Berchtesgaden—Königsee.

Da se olakša promet željeznicama iskorišćuju se plovne rijeke i kanali kao vrlo podesni i jeftini prometni putevi (Dunav, Laba).

Od osobite je znamenitosti danas promet po moru. Ako još i sada upotrebljuju jedrenjače, parobrod je glavno prometno sredstvo na moru. Najveća lađa što danas plovi jest američki parobrod »Leviatan« sa 56,000 t. To je bivši njemački parobrod »Vaterland«.

Gotovo uvijek pripadaju lađe raznim društvima, kao n. pr. Hamburg-Amerika Linie, Norddeutscher Lloyd.

Kao pomagala trgovine i prometa jesu: pošta, brzojav, kabel i telefon. Praktičnu vrijednost ima i promet po zraku, kojim se također unapređuje pošta, a i osobni promet (zrakoplovi, cepelini).

6. ČOVJEK.

Čovjek, kao razuman i umom obdaren stvor, vlada bar djelomično prirodom. Ljudi nijesu ni tjelesno ni duševno jednaki, nego su pojedini ljudi i narodi tjelesno i duševno različiti.

Rod i broj ljudi. Ljudsko se tijelo može prilagoditi svim prirodnim prilikama tako, kao nikoja životinja, pa zato i jest samo čovjek rasprostranjen gotovo po svoj Zemlji. Općenito je poznato, da je Blumenbach podijelio sve ljude po boji ili masti kože na pet pasmina i to:

1. Kavkaska ili sredozemačka ili indoatlantska. Ljudi su ove pasmine bijele kože, glatke kose i bistrih ravno smještenih očiju. Ovamo spadaju: a) Indoevropljani (Slaveni, Germani, Romani, Grci, Arbanasi, Iranci i Indijci). b) Semite. (Arapi, Sirci i Jevreji) i c) Hamite u Sjevernoj Africi.

2. Mongolska pasmina. Ljudi su ove pasmine žute boje, glatke kose, a oči su im koso namještene. Ovamo pripadaju: Kinezi, Japanci, Korejci, Turci, Finci, Samojedi i Eskimci.

3. Malajska pasmina. Ljudi su ove pasmine smeđe kože, a kovrčaste kose. Obitavaju po otocima jugoistočne Azije.

4. Crnačka pasmina s crnom bojom kože, vunaste kose, istaknute donje čeljusti i podebelih usanâ. Dijele se u: a) afričke Crnce; b) Dravide (na Dekanskoj visoravni) i c) australske Crnce.

5. Indijska pasmina (američka crvena) je bakreno crvene boje, glatke kose i opora koštunjava lica.

Svih ljudi na Zemlji ima oko 1756 milijuna.

Ljudi su vrlo različito podijeljeni po pojedinim krajevima Zemlje. Gustoća stanovništva nam kaže, koliko ljudi prosječno stanuje na određenoj površini; n. pr. na 1 km² u nekoj zemlji. Do toga, kako je koji kraj naseljen, gušće ili rjeđe, stoji razvitak poljodjelstva, obrta i prometa. (agrikulturne i industrijske države.)

Najgušće su naseljeni krajevi na Zemlji: Zapadna Evropa, jugoistok Azije i istočni krajevi Unije.

Klima, hrana i rad različito razvijaju u čovjeku nesamo tijelo nego i dušu.

Velika žega i velika suša nepovoljno utječu na duševni život. Narodi dalekog sjevera i vrućih krajeva tupi su i misle samo na podmirivanje svoje tjelesne potrebe.

Uopće se ljudi razlikuju po jeziku, religiji i prosvjetnom stepenu. Svi ljudi, koji govore jednim materinskim jezikom, jedan su narod.

Na cijeloj Zemlji ima oko 1000 jezika. Nekojim od tih jezika govori dakako samo nekoliko hiljada ljudi, n. pr. jezici Indijaca i Crnaca. Jezici kulturnijih i naprednijih naroda potiskuju jezike nekulturnih i zaostalih. Kad se koji jezik osvajanjem, trgovinom i prometom daleko rasprostre preko međa svoje domovine, zovemo ga svjetskim jezikom. (engleski, francuski, njemački, ruski, talijanski, arapski.)

Danas je engleski jezik najrašireniji trgovački svjetski jezik; jer su Britanci zauzeli Sjevernu Ameriku, Australiju, Indiju, Južno more i u svim znamenitim lukama svijeta odlučuje njihov utjecaj. Engleski je jezik u prvom redu jezik pomorske trgovine.

Na evropskom je kopnu njemački i francuski, a u Južnoj Americi španjolski, u Levantu talijanski jezik najviše proširen. Među evropskim trgovačkim narodima najviše jezikâ poznaju Nijemci, pa im to vrlo pomaže do njihovog odličnog mjesta u trgovini.

Svi se jezici mogu svrstati u tri glavne vrste:

1. Jezici s jednosložnim riječima (izolirani). U tim su jezicima riječi jednosložne, koje se ne mijenjaju.

2. Jezici dostavačni (polisintetički) jesu takovi jezici, u kojima se riječi ne sklanjaju, već se pojedinoj riječi doda nešto u sredini ili na kraju. Tako postaje jedna složena riječ (jezici australskih i dravidskih plemena).

3. Sklonivi ili fleksivni su jezici oni, u kojima se riječi mijenjaju, dekliniraju i konjugiraju. (indoevropski i semitski jezici).

Vjera. Po vjeri se ljudi dijele na takove, koji vjeruju jednoga Boga (monoteiste) i na takove, koji vjeruju više bogova (politeisti).

Monoteističke su vjere: 1. jevrejska (13 mil. vjernika); 2. islamska (225 mil.) i 3. kršćanska (639 mil.). Kršćani su: katolici, protestanti i pravoslavni. Katolika ima 287 mil., protestanata 202, a pravoslavnih 130 mil.

Politeista ima 762 mil. (46.6%).

Kulturni stepen. Duševne i tjelesne potrebe ljudske vrlo su različite, a i različito se podmiruju; prema tome su i ljudi na raznim stepenima kulture. Narode, koji žive samo o lovu, ribarenju ili stočarstvu zovemo nomadima. Sjedilački su narodi oni, koji se pored stočarstva bave ratarstvom, obrtom i trgovinom. Nomadi se nalaze na niskom, a sjedilački narodi na visokom stepenu kulture.

Na kakvom je stepenu kulture neki narod vidi se i po vrsti i po načinu naselja (majur, selo, grad i velegrad.)

Dva su glavna tipa seoskih naselja i to: naselja razbijenog tipa, gdje su kuće raštrkane, i naselja zbijenog tipa, gdje su kuće na okupu.

U naselja razbijenog tipa spadaju naši planinski krajevi, krajevi u Irskoj, Westfalskoj, Švedskoj i Južnoj Njemačkoj.

Sela zbijenog tipa nalaze se po Južnoj Evropi (Italija, Španija, Južna Francuska, Južni Tirol i naše dalmatinsko Primorje).

Gradovi se razlikuju od sela nesamo po većem broju stanovnika, već i po kulturnom stepenu i po načinu življenja. Stanovnici gradova ne bave se ratarskim radom, ili posve malo, a zanimanje im je industrija i trgovina. Zbog toga je u gradovima provedena dioba rada. O važnosti nekoga grada vrijedi ovo:

a) smještaj grada po geografskoj dužini i širini; b) smještaj grada prema njegovoj okolini (da li je na moru ili na brdu, u rodnom ili nerodnom kraju, u blizini prirodnog puta ili po strani od njega);

b) općeniti (svjetski) smještaj; (Trst, Hamburg, Genova). Ovo je najvažnije za razvitak jednog grada, jer u njemu dolazi do izražaja gospodarska snaga mnogih zemalja, koje leže u njegovu zaleđu.

Gradovi se dijele po veličini na:

1. male gradove (od 5.000—20.000 st.)
2. srednje gradove (od 20.000—100.000 st.)
3. velike gradove (preko 100.000 st.)

7. DRŽAVA.

Naša se Zemlja raspada na države, ili takova područja, koja pripadaju pojedinim državama (kolonije). Danas gotovo nema zemlje bez gospodara.

Država je organizacija ljudi na izvjesnom dijelu Zemljine površine.

Ima državâ, u kojima živi samo jedan narod, ili gdje je jedan narod u ogromnoj većini. To su nacionalne države (Jugoslavija, Njemačka, Francuska). Ima opet država, u kojima živi više naroda (Švajcarska, Čeho-Slovačka).

Po veličini, stanovništvu i političkoj vrijednosti današnje su države vrlo različite. Prema tome ima velikih vlasti, (Engleska, Francuska, Njemačka, Italija, Unija, Japan), srednjih država (Jugoslavija, Čeho-Slovačka, Poljska) i malih država (Litva, Estonska).

Kolonije: Iseljavanjem stanovništva u daleke i manje kulturne krajeve nastaju kolonije (naselja). Urođenici su obično na niskom stepenu kulture, pa dolaze u potpunu gospodarsku i političku zavisnost doseljenika. Prema upotrebi dijele se kolonije na ratarske i stočarske (Kanada), rudarske (Aljaška, Spitzbergi), plantaške (Indija) i trgovačke (Singapur) i t. zv. zaštitne kolonije (Gibraltar). Mnoge kolonije imaju svoju vladu i upravu (Australija, engleski dominion).

Državni oblici. Prema tome, tko u državi vrši državnu vlast, kako i u kome je opsegu vrši, država može biti monarhija ili republika. U oba ova oblika države ima danas, gotovo u čitavom svijetu, narod veliki dio vlasti pri stvaranju zakona. To narod vrši preko svojih zastupnika u parlamentu. (U nas Narodna Skupština). Neke države imaju dvojni parlamentarni sustav, donja i gornja kuća. (Engleska).

II. POSEBNI DIO.

A. Države u Evropi i njihove kolonije.

1. KRALJEVINA SRBA, HRVATA I SLOVENACA.*)

Smještaj. Naša domovina, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (S. H. S.) leži između 40° i 50' i 46° 52 sj. š. i između 13° i 42' i 23° 10' i. d. od Gr. Najsjevernija točka leži u Prekomurju, a najjužnija u okuci između Ohridskog i Prespanskog jezera. Najistočnije je mjesto Pehčevo u Južnoj Srbiji (Makedoniji), a najzapadnije Fužine u Sloveniji.

Po svome matematičkom smještaju (geografska dužina i širina) leži naša domovina gotovo u sredini umjerenog pojasa. Njenim sjevernim dijelom prolazi 45. usporednica. Razlika je u širini 6° i 2', a u dužini 9° i 32', a u vremenu 38 minuta.

Naša domovina ima oblik sploštene elipse. Velika joj je ôs dugačka 940 km, a mala 430 km. Nešto oko 2/3 površine naše države zapremaju jugozapadni dio Balkanskog poluotoka, dok preostali njezin dio leži u Srednjoj Evropi.

Naša domovina graniči morem oko 1700 km, dok na kopnene granice otpada 2400 km. Od sve morske obale otpada nešto preko 5% na nisku obalu, dok je sve ostalo visoka obala, koja je vrlo razvedena. Od kopnene granice oko 87% je visočinska, a ostatak je niska granica.

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca graniči s Italijom, Njemačkom Austrijom, Madžarskom, Rumunjskom, Bugarskom, Grčkom, Albanijom i Jadranskim morem. Na našoj obali ima Italija dva važna uporišta, a to su Rijeka, Zadar s okolicom i otok Lastovo.

U prometnom je pogledu smještaj naše države vrlo povoljan. Preko nje vode važni putevi, koji spajaju jug sa sjeverom i zapad s istokom našeg kontinenta. Preko našeg teritorija vode važne željezničke pruge iz Soluna, Rijeke i Trsta u Sjevernu Evropu; željeznice, koje spajaju središta Srednje i Zapadne Evrope (Beč, Berlin, Pariz i Milano) s Carigradom, najvažnijom lukom evropskog Istoka. Sjeveroistočnim krajevima naše države teče Dunav, taj najznamenitiji put, što veže zapad s istokom Evrope. Ovaj zgodni smještaj osobito je znamenit za promet i trgovinu, pa će danas-sjutra zauzeti naša država vrlo važno mjesto u evropskoj i prednjoazijskoj trgovini.

---

*) Uz službeni naziv naša se država nazivlje u nas i na strani kraće — Jugoslavija.

Veličina, sastav i broj stanovnika.

Kraljevina S. H. S. zaprema prostor od 248.034 km² na komu živi 12 mil. stanovnika, pa prema tome dolazi 48 stanovnika na 1 km². Po prostoru je naša država na dvanaestom mjestu među evropskim državama, po broju stanovnika na desetom, a po gustoći na šesnaestom mjestu.

Naša se kraljevina sastoji od ovih dijelova: 1. Od Srbije, 2. Crne Gore, 3. Dalmacije, 4. Bosne i Hercegovine, 5. Hrvatske i Slavonije, 6. Slovenije, 7. Vojvodine (Banat, Bačka, Baranja).

Broj stanovnika i gustoća naseljenosti.

Zemlja		Površina u km²	Broj stanovnika	na km²
Srbija		94.718	4,180.679	44
Bosna i Hercegovina		51.199	1.876.543	37
Hrvatska i Slavonija		43.821	2,739.593	62
Vojvodina	Banat	9.776	582.552	72
	Bačka i Baranja	9.926	797.873	
Slovenija		16.197	1,056.464	65
Dalmacija		12.729	621.429	49
Crna Gora		9.668	199.857	21
	Ukupno	248.034	12,054.990	48

U našim granicama nijesu sve naše zemlje, jer je lijep komad naše domovine ostao pod Italijom, a isto tako ima i dosta velik broj naše braće u Italiji, Austriji, a nešto i u Madžarskoj. Velik dio našeg naroda se i odselio u daleke prekomorske zemlje, Sjevernu i Južnu Ameriku, Novu Zelandiju i Australiju; tamo živi preko milijun naše braće.

Prema prostoru naše domovine broj je stanovnika dosta malen. U Svjetskom ratu izgubile su naše zemlje vrlo mnogo stanovništva. Nešto je izginulo na bojištima, a nešto je poharala glad i razne bolesti. Naš je narod fizički zdrav i jake tjelesne građe, a naročito planinski krajevi hrane čilo i zdravo stanovništvo.

Prirodni je prirast stanovništva velik i naš narod stoji u tome pogledu među prvim u Evropi. Prirast stanovništva raste od zapada prema jugoistoku, dok pismenost u ovom pravcu pada.

U pismenosti naš narod zaostaje za drugim zapadnim narodima.

Naša je mlada država posvetila osobitu pažnju podizanju osnovnih škola, bez kojih nema prosvjete širokih slojeva naroda, pa će se ubrzo sniziti i veliki postotak nepismenih*) Danas ima u našoj kraljevini blizu 7000 osnovnih škola; najviše ih je u Sloveniji, a najmanje u Južnoj Srbiji (Makedoniji). U mnogim su većim mjestima podignute razne niže i više srednje škole, (svega 166). Među stručne škole ubrajaju se niže trgovačke škole (20), trgovačke akademije (17), državna rudarska škola u Celju, pomorska akademija u Bakru, dvije nautičke škole: u Dubrovniku i Kotoru, dvije obrtne škole (Zagreb i Split), 4 tehničke srednje škole, 21 muška i 13 ženskih učiteljskih škola.

U našoj su državi 3 univerziteta (Zagreb, Beograd i Ljubljana); u Subotici je pravni, a u Skoplju filozofski fakultet, zatim su još u Zagrebu kr. visoka škola za trgovinu i promet, kr. visoka tehnička škola i kr. visoka veterinarska škola. U ovim se zavodima postiže najviše školovanje.

Stanovnici po narodnosti. Naša je država nacionalna država, jer u njoj živi samo $^{1}/_{7}$ Neslavena. Neslavenski su se narodi smjestili po pograničnim dijelovima naše domovine.

Od 12 mil. stanovnika 9,600.000 su Srbi, Hrvati i Slovenci, 202.000 su ostali Slaveni, 512.000 je Nijemaca, 484.000 su Arbanasi, 472.000 Madžari, 183.000 Rumunji i 210.000 su druge narodnosti (a među ovima su najbrojniji Turci).

Nijemci najviše žive u Vojvodini; Slaveni u Hrvatskoj; Arbanasi u Juž. Srbiji; Madžari u Vojvodini i Hrvatskoj; Rumunji u Srbiji i Vojvodini; Turci u Juž. Srbiji.

Stanovnici po vjeri. Od onih 12 mil. stanovnika 5.53 mil. ispovijeda pravoslavnu vjeru, 4,474.000 katoličku, 217.000 evangeličku, 1.38 mil. islam, 64.000 jevrejsku, a 61.000 pripada drugim vjerama.

U ovoj se vjerskoj razlici najbolje ogledaju strani utjecaji i historijske veze sa susjedima.

USTAV.

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca ustavna je i nasljedna monarhija s kraljem iz kuće Karađorđevića. Ustav je naše države prihvaćen od Ustavotvorne Skupštine na Vidovdan, 28. juna 1921 (»Vidovdanski Ustav«). On se dijeli u 14 odjeljaka i 142 člana.

I. sadržava opće odredbe: Država Srba, Hrvata i Slovenaca je ustavna, parlamentarna i nasljedna monarhija. Službeni je naziv države Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (član 1.). Zastava je plavo-bijelo-crvena. Službeni je jezik srpsko-hrvatsko-slovenački (član 3.)

II. sadržava prava i dužnosti građana. Državljanstvo je u čitavoj Kraljevini jedno. Svi su građani pred za-

*) Polazak osnovne škole kod nas je obvezatan, ali zbog nestašice škola i učitelja još uvijek velik broj djece ne polazi školu.

konom jednaki. Svi uživaju jednaku zaštitu vlasti. Ujemčava se lična sloboda. Nitko ne može biti pozvan na odgovornost niti smije biti zatvoren niti ma od koga biti lišen slobode, osim u slučajevima, koje je zakon predvidio. Nikome ne može suditi nenadležni sud. Nitko ne može biti osuđen, dok ne bude nadležno saslušan ili zakonitim načinom pozvan da se brani. — Stan je nepovredljiv. — Ujemčava se sloboda vjere i savjesti. Priznate vjeroispovijesti ravne su pred zakonom i smiju svoj vjerozakon javno ispovijedati. — Štampa je slobodna (13. član). Građani imaju pravo udruživanja, zbora i dogovora (čl. 14.). Građani imaju pravo molbe. Molbe se mogu podnositi svima vlastima bez razlike (15.). Nepovredljiva je tajna pisama, telegrafskih i telefonskih saopćenja, osim u slučaju krivične istrage, mobilizacije ili rata (17.). — Svaki je državljanin dužan pokoravati se zakonima, služiti interesima narodne zajednice, braniti otadžbinu i snositi terete prema svojoj privrednoj sposobnosti, a prema odredbama zakona.

III. S o c i a l n e i e k o n o m s k e o d r e d b e. Radna snaga stoji pod zaštitom države. Zakon određuje posebne mjere za sigurnost građanâ i zaštitu radnika i propisuje radno vrijeme u svim pothvatima (čl. 23.). Država materijalno pomaže nacionalno zadrugarstvo (čl. 29.). Svojina je zajamčena (čl. 37.).

IV. D r ž a v n e v l a s t i. Zakonodavnu vlast vrši Kralj i Narodna Skupština zajedno (čl. 46.). Upravnu vlast vrši Kralj preko odgovornih ministara po odredbama Ustava (čl. 47.). Sudsku vlast vrše sudovi.

V. K r a l j. Kralj potvrđuje i proglašuje zakone, postavlja državne činovnike i daje vojne činove po odredbama zakona. Kralj je vrhovni zapovjednik sve vojne sile (čl. 49.). Kralj predstavlja državu u svim njenim odnosima sa tuđim državama. On oglašuje rat i zaključuje mir (čl. 51.). Kralj saziva Narodnu Skupštinu u redovan ili vanredan saziv (čl. 52.). Kraljeva je ličnost nepovredljiva ili neprikosnovena. Kralj nije ni za što odgovoran niti Kralj može biti tužen. (čl. 55.).

VI. N a m j e s n i š t v o. Kraljevsku vlast vrši namjesništvo: 1. kad je Kralj malodoban; 2. kad je zbog tjelesne ili duševne bolesti trajno nesposoban, da vrši kraljevsku vlast (čl. 60.).

VII. N a r o d n a S k u p š t i n a. Narodnu Skupštinu sastavljaju poslanici, koje narod slobodno bira općim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem sa predstavništvom manjina. Na svakih 40.000 stanovnika bira se po jedan poslanik. Ako višak stanovnika u jednoj jedinici bude veći od 25.000, bira se i za taj ostatak još jedan poslanik. Narodni se poslanici biraju na 4 godine (čl. 69.). Pravo biračko ima svaki državljanin po rođenju ili prirođenju (čl. 70.). Za poslanika u Narodnu Skupštinu može biti izabran samo onaj, koji ima biračko pravo, bez obzira je li uveden u birački spisak. Od svakoga se poslanika traži: 1. da je državljanin po rođenju ili prirođenju. Prirođeni državljanin, ako nije narodnosti srpsko-hrvatsko-slovenske, mora biti nastanjen barem 10 godina, računajući od dana prirođenja; 2. da li je navršio 30 godina; i 3. da govori i piše narodnim jezikom (čl. 72.). Svaki narodni poslanik predstavlja cio narod, a nesamo one, koji su ga izabrali (čl. 74.). Zakone proglašuje Kralj ukazom, koji sadrži i sam zakon, riješen u Narodnoj Skupštini. Zakon dobije obaveznu snagu 15 dana po proglašenju ili obnarodovanju u »Službenim Novinama«, ako sam zakon drukčije ne odredi (čl. 80.). Narodna Skupština može punovažno rješavati, ako je na sjednici prisutna $^1/_3$ svih članova.

VIII. D r ž a v n e v l a s t i. Svi ministri čine Ministarski Savjet, koji stoji neposredno pod Kraljem. Kralj imenuje predsjednika i članove Ministarskog Savjeta (čl. 90.). Ministri su odgovorni Kralju i Narodnoj Skupštini (91. čl.). Uprava u Kraljevini vrši se po oblastima, srezovima i općinama. Na čelu oblasti je veliki župan (čl. 95.).

Državni Savjet je vrhovni upravni sud.

IX. S u d s k a v l a s t. Sudovi su nezavisni. U izricanju pravde oni ne stoje ni pod kakvom vlašću, no sude po zakonima (čl. 109. Za cijelu Kraljevinu postoji samo jedan kasacioni sud sa sjedištem u Zagrebu.

X. D r ž a v n o g a z d i n s t v o. Svake godine Narodna Skupština odobrava državni budžet (proračun), koji vrijedi samo za godinu dana. Porezna obaveza je opća i sve su državne dažbine jednake za cijelu zemlju. Porez se plaća po poreznoj snazi i progresivno (116. čl.). Za pregled državnih računa i nadziranje nad izvršenjem državnog i oblasnog budžeta opstoji Glavna kontrola kao vrhovni računarski sud.

XI. V o j s k a. Vojna je obaveza opća, po odredbama zakona.

PLASTIKA TLA.

Prvi pogled na zemljovidnu kartu jasno nam kaže, da naša država ide u red gorovitih zemalja Evrope. U taj red idu još Švajcarska, Austrija, Norveška i Španija. Od ukupne površine naše države otpada na visočja oko $^5/_6$ ($83^0/_0$), a tek $^1/_{10}$ na nizozemlje. Najviši je vrh u našoj državi Triglav 2865 m, a najniža je točka, ako ne uzmemo naše krajeve uz Jadransko more, ušće Timoka u Dunav, koje leži 35 m nad morem.

Visočje se sve skupilo na obalama Jadrana i to je toliko povoljno, što se na Jadranu razviše duboke drage i množina zaliva. Čitav niz otoka stvara zgodne ulaze u te zalive i luke.

S druge je strane nepovoljno, što gorske kose teku konkordatno s obalom, pa je put do zaleđa vrlo težak, a do najnovijega vremena nema nego tri željeznička spoja Primorja sa zaleđem. Jedina je dolina Neretve, kojom vodi put u nutrinu zemlje. Sve rijeke teku od jugozapada prema sjeveroistoku, i od

juga prema sjeveru. Prema tome se vidi, da je najveći dio naše države bio upućen uz Dunav i niza nj. Uz Dunavo se prostire velika nizina, koja ima svoje panoge do Ljutomera na Muri, do Varaždina na Dravi, do Krškog na Savi, do Banje Luke na Vrbasu, do Loznice na Drini i napokon do Niša i Kruševca na Moravi. Ova je velika nizina južni dio velike podunavske nizine, a u našem gospodarskom životu od osobite je važnosti, jer je po njoj naša država jedna od važnijih žitnica Evrope.

Svi znameniti gorski spletovi Balkanskog poluotoka šire se po našoj državi, a preko naših sjevernih granica ulaze u našu državu ogranci Karpata i Alpa, toga najvećega evropskoga gorja. Tako se našim teritorijem širi ovih šest gorskih spletova:

1. Alpe,
2. Kras i Dinarski splet,
3. Pindov splet,
4. Rodopski splet,
5. Ogranci Balkanskog spleta,
6. Ogranci Karpata.

U našem gospodarskom životu ove su gore od osobite važnosti. Mnoge su obrasle šumom, pa daju drvo, koje se upotrebljava u razne svrhe; na mnogim se gorama nalaze bujni pašnjaci; u utrobi gora kriju se razne rude; niz strme obronke teku brze rijeke i prave vodopade, koji služe za proizvodnju električne snage.

1. Alpe.

Od velikih alpskih pojasa dopiru u našu državu preko njenih sjeverozapadnih granica samo ogranci Središnjih ili Prakamenih Alpa i Južnih vapnenačkih Alpa, pa ipak se u ovom malom dijelu nalazi najviši vrhunac u našoj državi. Ovi se ogranci steru na jug do Idrice, Ljubljanskog polja i Save.

a) Južnim vapnenačkim Alpama pripadaju ovi skupovi: Julske Alpe, Karavanke, Kamničke Alpe i Pogorje.

Julske Alpe steru se između Tagliamenta, Fele, Save, Ljubljanskog polja i Idrice. Njima udara naša granica prema Italiji. Ovdje su najviši vrhunci Triglav (2863 m) i Mangart (2678 m). Triglav paše s jugoistoka veličanstvena Bohinjska dolina s Bohinjskim i Bledskim jezerom.

Karavanke se steru među Savom i Dravom sve do potoka Misline (desnog pritoka Drave) od zapada prema istoku. Njima ide naša granica prema Austriji. U Karavankama je najviši vrhunac Visoki Stol (2236 m). Sedlo Ljubej (1370 m), preko koga vodi cesta Ljubljana—Celovac, koja gubi od svoje vrijednosti, otkako je prokopan tunel (7970 m) kroz Karavanke.

Kamničke (Savinske) Alpe hvataju se na Jezerskoj prevali (cesta Ljubljana—Velikovec) Karavanki i prostiru se među Savom i Savinjom, koja svojim donjim tokom teče kroz rudama bogato Celjsko pogorje. Grintavec (2560 m) je najviši vrhunac u Savinskim Alpama.

Pohorje se grana istočno od Misline do Ptujskog polja. Najviši mu je vrhunac Velika Kapa (1347 m).

b) Prakamenim Alpama pripadaju gorske kose Kozjak i Slovenske gorice, što se prostiru između Drave i Mure i polagano prelaze u Međumurje.

c) Hrvatsko-slavonsko je gorje lako prohodno i u povore nanizano, a nastavak je Kamničkih Alpa; prostire se hrvatsko-slavonskim međurječjem. Kamničkih se Alpi hvata Maceljska gora, a ove Ivančica (1060 m). Te gore sa sjevera zatvaraju plodnu i vinorodnu kotlinu Hrvatsko Zagorje, koju prema jugu otvara široka dolina Krapine, kojoj se na desnoj strani diže Zagrebačka gora 1036 m).

Oko Požeške kotline okupile su se slavonske gore: Papuk, Psunj, Požeška gora i Dilj-gora. Ovom kotlinom protječe Savina pritoka Orljava. U ravnom Srijemu pruža se uz Dunav vinorodna Fruška gora (540 m).

2. Dinarski splet.

U blizini Ljubljane zakreću istočni dijelovi Južnih vapnenačkih Alpi prema istoku i prelaze u Dinarski splet, koji se u glavnom stere sjeverozapadnim dijelom Balkanskog poluotoka. Sjevernu granicu ovoga spleta čine: Soča, Idrica, Ljubljansko polje i Sava; istočna mu je granica Kolubara, Ibar i Drim, a jugozapad na Jadransko more.

Tri su glavna dijela ovoga spleta: a) Kras, b) Bosansko-srpsko osrednje gorje i c) Centralno vapnenačko visočje.

a) Kras. Kras se prostire južno od Save, Soče i Idrice obalom Jadrana sve do Skadarskog jezera i Bojane pod raznim imenima: Trnovski gvozd, Hrušica, Pivka planina, Velika i Mala Kapela, Plješivica, Velebit (1760 m), Dinarske Alpe (1900 m), Grmeč, Crna gora, Vitorog, Raduša, Čvrsnica (2230 m), Prenj (2100 m), Njegoš planina, Orjen (1900 m), Lovćen (1760 m) i Rumija (1600 m).

I gore naših otoka pripadaju Krasu.

Goletne kraške gore građene su od svjetlosivog vapnenca. Ovaj kamen vrlo lako topi voda, u kojoj ima ugljične kiseline. I to je razlog, zašto su u Krasu nastali najrazličitiji gorski oblici. Tu su mnogobrojne spilje, kraška jezera, vrtače i kraška polja, kojim teku rijeke ponornice (Šuica, Lika, Krbava, Gacka). Ova su polja prave oaze kraške pustoši. Tle im je sastavljeno od humusa, mulja i šljunka, dobro je natopljeno i plodno. Inače je vegetacija vrlo slaba, a osobito oskudijeva drvećem.

b) Bosansko-srpsko osrednje gorje.

Ovo gorje zaprema srednju i sjevernu Bosnu i sjeverozapadnu Srbiju, a omeđeno je dolinama Sane, gornjega Vrbasa, Rame i srednje Neretve do Konjica, onda crtom Konjic—Sarajevo—Višegrad—Užice—Čačak, pa Kolubarom do ušća, zatim Savom i Unom do ušća Sane kod Bos. Novoga. Gore ovoga skupa obrasle su šumom, a na njima ima dobrih pašnjaka. U ovom je skupu i Bosansko rudogorje, na glasu radi raznih ruda. Ovom rudogorju pripadaju one gore, što ih omeđuje Lašva, gornja Bosna, srednja Neretva, Rama i gornji Vrbas. Vlašić planina je na glasu sa svojih pašnjaka, a Majevica zbog slanih vrela.

c) Centralno vapnenačko visočje. Ovo gorje zaprema preostali prostor Dinarskog spleta južno od Bosanskosrpskog gorja i jugoistočno od Krasa. Ovaj je kraj sličan visokoj vapnenastoj visoravni, nad kojom se javljaju mjestimice izrazitiji gorski lanci ili nisko humlje. Najveći je dio ovih gora obrastao šumom,a po njima ima dobrih pašnjaka. Ovaj je kraj teško prohodan, jer u njemu nema širokih riječnih dolina pa zbog toga ne vodi ovuda ni jedan važniji trgovački put.

U ovom skupu ističu se svojim pašnjacima planine: Jadovnik i Pešter, a svojom visinom Bjelašnica (2060 m), Treskavica (2080 m), Maglić (2390 m), Durmitor (2530 m), Sinjevina (2260 m), Komova (2500 m), i Prokletija (2650 m), najviša planina Dinarskog spleta.

3. Pindov splet.

Planine ovoga spleta ulaze u našu državu iz Albanije preko naših jugozapadnih granica i ispunjavaju mali dio Stare Srbije. One se protežu na našem teritoriju između Metohije i Kosovske kotline i udaraju smjerom od sjeveroistoka prema jugozapadu, a onda skreću u meridionalni pravac. Najviša je planina ovoga spleta Šara (2510 m), kojom se i počinju ove planine, a koja čini ogromnu pregradu Sjeverne i Južne Srbije. Šara je do polovine obrasla šumom, a iznad šume su bujni pašnjaci. Osim Šare pripadaju ovome spletu: Stogova, Korab, Jablanica i napokon Galičica, koja brazdi između Ohridskog i Prespanskog jezera. Radi nezgodna smještaja ovih planina čitav je ovaj kraj nezgodan za komunikacije.

4. Rodopski splet.

Planine ovoga spleta prostiru se onim dijelom naše države, što ga zatvara sa zapada Kolubara, Ibar, Sitnica, Lepenac, Treska i Prespansko jezero; na sjeveru Sava i Dunav do utoka Velike Morave; na istoku Velika Morava i Južna Morava do ušća Vrle, sama Vrla, a odatle državna granica prema Bugarskoj i Grčkoj do Prespanskog jezera. Ogranci ovih planina prelaze preko naših jugoistočnih granica u Bugarsku i Grčku.

Ove su planine obrasle gustom šumom; u njihovoj utrobi ima raznih ruda. Rijeke teku širokim dolinama, kojima vode razni putevi. Glavne ih rijeke dijele u 4 skupa: rudnički, kopaonički, vardarsko-prespanski i osogovski.

a) Rudnički skup širi se u sredini Sjeverne Srbije između Dunava, Velike i Zapadne Morave, Kolubare i Save. Ovaj se kraj zove Šumadija, jer su planine u njemu nekad bile obrasle gustom šumom. U ovom je skupu najviša planina Rudnik (1170 m), po kome se ovaj skup i naziva, a dobio je ime po množini ruda, što se u njemu nalaze.

b) Kopaonički skup širi se južno od rudničkog. Sa sjevera ga zatvora Zapadna, a s istoka Južna Morava, s juga Skopsko polje, a sa zapada Lepenac, Sitnica i Ibar. Ime je skupu po najvišoj planini Kopaoniku. Najviši mu je vrh Suho Rudište 2140 m). Oba nam ova imena kažu, da je ova planina bogata rudnim blagom. Južne kose Kopaonika zagrađuju s istoka Kosovo polje. Najjužnija je planina ovog skupa Crna gora (Karadag), što se diže na sjeveru Skopskog polja i sa Šarom, Rujanom i Pataricama čini bedem između Sjeverne i Južne Srbije.

c) Vardarsko-prespanski skup širi se između Vardara, njegova pritoka Treske i Prespanskog jezera. U ovom su skupu visoke planine: Jakubica (2530 m), Nidže planina s Kajmakčalanom (2525 m) na grčkoj granici i Baba planina s Peristerom (2532 m), najvišim vrhuncem Rodopskog spleta, što se diže nad Bitoljskim poljem.

d) Osogovski skup stere se od Vrle (pritok Južne Morave) k jugu, a od Morave, Pčinje i Vardara k istoku do bugarske i grčke granice. Najviša je Osogovska planina s vrhom Rujan (2225 m).

5. i 6. Ogranci Karpata i Balkanskog spleta.

Samo neznatni ogranci od oba ova spleta ulaze preko naše istočne granice i šire se sjeveroistočnom Srbijom, a zatvara ih Dunav, Vel. i Juž. Morava, Vrla i državna granica. Krivariskom Timoku na sjever širi se Karpatski splet, a južno ovoj rijeci Balkanski splet. Na onom mjestu, gdje Karpati ulaze u našu državu, tvori Dunavo Đerdapsku klisuru. Glavni greben Balkana u našoj državi čini Stara Planina s najvećim vrhom Midžorom (2186 m). Pogorje se završuje Vrškom Čukom kod Zaječara. Ovom spletu pripada i Suva Planina.

NIZINE I POLJA.

Podunavlje segnulo je sa dvije svoje panoge daleko na zapad: jedno je Podravina, što seže do Ptuja i Varaždina, između Vilanja i Osijeka se nešto suzuje i prelazi u Podunavlje; drugo je Posavina, koja se počinje kod Krškoga, gdje se hvata Krškog polja, suzuje se kod Zagreba,

a onda ide ravno na istok, proširivši se u Lonjskom polju na istok i nešto na jug, do Ilove i Pakre. Uz Vrbas, Bosut, Bosnu, a napokon uz Drinu otvaraju se šire otvorene nizine, dok je jedino Pokuplje odijeljeno od Posavine. Podunavlje siže nešto na istok, pa se širi kod Smedereva u Smederevsko polje na Moravi. Na istoj su rijeci Čačačko, Niško i Leskovačko polje, odijeljeno međusobom klisurama.

U području je Save zanimljivo Ljubljansko polje, koje protječe Ljubljanica, i Ptujsko polje. Malo Ličko polje prostire se na ograncima Rišnjaka, Velike Kapele; Gacko polje Otočcu na jug, Ličko polje oko Gospića, Krbava Udbini na sjever, a u Bosni i Dalmaciji redaju se Livanjsko, Sinjsko polje, koje protječe Cetina, Imotsko polje, Duvanjsko polje i Mostarsko blato preko Neretve, koja ima na svom ušću Neretljansko polje; dalje se protežu krška polja: Nevesinjsko polje i Gacko polje, Popovo i Trebinjsko polje ili Popovo polje i napokon Skadarskom blatu na sjever Nikšićko polje. — U gornjem Rodopskom masivu ima: Kosovo polje, Struško polje na sjever Ohridskom jezeru, Resanjsko polje, na sjever Golemoj Prespi. Sve ove nizine i polja, uzimaju tek 2% od čitave površine naše države.

VODE.

a) Rijeke.

Naše rijeke teku u tri mora: u Jadransko, Crno i Egejsko more. Području Crnoga mora pripada 74% naše domovine, 24% Jadranu, a 2% Egejskom moru. Ovakoj podjeli razlog je, što se čitava naša država diže prema Jadranu, a spušta se na sjeveroistoku prema Crnom, a na jugoistoku prema Egejskom moru. Razvodnica između crnomorskog i jadranskog područja ide ispod ravnjaka Nanosa, Snežnika, Velikom Kapelom, sredinom ličkoga visočja, udara na istok Dinari, istočno od Neretve, približujući se moru, a napokon duboko zahvaća u kopno Drimom. Glavno razvođe čini Crnoljeva planina, koja razvodi jadransko područje (Suha rijeka) od egejskog područja (Nerodimka) i od područja crnomorskog (Crnoljeva rijeka). — Jadransko-egejska razvodnica ide od Crnoljeve planine na jug do Galičice tako, da Ohridsko jezero pripada Jadranu, a Prespansko Egejskom moru. Razvodnica između područja egejskog i crnomorskog gubi se u Nerodimki na Kosovu. Nerodimka čini naime bifurkaciju (račvanje) t. j. ona se dijeli na Kosovu u dva rukava. Jedan teče u Sitnicu, pritočicu Ibra, a drugi u Lepenac, pritočicu Vardara. Nerodimka svojom bifurkacijom veže područje Crnog i Egejskog mora.

1. Crnomorsko područje.

U ovo područje odvodi naše rijeke Dunavo. Ovo se područje dijeli na: a) neposredno dunavsko porječje, b) dravsko, c) savsko i d) moravsko.

a) Dunav ulazi u našu državu ispod Mohača (82 m), a ostavlja je kod ušća Timoka (30 m), te tako od cjelokupne mu dužine 2900 km otpada na našu državu 593 km. Dunavom imamo neposrednu vezu s Crnim morem, jer je on versaljskim ugovorom od Ulma u Njemačkoj do ušća proglašen kao internacionalna rijeka [1]). Od Ulma do ušća Dunav je plovan.

Dunav prima u našoj državi s desne strane: Dravu, Vuku, Savu, Moravu, Mlavu, Peku, Timok, a s lijeve: Tisu, Tamiš s Brzavom, Karas, Neru i Crnu.

b) Drava ulazi u našu državu kod Dravograda, a kod Almaša uvire u Dunav. Našom državom teče 392 km. Od utoka Mure do Donjeg Miholjca granična je rijeka prama Madžarskoj. Od Barča je plovna za parobrode, dok je još od Maribora plovna za splave. S lijeve strane prima Labudu i Pesnicu sa Slovenskih gorica, zatim Muru i Crnu vodu. Desni su joj pritoci: Bela, Mislina, Dravinja, Bednja Plitvica, Koprivnica, Karašica i Breznica.

Vuka izvire na Krstovima, a u Dunav se salijeva kod Vukovara, komu je i ime dala.

c) Sava. Ovo je naša najznamenitija nutarnja rijeka. Cijelim je svojim tokom (712 km) u našoj državi. Ona je najduža naša rijeka. Njezino porječje zahvata 36% (93.000 km^2) od ukupne naše površine. Ona veže Slovence, Hrvate i Srbe; katolike i muslimane i pravoslavne; Ljubljanu, Zagreb i Beograd; naše najviše gorske krajeve s prostranom nizinom. Izvire ispod Triglava (1100 m) kao Potkorenska Sava (Dolinska), pa se kod Radovljice sastaje sa Bohinjskom Savom. Sava izlazi na Ljubljansko polje, onda se ruši klisurom kod mjesta Save; kod Krškog izlazi na Krško polje, a kod Potcuseda u Posavinu te se kod Beograda salijeva u Dunav. — Lijevi su pritoci Savini: sa Jezerskoga sedla Kokra, Kamnička Bistrica, Savina, Sutla, Krapina, Lonja s Čazmom, Ilova, Orljava i Bosut. — Desni su pritoci: Sora, Ljubljanica [2]), Krka, Kupa s Koranom, koja odvire iz Plitvičkih jezera: Una s Uncem i Sanom, Vrbas s Plivom, Ugrom i Vrbanjom; Ukrina, Bosna s Foj-

---

[1] Za našu će trgovinu biti od osobite važnosti, kad se izvede već zasnovani plovni kanal između Dunava i Majne—Rajne, jer ćemo tako dobiti vodeni put do Sjevernog mora, gdje je danas središte najvećega svjetskoga prometa.

[2]) Ljubljančica je dvostruka ponornica: ona izvire ispod Pivke planine kao Pivka i ponire u Postojinsku spilju, tad ponovno izvire kao Unce na Planinskom polju i ponire, te se treći put javlja kao Ljubljanica. Podzemno prima odvirak Cirkniškog jezera.

nicom, Lašvom, Usorom, Miljackom, Krivajom i Sprečom. Najveći je savski pritok D r i n a (450 km) a postaje od Tare i Pive. Lijevi su pritoci Drine: Prača i Drinača, a desni Čehotina i Lim. U Savu još utječe Kolubara i Topčiderska reka.

d) M o r a v a je pošljednja veća pritoka Dunava u našoj državi, a najveća je rijeka u Srbiji; dugačka 460 km, a porječje joj iznosi 36.500 km². Krajevi su oko Morave najbogatiji i najnaseljeniji u Srbiji. Morava postaje od Zapadne (Golijska) i Južne (Binačka) Morave, koje se sastaju kod Stalaća.

J u ž n a M o r a v a izvire u selu Binči ispod ogranaka Crne gore, dok se ne sastane sa Zapadnom Moravom protječe kroz pet kotlina i prima ove pritoke: Moravicu, Nišavu, Leskovicu i Toplicu.

Z a p a d n a M o r a v a izvire ispod Golije planine i do sastava sa J. Moravom prima Ibar s Raškom, Sitnicom i Labom.

Od Zapadne i Južne Morave postaje V e l i k a M o r a v a, koja teče prostranom dolinom, te se kod Kule Rudića salijeva u Dunav. Pritoci su Vel. Morave: Ravanica, Resava, Lugomir, Belica, Lepenica, Jasenica i Ralja.

U Dunav još utječu: Mlava, Pek i Timok.

T i s a je glavna pritočica Dunava s lijeve strane, koja ulazi u našu državu ispod Segedina i teče 200 km našim teritorijem kao međašica između Bačke i Banata, a plovna je na cijeloj duljini. Lijevi su joj pritoci: Moriš (plovan od Arada), Aranka i Bega. Prokopanim k a n a l i m a Tisa je spojena s Dunavom. Glavni kanal (116 km) ide od Bezdana na Dunavu do Feldvaraca na Tisi, koji se sada zove P e t r o v k a n a l. Od ovog se kanala kod Malog Stapara odvaja A l e k s a n d r o v k a n a l (69 km), koji izlazi u Dunav kod Novog Sada. U Banatu je najznamenitiji B e g e j s k i k a n a l (84 km), koji spaja Bečkerek sa Temišvarom. Po ovom kanalu plove manje lađe.

2. P o d r u č j e J a d r a n a.

Rijeke ovoga područja su kratka toka sa brzicama i slapovima, pa su zgodne za iskorišćavanje vodene snage u industrijske pothvate. Jedina je Neretva plovna na većoj dužini (31 km). U Jadran utječu ove naše rijeke: Rječina, Dubravčina (ponornica Fužinarska), Gacka (kao ponornica) Vrulja (ponornica Lika), Zrmanja, Krka, Cetina, Neretva, Rijeka (Ombla) Bojana i Drim.

R j e č i n a izvire na istarsko-hrvatskoj granici, pa se izlijeva u more kod Sušaka i granicom je između naše države i Italije.

Z r m a n j a (56 km) izvire u Velebitu, kod Obrovca čini slapove, te je odavle plovna. Ulazi u novigradsko more, koje je spojeno tijesnom Maslenicom sa planinskim prodorom.

K r k a (57 km) izvire nedaleko Knina, tvori kod Skradina jezerce i slapove, od kojih je najznamenitiji S k r a d i n s k i B u k, jedan od najljepših slapova naše domovine i krivudajući prolazi kroz Prokljansko jezero, pa utječe kod Šibenika u more. S lijeve strane prima Čikolu.

C e t i n a (100 km), izvire sjeverno od Vrljike, protječe Sinjsko polje do Zadvarja, pravi dva jaka slapa (Gubavica 100 m vis.) i kod Omiša salijeva se u more.

N e r e t v a (233 km) izvire ispod Jabuke pl. na visini od 1260 m, pa joj je pad vrlo jak. Najprije teče sjeverozapadnim smjerom do utoka Neretvice, onda zakreće u velikom ključu, te teče jugoistočno do Vojna, zakreće pokraj Mostara prema jugozapadu sve do ušća kod Opuzena. Neretva ima znatnu deltu, koja je sada regulirana. Pritoci su joj s desna: Rakitnica, Neretvica, Rama, Drežnica i Trebižat. Lijevi su pritoci: Buna, kojom odviru ponornice sa sjeveroistočnih polja; jednaku službu vrši Bregava sa Radimljom, napokon utječe u Neretvu K r u p a, koja odvire iz Hutova blata, a u nju ide podzemno i T r e b i š n i c a, koja izvire kod Bileća, a protječe T r e b i n j s k o i P o p o v o p o l j e.

D u b r o v a č k a r i j e k a (6 km) najkraća je plovna rijeka u našoj domovini. Ona skuplja vode iznad morske obale i Trebinjskog polja.

U S k a d a r s k o b l a t o teče M o r a č a sa pritokom Zetom, a izlazi kao B o j a n a s jednom strugom Drima. Bojana je plovna za male lađe do Skadarskog blata.

D r i m izvire kao Crni Drim iz Ohridskog jezera, teče prema sjeveru do utoka Bijeloga Drima, koji izvire sjeverno od Peći, pa teče kraj Đakovice i poslije sastava teče spram zapada, pa se salijeva na dva rukava (Bojana i Drim) u more.

P o d r u č j e E g e j s k o g m o r a.

Ovo je najmanje područje u našoj državi, a pripadaju mu rijeke Vardar i Struma.

Vardar (370 km) izvire u selu Vrutoku (1810 m visoko) kod Gostivara, teče širokom dolinom prema sjeveroistoku do ispod Tikveša, onda oštro zakreće jugoistoku kroz Skoplje i Skopsko polje, koje ostavlja kod Velesa, ulazi u klisuru (Demir Kapiju), pa zakreće na jug i kod Đevđelije ostavlja našu državu. — S lijeve strane prima Lepenac sa Nerodimkom, Pčinju i Bregalnicu; s desna Tresku i Crnu. —

Paralelno s Vardarom teče S t r u m a sa Strumicom, ali kao i Vardar ima ušće izvan naše države.

J e z e r a.

U našoj državi ima oko 80 jezera. Neka se od njih ističu prirodnim krasotama, pa ih prijatelji prirode posjećuju, a okolišnji

stanovnici imaju od toga lijepu korist, dok su druga opet bogata ribom, pa tako odbacuju lijepe prihode. 15 naših jezera ima nadmorsku visinu preko 1000 m. P r o k l j a n s k o je jezero uporedo s morskim licem, dok ostala stoje između njih. Najviša je nadmorska visina Triglavskih jezera (1688—1933 m).

Osobito su lijepa Plitvička jezera (njih 15 na broj) u Hrvatskoj, iz kojih otječe rijeka Korana, pa B l e d s k o i B o h i n j s k o j e z e r o u Sloveniji i P a l i ć kod Subotiće.

Samo su 4 veća jezera u našoj državi i to: O h r i d s k o j e z e r o, veliko je 270 km², duboko do 280 m, a nadmorska mu je visina 690 m; P r e s p a n s k o j e z e r o dijeli se na Golemu Prespu i Malu Prespu, a zaprema 288 km², a dubljina mu je do 54 m, a nadmorska visina 857 m; južnim svojim dijelom ostaje u Grčkoj; S k a d a r s k o b l a t o veliko je 360 km², duboko je 7 m, a visina mu je 6 m. — D o j r a n s k o j e z e r o veliko je 428 km², dubljina mu je 10 m, a nadmorska visina 148 m. Sva 4 ova jezera bogata su ribom, pa je ribolov u veliko razvijen.

JADRANSKO MORE.

Naš je Jadran rukav istočnog dijela Sredozemnog mora, što seže između Balkanskog i Apeninskog poluotoka, a zaprema površinu od 135.000 km². Jadran je dugačak oko 800 km, a najveća mu je širina 210 km. Podmorska ga izbrežina među Ratom (Pelješcem) i Monte Gargonom dijeli na dvije zavale: sjeverna plića nije nigdje dublja od 250 m, dok južna ima dubljinu i preko 1000 m. Najveća je dubljina od 1260 m na liniji Brač—Brindisi.

Glavna struja ide do 2 km na sat duž istočne obale prema sjeverozapadu, a vraća se protivnim pravcem duž zapadne obale. Morska se doba slabo opažaju. Toplota je Jadrana različita. Ljetna toplota iznosi 25° C. Razlika između najviše i najniže toplote u moru nije velika kao na kopnu. More se teže zagrije, ali se laganije i ohladi; ono blaži toplinske razlike primorskih krajeva.

Od vjetrova, što pušu na Jadranu, najpoznatiji su: široko i bura. Š i r o k o je vlažan i topao južnjak ili jugozapadnjak, koji diže silne talase i donosi kišu. B u r a je suh i studen vjetar, koji duva između sjevera i istoka, a udara na mahove i silno dere primorskim klancima i dragama. Oba ova vjetra dušu u jeseni i zimi, ali se jave i u proljeću i ljetu.

Morska je voda gorko slana okusa. Slanost mora nije svuda jednaka. I slanost Jadrana raste od sjeverozapada prema jugoistoku (33—38‰).

Jadranska je f a u n a vrlo bogata, pa je ribarenje, naročito tune i srdjele veoma obilato. Uz našu obalu ima do 130 vrsta jestivih riba. Osim toga vadi se koralj kod Jabuke i spužva (do 150 kg) kod Šibenika. — Znamenito je još dobivanje morske soli na Stonu, Pagu i Rabu.

Jadran plače našu obalu od Sušaka do ušća Bojane u dužini od 1700 km.

Po njemu je naša domovina p o m o r s k a d r ž a v a s otvorenim izlazom i slobodnim pristupom u cio svijet, pa je Jadran za razvitak naše trgovine od osobite važnosti.

Osim nizine uz donju Neretvu i Bojanu sva je naša obala krševita, strma i dobro razvedena. Spomenuli smo, da naša morska obala iznosi 1700 km, dok je zračna linija samo 570 km.

Na našoj obali tvori more jedan zaliv: kotorski, mnogo draga i izvrsnih pristaništa. P e l j e š a c je jedini naš poluotok, ali ima mnogo što većih (do 60), što manjih (do 100) otoka i otočića, što poredani u dva i tri reda prate našu obalu od Kraljevice do Dubrovnika. Najvažniji su: Krk, Rab, Pag, Dugi, Brač, Hvar, Korčula, Vis i dr. Svi naši otoci zapremaju površinu od 3200 km². Između otoka i kopna vode dugi i uski »k a n a l i« i kraća »v r a t a«. Kanali se obično zovu po susjednim otocima, brački, hvarski i t. d.; ali je najglasovitiji P l a n i n s k i k a n a o podno Velebita. Od vrata su znamenita: Mala vrata između Cresa i Krka, Maltempo (zlo vrijeme), između Krka i hvarskog kopna i Splitska vrata između Brača i Šolte.

Takova obala isprekidana kanalima, a more pred njom posuto otocima, uvijek je othranjivala odlične pomorce, od starih Ilira do današnjih stanovnika, pa mimo blage klime i sve krasote i p l a v e t i l o mora, jadranskoj obali daje najveću vrijednost sam čovjek. On je ratarstvom preobrazio mnoge puste krajeve u rodna polja, a sa pomorstvom dostigao toliku vještinu, da mu jedva ima na svijetu takmaca.

G l a v n e s u n a š e l u k e na Jadranu: Šibenik, Split, Metković, Dubrovnik s Gružem i Kotor, u kojim se izmjenjuju dobra, što dolaze sa strane kopna i sa strane mora, a u njima živi kao svuda posebna vrsta građana: p o m o r a c a — t r g o v a c a. Ovi vrše poslove i pomoraca i trgovaca zajedno.

KLIMA.

Već rekosmo, da naša država leži između 40° 50' i 46° 51' sj. š. i prema tome gotovo u sredini umjerenog pojasa, pa po tome ima u glavnom u m j e r e n u k l i m u. Ali klima nije u svim krajevima naše države jednaka. Oni naši krajevi, što leže južno od Patarice, Rujna, Skopske Crne Gore i Šare, pripadaju u egejsko klimsko područje, a oni na jugozapadu uz Jadran pripadaju jadranskom području, dok sva ostala naša država ima umjerenu kontinentalnu klimu. Pošto egejsko i jadransko područje svojim vrućim ljetima i blagim zimama pripada sredozemskom (mediteranskom) pojasu, to su u našoj državi dva poglavita klimska tipa, mediteranski i umjereno kontinentalni.

Glavna su obilježja mediteranske klime: vruća i sušna ljeta, blage i kišovite zime. U krajevima uz Jadran vladaju isti vjetrovi kao i na Jadranu, a u egejskom klimskom području etazija i vardarac. Vrijedno je spomenuti, da u cijeloj Evropi ne pada nigdje toliko oborina kao u Boki Kotorskoj. U Crkvicama kod Kotora visina oborina iznosi 4.858 mm. Crkvice leže 1100 m nad morem.

Obilježje je kontinentalne klime: topla ljeta, hladne zime. Oborina ima dovoljno, a prevlađuju ljetne kiše. Kontinentalni je tip kod nas podvojen u planinski i nizinski, a svaki od njih ima opet po jedan manji klimski tip, alpski u planinama i stepski u nizinama. Alpska je klima nešto vlažnija, hladnija i ekstremnija nego obična planinska, a stepska je ekstremnija i suša nego obična nizinsko-podunavska.

Toplinske razlike između pojedinih godišnjih doba rastu od zapada prema istoku i od juga prema sjeveru. Prema tome se klima zapadnih naših krajeva približuje klimi Zapadne Evrope, dok se u sjeveroistočnim krajevima opaža jak utjecaj ruske klime.

GLAVNA MJESTA.

1. U Sloveniji (16.157 km² sa 1,056.000 st. 65 na 1 km²): Ljubljana (58.000), kulturno i ekonomsko središte Slovenaca, znamenita raskrsnica željeznica, važan trgovački i industrijski grad. U Ljubljani je sveučilište, visoka tehnička škola, književno društvo Matica Slovenska, Učeno društvo, Narodno pozorište, Narodni muzej i biblioteka.

Kraj sjeveroistočno od Ljubljane zove se Gorensko. Tu su znamenita industrijska mjesta: Škofja Loka, Domžala, Kranj, Kamnik, Radovljica, Tržić i Jesenice. U ovom je kraju i Bled na istoimenom jezeru, znatno ljetovalište.

Kraj jugoistočno od Ljubljane zove se Dolensko. Ovdje su znamenita poljodjelska mjesta: Novo Mesto, Litija (voće), Krško (vino) i Kočevje s ugljenokopima.

U Sjev. je Sloveniji Maribor (31.000) na Dravi, važno trgovačko, industrijsko i prometno mjesto u vinorodnom i voćarskom kraju. Na Dravi je također Ptuj, industrijsko mjesto. Na pruzi Maribor—Zidani Most—Zagreb znamenito je industrijsko mjesto Celje (8000), blizu koga leže ugljenokopi Trbovlje, Hrastnik. Na Savi je Zidani Most, raskršće željeznica, a na Sutli Rogatec, znamenito kupalište.

2. U Hrvatskoj i Slavoniji s Međumurjem i otokom Krkom (blizu 44.000 km² sa 2,710.000 st., 62 na 1 km²) najvažniji su gradovi: Zagreb (108.000 st.) je kulturno središte svih Hrvata. U njemu su u prošlom stoljeću razvili naši preporoditelji bajrak slobode i prosvjete; u njemu je začetak ilirskog, a kasnije jugoslavenskog pokreta. U Zagrebu je danas sveučilište, visoka škola za trgovinu i promet i više drugih visokih

škola, Jugoslavenska akadeimja znanosti i umjetnosti, Strossmajerova galerija slika, Narodni muzej, pozorište, Matica Hrvatska i više drugih kulturnih institucija.

Zagreb leži na raskršću od više željeznica. Tu je središte novčarstvo, industrije, trgovine i prometa.

Osijek (34.000) je središte novčarstva, industrije i trgovine u Slavoniji. U Osijeku je raskršće željeznica i postaja za plovidbu po Dravi.

Karlovac (21.000) je vrlo znamenit trgovački i prometni grad.

Sisak je znamenito mjesto za trgovinu žitom i drvom. Ovdje je parobrodarska postaja za plovidbu po Savi.

Sušak (15.000) ima znatnu industriju i živu trgovinu.

Još su znamenita mjesta: Petrinja, Glina, Topusko, Kostajnica, Korenica, Ogulin, Delnice, Bakar, Kraljevica, Crikvenica, Senj, Pag, Otočac, Gospić, Varaždin, Čakovac, Krapina, Bjelovar, Križevci, Đurđevac, Pakrac, Požega, Nova Gradiška, Brod, Virovitica, Đakovo, Vukovar, Vinkovci (raskrsnica slav. željeznica), Županja, Karlovci, Ilok, Ruma, Mitrovica, Inđija i Zemun (18.000 st.)

3. U Dalmaciji (12.730 km² sa 621.000 st., 49 st. na 1 km²) su najvažnija mjesta: Split (31.500 st.) najveći grad sa znatnom lukom, jakom trgovinom i lijepom industrijom. Pored više nižih i srednjih škola i drugih prosvjetnih institucija ima vanredno lijep arheološki muzej. Šibenik na krasnom zatonu s lijepim lučkim uređajima, ima znatnu industriju i živ kopneni i pomorski promet. Dubrovnik, naša Atena, s mnogim spomenicima nekadašnje slave i moći republike sv. Vlaha. — Još su znamenita mjesta: Skradin, Knin, Trogir, Sinj, Drniš, Omiš, Makarska, Metković, Kotor, Hvar, Korčula i Vis.

4. U Bosni i Hercegovini (51.199 km², 1,876.534 st. 37 na 1 km²) glavna su mjesta: Sarajevo (60.000 st.) prvi je trgovački grad u zemlji. Još od 16. vijeka Sarajevo je centar bosanske trgovine. U Sarajevu se sastaju glavni putevi sa svih strana zemlje. Ovdje je raskršće triju željeznica. Sarajevo je nekako na pola puta, što vodi dolinom Bosne i Neretve na more.

Sarajevo je sjedište mnogih upravnih i duhovnih vlasti. Ovdje se sastaju dvije različite kulture, istočno-islamska i zapadno-kršćanska. Od važnijih zgrada valja spomenuti Begovu džamiju (iz god. 1529.), vijećnicu, poštu, kazalište, sudbenu palaču i zgradu bivše zemaljske vlade. U Sarajevu ima više osnovnih, stručnih i srednjih škola. Sarajevski je muzej prvi u našoj državi. Od davnine cvatu ovdje razni zanati, a u novije se doba lijepo razvija industrija (tvornica ćilima, tkaonica beza, tvornica čarapa, gajtana, sukna, duhana, koža, pivara, paromlin, tvornica klinaca, tvornica papirnih vrećica, cigarpapira, sapuna, likera).

Tuzla (12.000 st.) ima znatnu industriju i trgovinu (osobito stokom i voćem), a u okolini su solane, ugljenici i tvornica sode. Bijeljina (11.000) ima znatnu trgovinu voćem, žitom i marvom. Brčko (6.500), parobrodarska i željeznička postaja, ima trg. akademiju, živu trgovinu stokom i šljivom, pušnica šljiva.

Banja Luka (16.400) po veličini treći grad u B. i H., vanredno znamenita trgovina, godišnji sajam. U blizini je Delibašino selo sa znatnom industrijom. (Trapisti — uzorno gospodarstvo.)

Bihać (6.300) na raskršću cesta, vodi živu trgovinu s Likom.

Travnik (7000), Zenica (7500) je industrijsko mjesto, Jajce (4500) s tvornicom karbita.

Mostar (16.500), drugi grad po veličini u B. i H., trguje duhanom, vinom i voćem.

Još su znamenita mjesta: Visoko, Vareš, Kreševo, Fojnica, Rogatica, Foča, Goražde, Zvornik, Maglaj, Gradačac, Šamac, Gračanica, Doboj, Usora, Teslić, Tešanj, Derventa (tvornica štapova), Gradiška, Dubica, Bos. Novi, Dobrljin, Prijedor, Ljubija, Kotor-Varoš, Krupa, Cazin, Petrovac, Drvar, Sanski Most, Ključ, Varcar Vakuf, Glamoč, Livno, Duvno, Gornji Vakuf (izvrsni kaveni mlinovi), Bugojno, Donji Vakuf, Zavidovići, Prozor, Konjic, Nevesinje, Gacko, Bileća, Trebinje, Ljubinje, Stolac, Čapljina i Ljubuški.

5. U Srbiji (94.718 km² sa 4.180.000 st., 44 na 1 km²) su najvažniji gradvoi: Beograd (112.000 st.) glavni je i prijestolni grad naše države .On je žarište srpske znanosti, književnosti i umjetnosti. U njemu su: univerzitet, Srpska kraljevska akademija nauka, Srpska književna zadruga, Narodni muzej, pozorište itd. Beograd je središte riječnoga i kopnenoga prometa; on je na pruzi željeznice, koja .spaja Carigrad i Aziju sa srednjom i zapadnom Evropom. Beograd je središte novčarstva, industrije, trgovine i važnih gospodarskih organizacija. Skoplje (42.000) drugi grad u Srbiji, prijestonica cara Dušana, leži na raskršću triju željeznica. Znamenit je kožni obrt i povrtlarstvo. U Skoplju je filozofski fakultet. Skoplje je središte trgovine Južne Srbije. Niš (25.000) leži na raskršću željeznica i ima znatnu industriju. Kragujevac (16.000) je središte Šumadije, važno trgovačko i industrijsko mjesto.

Još su znamenita mjesta: Smederevo, Požarevac, Kladovo, Negotin, Donji Milanovac, Šabac, Valjevo (šljive), Užice (mliječni proizvodi), Zaječar (rudnici), Knjaževac, Kraljevo, Čačak, Priština, Mitrovica, Novi Pazar, Vranja, Leskovac (ind. mjesto), Pirot (čuven zbog izrade ćilima), Paraćin, Mladenovac, Prizren, Debar, Ohrid, Kavadar (pamuk i opium), Đevđelija, Prilep, Bitolj (28.000), Kumanovo, Veles, Tetovo (gajtan), Kočani, Dojran i Štip.

6. U Vojvodini (blizu 20.000 km² sa 1,380.000 st., 72 na 1 km²) su glavna mjesta: Subotica leži na raskršću željeznica sa znatnom industrijom i trgovinom. Ovo je najveći grad i kulturno središte Hrvata Bunjevaca. Ima 102.000 st. Ovdje je pravni fakultet, više nižih i srednjih škola. Sombor je također na raskršću željeznica sa znatnom trgovinom i industrijom. Novi Sad je kulturno središte Srba u Vojvodini s Maticom Srpskom. Apatin je riječno pristanište na Dunavu sa znatnom trgovinom. Na Tisi su znamenita trgovačka i industrijska mjesta: Stara Kaniža, Senta, Stari Bečej i Titelj.

U Baranji znatnija su mjesta Baranjavar i Darda.

Još su znamenita trgovačka i industrijska mjesta: Vršac, Bela Crkva, Velika Kikinda, Pančevo i Veliki Bečkerek.

7. U Crnoj Gori (14.400 km² sa 340.000 st., 24 na 1 km²) glavna su mjesta: Cetinje (5700), kulturno središte zemlje; Podgorica (9000) središte trgovine i prometa; Berane i Đakovica. Peć (15.000), Danilov grad, Kolašin, Nikšić i Plevlje. Na Skadarskom je blatu Vir-pazar, a na Jadranu su luke Bar i Ulcinj.

PRIRODNI PROIZVODI.

Ratarstvo.

U našem narodnom gospodarstvu stoji ratarstvo na prvom mjestu, pa je prema tome naša kraljevina agrikulturna država.

Prema prirodnim prilikama dijeli se naša država na tri proizvodne oblasti i to: 1. Podunavlje, 2. alpski krajevi i 3. krajevi s mediteranskom klimom.

1. U Podunavlju (Vojvodina, hrvatsko-slavonsko međurječje, bosanska Posavina i dolina Morave) rode sve vrsti žitarica, naročito pšenica i kukuruz i šećerna repa, a po brežuljcima vinova loza i voće, a osobito šljive. Od domaćih životinja goje se svinje, konji i goveda.

2. U alpinskim krajevima prevlađuju šume i pašnjaci, a u nizinama sije se heljda, proso i zob U ovim krajevima zauzima znatno mjesto krumpir. Oko Celja raste hmelj.

3. U krajevima sa mediteranskom klimom, naročito u Dalmaciji, na prvom je mjestu vinogradarstvo, a onda sijanje žita. Žito ne podmiruje domaće potrebe, pa je to i potaklo stanovnike na pomorstvo i trgovinu. U južnoj se Makedoniji naročito goji dud, mak, (opijum) i duhan, dok se žito malo sije.

Najviše je zemlje, za obrađivanje u Vojvodini, onda u Hrvatskoj i Slavoniji, a najmanje u Crnoj Gori. Kako je razdije-

ljena površina pojedinih naših zemalja vidi se iz ove tablice (Lukas).

U % cjelokupne površine osječno za god. 1909.—1913.

ZEMLJE	Oranice i vrtovi	Vinogradi	Šume	Livade	Pašnjaci i pustopoljine	Nerodno tlo
Srbija (u granicama prije g. 1912.	24·7	0·7	31·7	6·6	12·4	23·9
Hrvatska i Slavonija	35·5	1·1	35·0	9·8	13·1	5·5
Bosna i Hercegovina	21·1	0·3	49·6	7·4	14·5	2·1
Dalmacija	12·8	6·5	29·7	0·8	46·3	4·0
Slovenija	18·2	1·9	41·8	17·1	15·6	5·4
Vojvodina	59·1	1·9	14·-	50·-	10·9	9·1
Crna Gora	10·-	—	20·-	27·-	27·-	43·0

Od žitarica prvo mjesto zauzima pšenica i kukuruz. Obje podmiruju domaću potrebu i dostaje za izv /z. Po proizvodnji kukuruza naša je država na trećem mjestu u Evropi, a

po proizvodnji pšenice na šestom mjestu.

U šumama je veliko naše blago. One zauzimaju 30% površine naše države, a to je 7,673.000 ha. Najviše šume imaju Bosna i Hercegovina, a onda Srbija, Slovenija, Hrvatska i Slavonija, Dalmacija, Crna Gora i napokon Vojvodina.

Vinogradi zapremaju 247.000 ha, a daju godišnje blizu 3 mil. hl. vina. Crna vina iz krajeva s mediteranskom klimom vrlo su jaka, a ona iz alpsko-podunavskih zaostaju u jačini. Svojim su vinom na osobitu glasu: Vis, Omiš, Kaštela, Šibenik, Negotin, Srijem, Moslavina, Bakar i Slovenske gorice.

Voćarstvo je jedna od osobitih grana narodnoga gospodarstva, a naročito šljivarstvo. Veliki su šljivici u sjevernoj i sjeveroistočnoj Bosni i zapadnoj i jugozapadnoj Srbiji, u hrvatskom Zagorju i amo tamo po Hrvatskoj i Slavoniji. Danas je naša država po proizvodnji šljive na prvom mjestu na svijetu, a iza nas dolazi Unija. Kad godina ne izda, rodi u Srbiji 3—4 mil. q, a u Bosni do 2 mil. q šljiva.

U Hrvatskoj i Slavoniji rode osobito dobre jabuke i kruške, a Slovenija može da izveze 1500 vagona voća.

Duhan rodi vrlo dobro i odbacuje znatan prihod. Najbolje vrste daje Hercegovina (Trebinje), Makedonija i Srednja Dalmacija (Vrgorac).

Šećerna repa lijepo uspijeva, naročito u Vojvodini.

Konoplja se mnogo sije po Srbiji (Vranja, Leskovac, Kruševac i Prilip), Srijemu i Banatu.

Krumpir se sadi po cijeloj našoj državi, a naročito u Sloveniji, Hrvatskoj i Slavoniji i Vojvodini (1920 god. 1 mil. t.).

U Makedoniji rodi mak, pamuk, a oko Kočana izvrsna riža. Od maka se dobiva opijum (afiun).

Po cijeloj našoj državi goji se povrće i cvijeće. Vanredno dobre vrste povrća uspijevaju u dolini Vardara, oko Skoplja.

Stočarstvo.

Prostrani naši pašnjaci temelj su stočarstvu. Ono je uz ratarstvo glavno zanimanje velikog dijela našeg naroda. Stoka nije kvalitativno svuda jednaka, a i u kvantitativnom pogledu opažaju se velike razlike između pojedinih naših krajeva. Još prije rata neki su naši krajevi izvozili stoku (Hrvatska, Slavonija i Srbija). Za vrijeme Svjetskoga rata stradalo je stočarstvo u svim našim krajevima, a naročito u Srbiji, ali se dosada dosta popravilo.

Konji se najviše goje u Hrvatskoj i Slavoniji i Vojvodini, a najmanje u Makedoniji. U kraškim krajevima magarci i mazge

zamjenjuju konje. God. 1920. bilo je u našoj državi 1,458.326 konja.

G o v e d a po broju ima najviše u Bosni, onda u Srbiji, Sloveniji, Hrvatskoj i Slavoniji. Kraški krajevi u ovoj grani stočarstva zaostaju. God. 1920. bilo je 5,436.000 goveda.

O v c e i k o z e goje se mnogo po kraškim krajevima, onda po Bosni, Srbiji i Vojvodini. Godine 1920. bilo je oko 10 mil. ovaca i 2.5 mil. koza.

S v i n j o g o j s t v o je najbolje razvijeno u Vojvodini, Sloveniji, Hrvatskoj, Slavoniji i Srbiji (oko 5 mil. komada).

Po cijeloj se državi goji p e r a d, a naročito u Hrvatskoj i Slavoniji. Jaja se izvoze u znatnoj množini.

P č e l a r s t v o najbolje uspijeva u Sloveniji i Slavoniji.

S v i l e n a se b u b a goji u nas, u Vojvodini, Hrvatskoj i Slavoniji i u Srbiji.

R i b o l o v je znatan uz morsku obalu, po rijekama i jezerima, ali se više ribe uvozi no izvozi.

L o v je također znatan po šumama i močvarama.

Rudno blago.

U našoj državi ima raznih ruda kao što su: ugalj, željezo, bakar, olovo mangan, cink, aluminij, zlato, srebro, živa i sô. Prema današnjem iskorišćavanju našeg rudnog blaga znatno zaostaju rudni proizvodi za ratarstvom i stočarstvom.

Od naših je zemalja najbogatija rudama Srbija, onda Bosna pa Slovenija. Najviše ima željeznih ruda, a ugalj se najviše eksploatira.

K a m e n i u g a l j. Ugljena ima u svim zemljama naše države, osim Crne Gore i Vojvodine. Najviše ga se kopa u Sloveniji i Bosni. God. 1919. dali su svi naši ugljenokopi 22 mil. q, a polovinu od toga otpada na Sloveniju. Najznamenitiji su rudokopi u Sloveniji: Zagorski, Hrasnik, Trbovlje i Velenje. U Bosni se kopa ugalj u Zgošći (Kakanj), Brezi, Zenici, Kreki, Ugljeviku, Laušu (kod Banje Luke), Maslovarima (kod Kotor-Varoša) i kod Mostara. U Srbiji su najznamenitiji ugljenokopi u timočkom, moravskom i krajinskom okrugu kao Vrška Čuka, Rtanj, Senjski rudnik, Ravna Reka, Dobra Sreća, Dobra, Srpski Balkan, Tresibaba i dr. Znamenitiji su ugljenokopi u Hrvatskoj: Bešlinac, Golubovec, Vrdnik, Ivanec, Đurđevac, Zlatar, Krapina i Straža, a u Dalmaciji: Promina kod Siverića. Zasada ni u Srbiji ni u Hrvatskoj ne daje nijedan ugljenokop mil. q na godinu.

V o d e n a s n a g a. Pored crnoga ugljena daje našoj državi »bijeli ugalj« veliku i neiscrpljivu energiju, koja u rijekama za male vode iznosi 3.5 mil. H P (konjskih sila). To odgovara energiji kamenog ugljena blizu 20 mil. tona. Dosad je iskorišćeno samo 0.14 mil. HP. (Dosada je iskorišćeno u Sloveniji 70.000 HP, u Dalmaciji 69.000 HP, u Hrvatskoj i Slavoniji 6200, u Srbiji

7500 HP, u Vojvodini 130 HP, u Bosni i Hercegovini 11.650 HP, a na Rami će graditi centralu od 30.000 HP, za što je već podijeljena koncesija).

Što se tiče vodene snage pred našom državom stoje: Norveška, Švedska, Španija, Italija i Francuska, a iza nas dolaze Švajcarska i Njemačka). Po vodenoj snazi naša je država na šestom mjestu u Evropi.

Ž e l j e z o. Od rudača, što ih ima u našoj državi, željezne su na prvom mjestu. Željezom je najbogatija Bosna, onda Srbija, Hrvatska i Slovenija. Najznamenitiji su majdani željeza u Bosni: Ljubija, zapadno od Prijedora, jedan od većih rudokopa u Evropi, a onda Vareš s talionicom u Kralupima i mnogi drugi. — U Srbiji ima mnogo željezne rude u Kopaoniku, Vlasini, Venčacu, Zlatiboru, Šaranima i Osogovskim gorama. — U Hrvatskoj su najznameniti rudnici u Petrovoj i Trgovskoj gori onda kod Delnica, na Velebitu i Rudama kod Samobora. — U Sloveniji ima željeza oko Jesenice, Javornika i u dolini Meže.

M a n g a n se nalazi na više mjesta u našoj državi, ali je najvažniji majdan u Čevljanovićima (kotar sarajevski). God. 1920. proizvelo se 2500 tona.

K r o m se nigdje na svijetu ne nalazi čist, a i njegovi spojevi rijetki. Ima ga kod Duboštice (blizu Vareša), gdje se zadnjih godina proizvodilo 1800 tona čiste rudače.

P i r i t se nalazi na više mjesta, ali je najvažnije nalazište u selu Bakovićima kod Fojnice.

B a k r a najviše ima u Srbiji. Izdašni su rudnici kod Bora, Majdanpeka i Kratova. U H r v a t s k o j ga ima kod Ruda u Gorskom kotaru, u Trgovskoj Gori; u S l o v e n i j i; u B o s n i kod Sinjakova.

O l o v a ima u Srbiji na Avali, Kopaoniku, Kosmaju, kod Kratova i Kučajne; u B o s n i kod Borovice (Vareš-Vijaka); u Hrvatskoj u Samoborskoj, Trgovskoj i Fruškoj gori; u Sloveniji Črna u dolini Meže, onda kod Zidanog Mosta i u Litiji kod Škofje Loke.

C i n k. Cinkove se rude obično nalaze zajedno sa olovnim rudama.

B o k s i t je ruda, iz koje se dobiva aluminij, a kod nas ga ima u kraškim krajevima.

Ž i v e ima nešto na Avali kod Beograda, Maškari kod Gornjeg Vakufa, kod Čabra u Hrvatskoj i Litiji u Sloveniji.

S ô se dobiva iz slanih vrela kod Tuzle. Slana se voda iskuhava u solanama. Godišnja produkcija iznosi preko $^1/_4$ mil. q soli. — Već smo spomenuli, da se dobiva sô iz morske vode.

M i n e r a l n a v r e l a. Naša država obiluje mineralnim ljekovitim vrelima, a oko mnogih su se podigla lječilišta i ugodna ljetovališta. Najznamenitija su u B o s n i: Gradačac, Ilidža (57° C), Kiseljak, Slatinska Ilidža kod Banje Luke, Srebrenica

i Gata kraj Bišća; u D a l m a c i j i: jodno-bromno i sumporno kupalište u Splitu i jodno-sumporovita mlaka voda kod Dubrovnika; u H r v a t s k o j i S l a v o n i j i: Apatovačka i Jamnička kiselica, Lasinja, Daruvar (48° C), Lipik (64° C), Krapinske toplice, Topusko (60° C) i Varaždinske toplice (58° C); u Srbiji: Brestovačka banja, Mladenovačka kisela voda, Niška, Ribarska i Soko banja i Vranjska banja (88° C), najtoplija u cijeloj državi; u S l o v e n i j i: Čatež, Dobrana, Slatina, Radenci i Rogaška Slatina, najmodernije uređeno lječilište Slovenije.

INDUSTRIJA.

Naša se industrija još i sada nalazi u povoju. Jedina industrija, koja prerađuje produkte ratarske, podmiruje domaće potrebe pa radi i za izvoz. U svim smo ostalim industrijskim predmetima upućeni na uvoz.

I n d u s t r i j a h r a n j i v i h n a m i r n i c a. U ovoj je industriji na prvom mjestu m l i n a r s t v o, koje je rašireno naročito u Podunavlju. U našoj državi ima do 100 parnih mlinova, a među njima neki prerađuju preko 8000 vagona žita. Veći su mlinova u Novom Sadu, Baji, Dardi, Vel. Bečkereku, Vel. Kikindi, Pančevu, Subotici, Vršcu, Zenti, Somboru (Vojvodina), Zagrebu, Karlovcu, Bjelovaru, Đurđevcu, Novigradu, Sisku, Virju, Sv. Ivanu, Križevcima, Osijeku, Brodu, Đakovu, Vinkovcima, Mitrovici (Hrvatskoj i Slavoniji), u Kranju, Celju, Mariboru, Ptuju, Novom Mestu, Domžali (Slovenija), u Bijeljini, Bos. Gradiški, Prnjavoru, Vindhorstu, Sarajevu, Banjoj Luci, (Bosna), u Beogradu, Nišu, Kragujevcu, Leskovcu i Požarevcu (Srbija).

Lijepo se razvija industrija makarona, tarhane, keksa, kaše, ljuštenje ječma i griza.

Š e ć e r se izrađuje u 8 tvornica, ali sada ne podmiruje domaće potrebe. Tvornice u Usori, Osijeku, Ćupriji, Beogradu, Vrbasu, Vel. Bečkereku, Crvenci, Baranjavaru. U Rajhenburgu je tvornica č o k o l a d e, a u zemlji ima 20 tvornica bonbona.

P i v o se u nas troši do 1 mil. hl., a proizvodi se do 700.000 hl. u 30 pivovara.

U zemlji ima preko 70 tvornica špirita, 30 tvornica l i k e r a i k o n j a k a i nekoliko tvornica š a m p a n j c a.

I n d u s t r i j a p r e r a d e m e s a vrlo je lijepo razvijena u onim našim krajevima, gdje se goje svinje u većem broju. Tvornica suhomesnate robe ima u više mjesta (Beograd), Mladenovac, Jagodina, Vršac, Karlsdorf, Novi Sad, Subotica, Zagreb, Zaprešić, Svesveti, Petrinja, Bjelovar, Šid, Mitrovica, Zemun). U Dalmaciji je znamenito prerađivanje srdjela (sardina) na razne načine.

U svim našim krajevima, gdje dobro rodi š l j i v a, peče se rakija, pekmez, bestilj i suše šljive, koje su na glasu kao vrlo

dobre i poznate su daleko izvan granica naše domovine (Brčko, Doboj, Tešanj itd.)

Za dobrih godina, kad maslina rodi, dobije se u Dalmaciji i Crnoj Gori do 65.000 q u l j a.

Osim maslinova ulja prerađuju se makovo i sesanovo sjeme u ulje (Skoplje), još se ulje dobiva od repe (Zagreb), lana i bundeva (Kranj).

Kako je naša država bogata stokom i dobrim pašnjacima, tako je mliječna industrija dobro razvijena. Sir, kajmak i maslac proizvodi se na veliko i ima ga za izvoz. U S r b i j i se izrađuje sir i kajmak u krajevima oko Užica, Čačka, Pirota i Sjenice. U B o s n i i H e r c e g o v i n i izrađuje se sir u Livnu, Glamoču, na Vlašiću (Travnik), na Zelengori, Bihaću i Banjoj Luci (trapisti). U H r v a t s k o j i S l a v o n i j i proizvode sir i maslac mljekare u Đakovu, Končanici i Vrbovcu. U V o j v o d i n i se također proizvodi sir i maslac u Somboru i Pelmonoštru. U Pelmonoštru je jedna od n a j v e ć i h i n a j m o d e r n i j i h mljekara u Evropi. U Mariboru je jedna od znamenitijih mljekara u Sloveniji.

T e k s t i l n a i n d u s t r i j a. U ovoj je industriji najvažnija grana preradba lana i konoplje (45 tvornica). U Vojvodini i Sloveniji preradi se godišnje 1500 vagona konoplje i 30 vagona lana. Za ovu vrst industrije u Srbiji su znamenita mjesta: Niš, Leskovac i Vranjska banja (užarija).

P a m u k se u nas prerađuje u više tvornica (120.000 vretena i 3000 stanova). Sve naše tvornice mogu izraditi godišnje 27 mil. m. platna. (Duga Resa u Hrvatskoj.)

U Zagrebu, Ljubljani i Sarajevu postoje tvornice pamučnih čarapa.

Prerađivanje lana, konoplje i pamuka u kućnom obrtu prošireno je po svoj državi.

V u n e n a je i n d u s t r i j a također zastupana u našoj državi (18.000 vretena, 350 razboja). Veće su tkaonice u Banjoj Luci, Beogradu i Leskovcu.

T k a n j e ć i l i m a. Izrađivanje ćilima u nas je više kućni obrt. U Sarajevu i Kreševu postoje tvornice ćilima. Osobito se dobri ćilimi izrađuju u Foči, Rogatici, Gacku, Prozoru, Livnu i Petrovcu. Na glasu su ćilimi iz Pirota, koji su poznati pod imenom šarćajski ćilimi (Šarćaj-Pirot).

K o ž a r s t v o je u nas vrlo lijepo razvijeno, ali ne podmiruje domaće potrebe. U našoj državi ima oko 30 tvornica koža, a najveća je i najmodernija u Zagrebu, koja spada među velike tvornice u Evropi.

U Sloveniji, Hrvatskoj i Slavoniji i Vojvodini ima više tvornica c i p e l a, ali ne podmiruju domaće potrebe. Na godinu se izradi do 2 mil., a potrošnja iznosi 7 mil. pari.

U Visokom, Travniku i Bugojnu izrađuju se opanci i učinja se koža. Ovaj je obrt prilično zastupan i u Sarajevu.

Rukavice od kože izrađuju se u Zagrebu, Karlovcu, Sisku i Osijeku (do pola mil. pari na godinu).

Metalna industrija. Premda je ova industrija kod nas dosta lijepo razvijena, ne podmiruje domaće potrebe. Talionica željeza ima sedam (Vareš, Zenica, Topusko, Bešlinac, Stare [kod Celja], Guštanj i Jesenice).

U Srbiji, Bosni, Hrvatskoj i Slavoniji, Vojvodini i Sloveniji ima više tvornica i radionica razne željezne robe.

Za preradbu bakra postoji mala radionica u Slovenskoj Bistrici. Cinak i cinkove ploče proizvode se u Celju. U Litiji se topi olovo.

Cement se izrađuje u 16 tvornica. Po tri su tvornice u Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji, po jedna u Vojvodini i Bosni (Livno) i pet u Dalmaciji. Proizvodnja cementa 108.000 vagona prelazi domaću potrebu, te se izvozi u Italiju, Sjev. Afriku i Juž. Ameriku.

Šuplje staklo izrađuju 3 tvornice u Sloveniji (Hrastnik, Straža i Zagorje) i jedna u Paraćinu, dok se staklo za prozore izrađuje u Daruvaru. Ova grana industrije ne podmiruje potrebe zemlje.

Tanin. Pet tvornica u Hrvatskoj i Slavoniji i dvije u Sloveniji izrađuju tanin. Proizvodnja iznosi 6300 vagona na godinu; naše tvornice koža troše 1100 vagona, a ostalo se izvozi.

U dvije tvornice izrađuje se celuloza.

Žigice izrađuje pet tvornica (Dolac kod Travnika, Osijek, Vrbovsko, Vrbas i Ruše kod Maribora). Žigice se ne uvoze.

Ciglana ima više stotina, a njihova proizvodnja cigle podmiruje naše potrebe.

Kemijsku industriju predstavlja 10 tvornica, u kojim se izrađuju razni kemijski proizvodi kao amonijak-soda (Lukavac kraj Tuzle), sumporna kiselina (Koprivnica, Hrastnik, Celje i Subotica), barut (Obilićevo, Kamnik i Kranj), eksploziv (Karlovac), aluminijev oksid (u Mostah kraj Ljubljane). U sve 4 tvornice sumporne kiseline izrađuju se modri kamen.

Elektrokemijska industrija zastupana je kod nas sa 4 tvornice: Jajce, Dugi Rat kod Omiša, Šibenik i Ruše.

Sve 4 ove tvornice izrađuju karbit i mogu proizvesti 7600 vagona na godinu.

U Tesliću, kraj Tešnja i Belišću u Slavoniji po jedna je tvornica za suhu destilaciju hrastova drveta. Prva izrađuje drveni ugljen, kalcijev acetat i metil alkohol, a druga drveni ugljen, metilalkohol i katran.

Sapun se proizvodi u nekih 30 tvornica, koje se nalaze po svim našim zemljama osim Crne Gore. Proizvodnja sapuna za pranje rublja podmiruje potrebu, a toaletni se sapun još uvozi.

Drvena industrija kod nas je lijepo razvijena, a naročito u Srbiji, Bosni, Hrvatskoj i Slavoniji i Sloveniji. U svim ovim zemljama ima sva sila parnih i vodenih pilana. Najveća je pilana u Zavidovićimi u Bosni.

U raznim su mjestima tvornice pokućstva, parketa, kolâ, vagona, buradi, drvene obuće i kalupe za obuću. U Kraljevici je brodogradilište za manje lađe, a u Trogiru i na Korčuli za jedrenjače.

Tvornice duhana postoje u Mostaru, Sarajevu, Travniku, Banjoj Luci, Nišu, Zagrebu, Senju i Ljubljani.

PROMET I TRGOVINA.

Unutrašnju i izvanju (uvoznu, izvoznu i provoznu) trgovinu pomažu plovne rijeke i kanali, velika jezera, more, ceste, željeznice, pošte, brzojavi, telefon i zračna plovidba, za tim banke, burze, trgovačko-obrtničke komore, trgovačko-obrtnički muzeji, sajmovi i izložbe, konzulati i ovlaštene trgov. agencije. Za promicanje naše trgovine brine se ministarstvo trgovine u Beogradu, dok se o prometu stara ministarstvo saobraćaja.

a) Unutrašnja trgovina.

Plovne rijeke. Od naših je rijeka plovan Dunav čitavim svojim tokom (593 km) kroz našu državu; Sava od Siska do ušća (663 km), Drava od Barča (312 km), Tisa (152 km) i Neretva od Metkovića (31 km), pa prema tome duljina svih naših plovnih rijeka iznosi 1751 km.

Naša dunavska flota broji oko 1000 lađa; od toga su 72 parobroda, a ostalo su šljepovi.

Kanali. Tri su kanala u našoj državi: Kanal kralja Petra (prije Franjin); Kralja Aleksandra (prije Franje Josipa) i Begin kanal.

Petrov kanal spaja Dunav s Tisom i ide od Bezdana do Bečeja (123 km), od ovog se kod Malog Stapara odvaja Aleksandrov kanal i vodi do Novog Sada (70 km). Od Temišvara do ušća Bege vodi na ustave uređeni Begin kanal (80 km). Duljina je ovih kanala 273 km.

Ceste su po gradnji gorske i nizinske. Jedne i druge mogu biti državne, kotarske i općinske. U našoj državi ima najviše gorskih cesta. Državnih cesta ima 64.000 km, kotarskih 24.200 km i općinskih 44.600 km. Najviše cesta ima u Sloveniji, a najmanje u Srbiji i Crnoj Gori.

Željeznice su u našoj državi normalne i uskotračne; državne i privatne. Gustoća željezničke mreže nije svuda jednaka. U Vojvodini je najgušća, a u Južnoj Srbiji i Crnoj Gori najrjeđa. Željeznička mreža naše države iznosi 9.383 km, od toga je 1632 km privatnih.

Uprava željeznica podijeljena je na 4 direkcije (Sarajevo, Zagreb, Beograd, Subotica). Pruge Južne željeznice pripadaju inspekciji u Ljubljani.

Glavne su pruge ove:

1. Ljubljana — Zidani Most — Zaprešić — Zagreb — Caprag — Sunja — Novska — Nova Kapela — Batrina — Brod — Vrpolje — Vinkovci — Ilača — Šid — Mitrovica — Ruma — Inđija — Zemun — Beograd.

2. Koprivnica — Kloštar — Virovitica — Suho Polje — Slatina — Našice — Osijek — Dalj.

Mnoge pruge, što udaraju od sjevera, presijecaju ove pruge ili se od njih odvajaju:

a) (Villach) — Jesenice < Gorica / Kranj — < Tržič / Ljubljana na — Sv. Petar < Trst / Rijeka

Ljubljana— <— Kamnik / Kačevje / Novo Mesto—Karlovac

b) (Wien) — Maribor — Pragersko — Grobelno — Celje — Zidani Most — Ljubljana — (Trst — Rijeka).

Maribor — Dravograd — Celje.

Pragersko — Čakovec — (Nagykanizsa).

Čakovec — Donja Lendava.

Grobelno — Rogatec.

c) Zagreb — Krapinske Toplice — < Krapina / Varaždin / Čakovec

d) (Budapest — Gyekenyes) — Koprivnica — Križevci — Dugo selo — Zagreb — Karlovac — Ogulin — Sušak — (Rijeka).

Križevci — Bjelovar < Kloštar / Pavlovac

Dugo Selo — Banova Jaruga —< Pakrac / Novska

Karlovac — Vrgin Most — Caprag — Ogulin — Gospić — Gračac.

Sunja — Bos. Novi < Bos. Krupa / Prijedor < Banja Luka / Ljubija / Split

Osijek — Pleternica —< Požega—Velika / Nova Kapela—Batrina

Osijek—Đakovo—Vrpolje—Šamac.

Osijek — Gaboš — Vinkovci Brčko / Savska obala

e) (Pečuh — Baranyavar — Osijek — Brod — Doboj — Usora — Zavidović — Lašva — Podlugovi — Semizovac — Sarajevo — Mostar — Gabela — Metković.

Od ove se pruge odvajaju:

Doboj — Karanovac Gračanica / Tuzla Simin han

Usora — Teslić — Pribinić.

Zavidović — Kusaće.

Lašva — Donji Vakuf Bugojno / Jajce—Srnetica—Knin—Split

Podlugovi — Vareš.

Semizovac — Čevljanović — Ivančići.

Sarajevo — Međeđa < Uvac / Vardište

Gabela — Hum < Trebinje / Uskoplje < Gruž / Zelenika

Subotica — Sombor — Dalj — Borovo < Vinkovci / Vukovar—Ilača

f) Subotica — Novi Vrbas — Novi Sad — Petrovaradin — Inđija — Beograd — Mladenovac — Velika Plana — Lapovo — Ćuprija — Paračin — Stalač — Aleksinac — Niš — Caribrod — (Sofija — Carigrad).

U Nišu se na ovu nastavlja pruga: Niš — Skoplje — Gradsko — Đevđelija — (Solun).

Sva važnija mjesta u Vojvodini spojena su željeznicom, te je izlišno da ih ovdje nabrajamo. U Vojvodini je najgušća željeznička mreža; na 100 km² dolazi 10.6 km željeznice. Na 1 km otpada 607 stanovnika.

Od glavne pruge Beograd — Niš odvajaju se ove pruge:

Mladenovac — Valjevo — Gornji Milanovac;

Velika Plana — Smederevo;

Lapovo — Kragujevac;

Paračin — Metovnica < Bar / Zaječar

Stalač — Kruševac — Kraljevo — Čačak — Užice;

Niš — Zaječar — Negotin — Prahovo.

Skoplje — Kosovska Mitrovica.

Skoplje — Kičevo — Ohrid.

Gradsko — Bitolj — Solun.

U Crnoj Gori jedna je jedina željeznica: Bar — Virpazar.

Dalmacija ima prugu: Split — Perković < Šibenik / Knin i dalje Split — Sinj.

T r a m v a j. Električni tramvaj ima: Beograd, Zagreb Ljubljana, Subotica, Sarajevo, Gruž—Dubrovnik, a konjski Osijek.

P o š t a, b r z o j a v i t e l e f o n. U našoj državi ima 1198 poštanskih ureda, 1125 brzojavnih i oko 800 telefonskih. Brzojavna mreža iznosi 33967 km, a telefonska 14.200 km. U Sarajevu, Splitu, Zagrebu, Ljubljani, Novom Sadu, Beogradu, Skoplju i Cetinju postoje direkcije pošta i telegrafa, dok je u Beogradu generalna direkcija.

B a n k e. U našoj državi ima lijep broj banaka, koje pomažu našu trgovinu, obrt i industriju. Glavna su im sjedišta: Beograd, Zagreb i Ljubljana.

U našoj je državi glavna banka N a r o d n a b a n k a K r a l j e v i n e S r b a, H r v a t a i S l o v e n a c a, koja je nastala na temelju ugovora od 26. januara 1920. između naše vlade i bivše Privilegovane narodne banke kraljevine Srbije. Ovo je jedini novčani zavod u nas, koji smije izdavati note.

U Zagrebu su najvažnije banke: Prva hrvatska štedionica i Hrvatska eskomptna banka, a u Ljubljani Ljubljanska banka.

U Sarajevu su najznamenitije banke: Zemaljska banka za

Bosnu i Hercegovinu, Ujedinjene centralne banke, Srpska centralna privredna banka i Bosanska industrijalna banka.

Sve ove banke imaju svoje podružnice.

Trgovačko-obrtničke komore postoje u Sarajevu, Dubrovniku,*) Splitu, Senju, Ljubljani, Zagrebu, Osijeku, Novom Sadu, i Vel. Bečkereku; u Beogradu postoje trgovačko-industrijska i zanatlijska, a u Skoplju trgovačka i industrijska komora.

Burze. Tri su burze u našoj državi: u Beogradu (od 1./I. 1895.) je efektna i produktna burza, u Zagrebu je efektna, a u Novom Sadu produktna.

Spoljašnja trgovina kreće se najviše kopnom, jer je veza zaleđa s našom obalom vrlo sa susjednim državama, ali kudikamo znamenitija je željeznička veza sa susjedstvom. Našu granicu presijeca 39 pruga, od tih nas vežu 2 s Grčkom, 1 s Bugarskom, 11 s Rumunjskom, 17 s Madžarskom, 5 s Austrijom i 4 s Italijom.

Naša trgovačka mornarica na Jadranu broji 808 brodova sa 139.000 brutto tona, a od toga je 666 jedrenjača i 142 parobroda (128.000 Rgt.). Od parobroda je 29 za dugu plovidbu, a ostali su za obalnu.

Izvanjska pomorska trgovina vrši se u Bakru, Šibeniku, Splitu, Metkoviću, Gružu i Baru.

Glavna su naša parobrodarska društva: Oceanija sa sjedištem u Trstu (za sada), Račić i dr. (Split), Ugarsko-Hrvatsko parobrodarsko društvo (Sušak), Dalmatia (Trst), Dubrovačka parobrodarska plovidba (Dubrovnik). — Ugar.-Hrvat. parobrod. društvo i još neka manja udružila su se u Jadransku plovidbu.

Privilegovane trgovačke agencije S. H. S. unapređuju interese naše trgovine u stranom svijetu. Ima ih u više gradova: Atena, Solun, Beč, Bratislava (Požun), Prag, Milan, Napulj, Turin, Genéve, Berlin, Hamburg, München, Pariz, Marseille, Barcelona, Antwerpen, Brüssel, London, Manchester, New-York, San Francisko, Buenos Aires, Algir, Aleksandrija, Kairo i Port Said.

Izvoz i uvoz. Glavni su izvozni produkti: drvo, žito, kukuruz, stoka, meso, brašno, suhe šljive i pekmez; jaja perad, kože, maslac, vino, duhan, vosak, povrće, tkanine, rude, tanin.

Uvozni produkti: pamučna roba, kudjelja, željezo i željezna roba, mineralna ulja i razni kemijski proizvodi; odijela, rublje; koža i kožna roba; papir, sapun, razni strojevi; staklo, kolonijana roba i riža.

---

*) Ovo je najstarija komora u našoj državi, koja je osnovana u doba kad su Francuzi upravljali Dubrovnikom.

Naša je trgovačka bilanca pasivna. Vrijednost svega uvoza i izvoza stoji ovako:

	Izvoz:		Uvoz:
1919.	686,845.000 din.	1919.	2.982 mil. din.
1920.	1,,320,606.000 ,,	1920.	3.466 ,, ,,
1921.	2,,460,738.000 ,,	1921.	4.122 ,, ,,
1922.	3,,691,166.163 ,,	1922.	6.442 ,, ,,
1923.	8,,048,143.930 ,,		

U našoj izvanjskoj trgovini najveći dio ima Italija, za njom Austrija, Čeho-Slovačka, Njemačka, Francuska, Švajcarska itd.

2. ALBANIJA.

(Shkypenia).

Od 1431—1912 bila je Albanija pod turskim gospodstvom. God. 1913. postala je samostalnom državom.

Albanija zaprema prostor od 28.000 km² sa 725.000 stanovnika, 26 na 1 km².

Albanezi su potomci starih Ilira. Po vjeri su najviše muslimani, zatim pravoslavni i katolici. Narodna je prosvjeta na najnižem stepenu.

Albanija zaprema primorje Jadranskog mora od Skadra do kanala otoka Krfa, a graniči s našom domovinom i Grčkom.

Sva je Albanija divlje kraško pogorje, koje na zapadu prelazi u humlje; do njega se stere plodna primorska ravnica, koja je radi močvara nezdrava (malarija); zato rijetko naseljena. Obala je teško pristupačna.

Najznamenitije je pristanište Valonska draga (morska vrata za Albaniju). U unutrašnjosti se zemlje raspada na mnogo dolinskih kotlina, do kojih se dolazi jedino preko visokih prevala, pa je prema tome Albanija i s kopna, a i s mora teško pristupačna i samačka zemlja.

Najvažnije su rijeke: Vojuša, Maća, Semeni, Škumbija, Išmi i Drim.

Glavna su mjesta: Skadar (Skodra) na Bojani sa 32.000, jedino je trgovačko mjesto u zemlji; Sv. Ivan Meduanski luka je za Skadar. Još su luke: Drač (5000) i Valona (5000). U unutrašnjosti zemlje su gradovi: Tirana (10.000) gl. grad zemlje, Elbasan i Kroja. Narod se bavi ratarstvom. Najbolje uspijeva kukuruz; sadi se i duhan. Od domaćih životinja ima najviše ovaca. U unutrašnjosti zemlje ima velikih i lijepih šuma.

U Albaniji ima nešto i kućnog obrta, naročito se izrađuju filigrani, zlatom i svilom vezeni rupci, zatim izrađuju puške i noževe.

Izvozni su predmeti: drvo, jaja, kože, vuna, duhan i sijeno, a uvozni su tekstilna roba i metalna, žito, riža, kava i šećer.

Albanija nema svoga novca, nego joj služi zlatni i srebrni novac stranih država.

3. GRČKA (Hellas).

Grčka zaprema oko 125.000 km^2 sa 5 mil. stanovnika, 40 na 1 km^2. Stanovnici su Grci, pravoslavne vjere. Uz Grke živi još oko 100.000 Arbanasa, zatim nešto Turaka, Jermena i Cincara i do 300.000 Srba.

Što se tiče narodne prosvjete, Grci su u tome pred svim balkanskim narodima, premda su seljaci brđani daleko zaostali. Atena je kulturno središte svih Grka. Tu je i sveučilište.

Grčka zaprema najjužniji dio Balkanskog poluotoka između Jadranskog, Jonskog i Egejskog mora. Samo na sjeveru ima Grčka suhu granicu s Albanijom, s našom državom, Bugarskom i Turskom. Niti jedna zemlja na svijetu nema onako razvedenih obala kao Grčka. Zaljevi, koji su se uvalili u kopno, dijele zemlju u tri dijela: sjevernu, srednju i južnu ili Moreju (Stari Peloponez). Srednju Grčku sa Morejom spaja uska korintska prevlaka.

Grčka je gorovita zemlja. Gore su ponajviše gole. Mnogim morskim uvalama, gorskim kosama, a i samačkim gorama ispregrađena je zemlja na vrlo mnogo malenih krajeva.

Ravnica ima malo, koje su većinom uz rijeke.

Grčka je siromašna rijekama, ali je jezerima najbogatija na Balkanu.

Grčkoj pripadaju svi otoci u Jonskom i najveći broj otoka u Egejskom moru.

K l i m a je na otocima, u Primorju i nižim krajevima mediteranska, a na većim visinama i u unutrašnjosti zemlje umjereno-kontinentalna.

G l a v n a s u m j e s t a: Atena, 293.000 st. glavni grad i luka Pirej 131.000 st., Patras 52.000 st., s vrlo plodnim zaleđem; Korint; Larisa, luka Volo, Janina i Soloniki (Solun) 170.000 st. Među cikladskim otocima po svom smještaju najvažniji je otok Syra s gradom Hermanpolisom, a od jonskih otoka Krf s istoimenim gradom (27.000 st.). Na Kreti je grad Kandija, opjevan u našoj narodnoj pjesmi.

P r o i z v o d n j a.

Klimske i zemljišne su prilike krive, da je u Grčkoj ratarstvo vrlo slabo razvijeno. U ovom pogledu Grčka zaostaje za svim balkanskim zemljama. Od žitarica sije se pšenica (Tesalija), ječam, raž i zob; u grčkom dijelu Makedonije uspijeva riža. Žitarice ne podmiruju domaće potrebe, pa se žito i brašno mora uvoziti. Naprotiv južnog voća, vina i ulja daje zemlja više, nego što treba za domaću potrebu.

Glavna je grana gospodarstva vinogradarstvo, koje ne daje samo vino (do 1.5 mil. hl.) nego Grčka ima mnogo veću korist od sitnih grožđica (Korinthen), koji su glavni izvozni predmet Grčke. Do njihove je berbe doskora stojala trgovačka bilanca.

Na godinu se izvozi do 80 mil. drahma. U zemlji rodi još duhan, opium, šećerna repa, slabije vrste pamuka, krumpir, smokve i masline. Osim po planinskim krajevima uspijevaju masline u svoj zemlji a naročito na otocima u Jonskom moru. Proizvodnja ulja iznosi do 3 mil. q. Od ulja se na Kreti pravi sapun (preko 3 mil. kg). Smokve najbolje uspijevaju na jugu Moreje i oko Vola. Šume (9% od ukupnog tla) daju nešto valona (istočne šiške).

S t o č a r s t v o ne podmiruje domaće potrebe. Najvažnije su domaće životinje ovce (3 mil.) i koze (2 mil.). Znamenito je još svilarstvo, pčelarstvo i ribolov, a spomena je vrijedno vađenje spužvi i koralja.

R u d a r s t v o. U gori Laurionu i u Tesaliji vade se razne rude kao i srebro, mangan, olovo, cinak i željezne rudače. Na Parosu ima lijepa mramora, a na Eubeju magnezita i ugljena.

I n d u s t r i j a. Industrijska su mjesta Atena-Pirej, Larisa i Sira, a najbolje su razvijene ove industrije: mlinarstvo, pečenje rakije, sapun, kožarstvo i brodogradnja. Velika industrija ne cvate, jer nema dovoljno sirovina, ugljena i potrebnih novčanih glavnica.

T r g o v i n a i p r o m e t.

Kao što su drevni Heleni tako su i današnji Grci rođeni trgovci, koji nesamo da imaju u svim levantinskim lukama veliki dio trgovine u svojim rukama, nego oni imaju svoje poslovnice u Trstu, Beču pa čak u Parizu i Londonu. Kao u starom vijeku tako je i danas mornarica osnov njihovoj jačini. Najveći dio unutrašnjeg prometa vrši se obalnom plovidbom.

Dosada se malo uradilo za saobraćaj brdskih krajeva. Zemaljske ceste postoje samo između najznamenitijih gradova.

Željeznička je mreža slabo razvijena. Grčka ima samo 3000 kilometara željeznica, a i od toga je jedan dio uskotračnica.

Atena je spojena kabelom sa mnogim otocima.

Godine 1893. predat je prometu kanal preko korintske prevlake (dug 6.4 km, širok 22 m, a dubok 8 m.), koji je preuzak za velike brodove pa ima lokalnu vrijednost.

Grčka trgovačka mornarica broji oko 450 parobroda (670.000 brutto t.)

Glavne su luke: Pirej, Patras, Volo, Sira, Krf i Soloniki, a stoji u vezi sa svim lukama Sredozemnog mora.

I z v o z i u v o z. Izvoze se razni prirodni proizvodi, a od sve vrijednosti izvoznih predmeta otpada polovina na suho grožđice, a petina na rude.

Uvozi se žito, riža, kolonijalna roba, drvo za gradnju, suha riba, ugalj (iz Engleske) i industrijski predmeti.

Trgovačka je bilanca pasivna. Glavni su učesnici u izvanjoj trgovini Engleska, Francuska, Italija i Rumunjska (za uvoz) a Engleska (preko 1/4) Holandija, Njemačka i Italija (za izvoz).

Novac je drahma = 100 lepta. Uz mjere met. sustava upotrebljavaju još stare mjere za dužinu: 1 pik po 8 rupija = 0.648 m i za težinu oka po 400 dramiona = 1·280 kg.

4. BUGARSKA.

(B'lgarsko carstvo).

Kraljevina Bugarska zaprema 105.300 km² sa 4.86 mil. stanovnika, 46 na 1 km². Stanovnici su u velikoj množini Bugari, pravoslavne vjere, a ima i Turaka, koji ispovijedaju islam. U Bugarskoj nema plemstva; od ukupnog je stanovništva $^{5}/_{7}$% seljaka; oni su djelomično slobodni vlasnici zemlje, a dijelom suvlasnici (zadrugari) zajedničkih zemljišta, koja se od vremena do vremena dijele na pojedine članove zadruga, da ga samostalno obrađuju. Narodna je prosvjeta dosta slaba. U Sofiji je sveučilište.

G o r j e B a l k a n, koje se proteže od zapada prema istoku, rastavlja Bugarsku u Sjevernu (područje Dunava i Iskera) i Južnu (područje Strume i Marice). Jumrukča (2280 m) najviši je vrh u Balkanu. Balkan je i znatna klimatska pregrada između Sjeverne i Južne Bugarske.

Sjeverna Bugarska ima k o n t i n e n t a l n u k l i m u, kao i susjedna Rumunjska, jer je otvorena sa sjevera i sjeveroistoka utjecaju hladnih vjetrova, dok je Južna Bugarska zatvorena Balkanom od pomenutih vjetrova, a otvorena južnim toplim vjetrovima, te ima blagu, više mediteransku klimu s raznovrsnim južnoevropskim rašćem. Krajevi uz Crno more imaju promjenljivu klimu, te su zime katkada oštre, ali katkada kratko traju.

Gotovo usred Balkanskog poluotoka dižu se dvije prekrasne gore: Vitoš i Rilo planina, a jugoistočno od ove prema Egejskom moru pruža se Rodopsko gorje. Između Balkana i Rodopskih planina steru se nadbalkanske kotline, kojim su ova gorja rastavljena. Veća je polovina Bugarske nizina.

R i j e k e. Bugarska je bogata rijekama, koje teku u dva morska područja: u Crno i Egejsko more. Dunav odvodi rijeke Sjev. Bugarske u Crno more, a Marica s Tundžom i Struma salijevaju se u Egejsko more.

Mirom u Nenuilyn god. 1919. izgubila je Bugarska neka pogranična mjesta i primorje Egejskog mora, s time i izlaz na more, a obala Crnog mora je strma, nerazvedena i nezgodna za saobraćaj.

Glavna su mjesta: Sofija 154.000 st., glavni grad zemlje, leži na rijeci Iskeru pod Vitoš planinom i na željezničkoj pruzi: Beograd—Carigrad; Plovdiv na Marici sa 63.000 st., u dolini Tundže Kazanlik i Sliven; na sjevernoj su strani Balkana: Lom-Palanka i Ruščuk, luke na Dunavu i industrijska mjesta; zatim obrtna mjesta: Plevna, Trnova i Šumen; pod Šipka-klancem leži Gabrovo, poznato kao industrijsko mjesto; Burgas i Varna luke su na Crnom moru.

P r i r o d n i p r o i z v o d i i i n d u s t r i j a.

Vrlo plodno zemljište davalo je još za turskog gospodstva više ploda nego što je zemlja trebala. Obrađuje se više od $^{1}/_{4}$ zemljišta, a skoro $^{1}/_{3}$ obrasla je šumom. U zemlji rodi žito, osobito pšenica (12 mil. q) kukuruz (10 mil. q), ječam i riža. Zatim povrće, duhan, anuš, vino i voće. Goje se izvrsni konji, goveda, ovce (8 mil.), koze i svinje, a znatno je također pčelarstvo i svilarstvo. Ratarstvo se i pčelarstvo podjednako razvija. U okolici Kazanlika goje se u veliko ruže, od kojih se dobiva r u ž i č n o u l j e i r u ž i č n a v o d i c a. Bugarska je agrikulturna država.

Zemlja je bogata rudom, ali se ovo blago ne iskorišćuje, samo se vadi ugalj (3 mil. q) kod Pernika i Trevne.

I n d u s t r i j a je još u povojima, ali je kućni obrt vrlo razvijen. Izrađuju se noževi, ćilimi, gajtan, koža, filigrani i razne tkanine, od kostrijeti, vune i pamuka. Krznarstvo je vrlo znamenita grana industrije (Ruščuk, Šumla). Za kemijsku je industriju Burgas prvi grad na Balkanskom poluotoku (ulje, safun, soda, žigice itd.) Gabrova i Sliven prvi su fabrički gradovi u Bugarskoj. Mlinovi, pecare, pivare, pilane i ciglane nalaze se po raznim mjestima. Znatan prihod ima zemlja od ribolova na Dunavu i Crnom moru.

T r g o v i n a i p r o m e t.

Glavni je vodeni put Dunav. Parobrodi raznih društava, što plove po Dunavu, podržavaju redovnu vezu s bugarskim lukama na Dunavu.

Bugarska ima 2614 km željeznica. Važnije su pruge: Ruščuk—Varna (Beograd—) Sofija—Plovdiv— (Carigrad), od ove se odvaja linija Trnova—Nova Zagora—Burgas, te Sofija—Šumen—Varna.

U zadnje se doba mnogo radi oko popravljanja zemaljskih cesta.

Moderno su uređene pošte i brzojavi.

Bugarska nema svoje trgovinske mornarice.

Glavni su izvozni predmeti: žito ($^{3}/_{4}$ ukupnog izvoza), osobito pšenica i kukuruz, brašno, životinje i proizvodi od njih (kože, vuna, sir); ružično ulje, šljive, drvo, duhan, komušnice, gajtan, tkanine i noževi.

Uvozni su predmeti: tekstilna i metalna roba, strojevi, kolonijalna roba, sô, ugljen, petrolej. Glavna je izvozna luka Ruščuk.

Provozna je trgovina znatna.

Učesnici spoljašnje trgovine jesu: Britanija, Francuska, Belgija i Austrija.

Novac je lev = 100 stotinki. Uz mjere metričkog sustava upotrebljuju se i mjere orijentalnog sustava.

Trgovačka je bilanca pasivna.

5. REPUBLIKA TURSKA.

(Türkia hukumeti).

Današnju tursku državu ne treba držati ostatkom nekadanjeg ogromnog osmanlijskog carstva, nego posve novom i modernom državom, koja obuhvata u glavnom one krajeve, u kojima živi u najvećoj većini narod turski. Ona zaprema Malu Aziju, dio Armenije i onaj dio Balkanskog poluotoka, što leži istočno od Marice.

Turska zaprema 730.000 km² sa 14.5 mil. st., 20 na 1 km², a od toga otpada na Evropu 26.000 km² sa 1.8 mil. st. Stanovnici su Turci, islamske vjere, uz to ima Grka, Ermena, Židova i do pola milijuna naše braće muslimana, što se od 1878 do 1914. iseliše iz Bosne i Hercegovine. Narodna je prosvjeta prilično prodrla u šire slojeve naroda, ali je broj nepismenih još uvijek dosta znatan (oko 50%).

Dne 30. oktobra 1923. proglašena je ova država republikom. Sjedište predsjednika i velike narodne skupštine je Angora, glavni grad republike. Halifat je dokinut 3. marta 1924., a svi članovi bivše carske porodice Aliosmanovića prognani su iz Turske.

a) Evropska Turska.

Zaprema 26.000 km² sa 1.8 mil. stanovnika.

U ovom su dijelu glavna mjesta: Carigrad (1,200.000 st.) najveći je grad na Sredozemnom moru. Ovdje se ukrštavaju putevi, što vode iz Evrope u Aziju i morski put iz Crnog u Egejsko more, a u ovome i leži vrijednost Carigrada. Na Mramorskom su moru luke Rodosto i Galipolje, a u unutrašnjosti je Edrena (50.000 st.).

Prirodna produkcija.

Zemlja je vrlo plodna, a klima podesna, ali uslijed slaba obrađivanja ratarstvo ne podmiruje domaće potrebe. Zemlja rodi žitom, povrćem, uz to uspijeva dobar duhan i vinova loza.

Šume ima u blizini Carigrada, dok je po ostaloj zemlji upravo uništena.

Stočarstvo je također slabo. Goje se ovce, koze, goveda i konji, koji su maleni, ali brzi i ustrajni.

Znatno je gojenje peradi, pčelarstvo i svilarstvo. Ribolov je dosta izdašan. Tvorničkoj industriji nema gotovo ni traga. Pravljenje sahtijana, tkanje svilenih tkanina i ćilima, izrađivanje bakrenog posuđa, životari danas kao mali obrt i sve se više uklanja pred stranom konkurencijom. Od umjetničke industrije lijepo cvate vezivo i radnje filigrana.

b) Azijska Turska.

Azijska Turska sastoji se od poluotoka Male Azije i Zapadne Armenije. Mala Azija ili Anadol (514.000 km²) je četverouglasti poluotok između Sredozemnog i Crnog mora. Na jugu je okrajnje gorje Taur, do 3600 m visoka planinska zemlja, a produžuje se sjeveroistoku Anti-Taurom, koji zagrađuje Malu Aziju prema Siriji. Sjeverno okrajnje gorje zove se Pontsko gorje. K zapadu se gubi okrajno gorje; mjesto njega se otiskuju u more niski paralelni lanci, čineći čitav niz manjih poluotoka, koji su dobro razvedeni i zgodni za pomorski promet. Pred Zapadnim Primorjem nanizali su se mnogi otoci. Prema Egejskom moru teku mnoge rijeke, a njihovim dolinama dopire topli zrak u unutrašnjost zemlje. Zapadna Evropi okrenuta obala mnogo je vrednija od strmenite i slabo razvedene južne i sjeverne obale. Unutrašnja visoka plosnina Male Azije ponajviše je stepa, sa slanim tlom i slanim jezerima, ali ima i natopljene i plodne zemlje. U unutrašnjem je visočju samačka gora Erdžias (4000 m) najviši vrh Male Azije.

Pontske gore i Anti-Taur ujedinjuju se u Armenskoj visoravni. Armenija je gorovita zemlja, a najveći joj je vrh Ararat (5200 m). Plovnih rijeka nema.

Klima je u primorju ista kao i u ostalim zemljama na Sredozemnom moru, dok je u unutrašnjosti kontinentalna; godišnje su promjene u temperaturi vrlo velike, a naročito između dana i noći; oborine padaju osobito početkom ljeta, dok su u Primorju zime kišovite. Ima dosta malaričnih krajeva. U unutrašnjosti zemlje ima mnogo stepa. Najoštrija je klima u Armeniji.

Glavna su mjesta:

a) U Maloj Aziji: Smirna (160.000 st.) na Egejskom moru, Mudania i Izmit na Mramorskom moru, Skutari na Bosporu, Trapezunt na Crnom moru, Brusa (110.000), Adana, Angora (40.000), Afiun Karahisar, Konja i Adapazar.

b) U Armeniji: Erzerum (2032 m nad morem), Urla i Diarbekr.

Prirodni proizvodi.

Ratarstvo. Premda se zemlja primitivno obrađuje, ipak vrlo dobro rađa. Uspijevaju sve vrste žita, a naročito pšenica (28 mil. q), ječam (15 mil. q) i riža. Od tržnih biljaka rodi opium (Afiun Karahisar), pamuk, lan, konoplja i izvrstan duhan (15 mil. kg). Voćarstvo je vrlo znatno, osobito dobro uspijevaju kajsije, trešnje, jabuke, agrumi, smokve (Smirna) i maslina. Vinova se loza gaji oko Bruse i Smirne. Znatna je produkcija šafrana i broća.

Stočarstvo je lijepo razvijeno, zahvaljujući bujnim pašnjacima. Goje se konji, koji malo zaostaju za arapskim, onda deve, mazge, magarci i goveda, a u unutrašnjosti zemlje ovce i koze. Osobito je na glasu angorska koza zbog svoje krasne kostrijeti.

Gojenje s v i l e n e b u b e osobito je razvijeno u okolici Bruse. Godišnja proizvodnja sirove svile cijeni se na 3 mil. kg. P č e l a r s t v o je vrlo rašireno, pa se med i vosak izvozi. R i b o l o v i vađenje s p u ž v e znatne su grane narodne privrede.

R u d a r s t v o. Zemlja je bogata rudama, ali se slabo iskorišćuju. Kopa se ugalj (kod Eregli), antimon, olovo, mangan, sô, kromovac, asfalt i srebro (3100 kg). I n d u s t r i j a je, kao i u Evropskoj Turskoj, na dosta nisku stepenu. U Ismitu i Brusi izrađuju se svilene tkanine, a u Smirni čuveni ćilimi, koji se mnogo izvoze u Evropu. Sve ostalo, što se na ovome području radi, predmetom je kućnog obrta.

T r g o v i n a i p r o m e t.

Turci imaju vrlo malo trgovačkog duha, pa je sva trgovina Turske u rukama stranaca, a naročito Engleza, Grka, Talijana, Nijemaca i Jermena.

Glavne su luke: Smirna, Carigrad i Trapezunt. Smirna je uopće prvo trgovačko mjesto u Turskoj i koliko je vrijedila još za bivšu tursku carevinu, najbolje nam kaže ova turska rečenica: »Da izgori sav Carigrad, Smirna bi ga sagradila, a Carigrad Smirne nikada«. Najveći se dio izvanje trgovine kreće preko Smirne. Lučki promet iznosi preko 2 mil. t.

Unutrašnjem prometu služe dosta slabi putevi. Roba se prenosi pomoću karavana. Izgrađeno je nešto i željeznica. Carigrad je spojen s Beogradom prugom, koja ide preko Jedrene, Sofije i Niša. Od ove se opet kod Dimotike odvaja druga pruga, kojom je Carigrad vezan sa Solunom. U Maloj su Aziji ove glavne pruge:

Smirna—Aidin,
Smirna—Afiun Karahisar,
Mudania—Brusa,
Haidar Paša — Osmanlije;
Mersina—Adana;
Eski Šeher—Angora,

Turska trgovačka mornarica ima 120.000 t.

U v o z n i s u p r e d m e t i: razni fabrikati.

I z v o z i s e: žito, svila, vino, južno voće; ćilimi, vezovi, stoka, vuna, kožna roba; duhan, pamučna roba, med, vosak; ulje, opium, smola; maslo, mirodije, spužve i asfalt.

1921. uvezlo se robe za 121.3 mil. turskih funti, a izvezlo u vrijednosti od 30.4 turskih funti.

Glavni su učesnici u spoljašnjoj trgovini Engleska (50%), Francuska, Njemačka, Švajcarska i Italija.

6. RUMUNJSKA.

(R o m a n i a).

Rumunjska se sastoji od nekadašnjih kneževina Vlaške i Moldave, Zatim od Dobrudže, a u Svjetskom ratu dobila je dio Banata, Erdelj, područje gornje Tise, Bukovinu i veliki dio Besarabije, te danas zaprema 295.000 km² sa 16 mil. stanovnika, 55 na 1 km².

Stanovnici su Rumunji (12 mil.) zatim Madžari (oko 2 mil), Nijemci, Židovi, Bugari, Ukrajinci i Rusi. Po vjeri su stanovnici pravoslavni (13 mil.), jevreji, katolici i muslimani.

Oko 4/5 stanovništva su seljaci. U gradovima se postepeno trgovinom i obrtom razvija građanski stalež. U novije se doba mnogo nastoji oko podizanja narodne prosvjete, pa i pored toga u zemlji je još uvijek velik broj analfabeta. U Rumunjskoj su danas četiri sveučilišta (Bukarest, Jaši, Černovice i Brašov).

U visinskom pogledu razlikujemo gorske krajeve na sjevero-zapadu i nizinske na jugoistoku. Visinski kraj čine Karpati koji prelaze iz Poljske i Madžarske kao Šumoviti Karpati, a od izvora Bistrice (pritok Sereta) zovu se Erdeljske ili Transilvanske Alpe i dopiru do Dunava. Na zapadnoj strani karpatskog luka prostire se visoravan Erdelj. Erdeljski Karpati prelaze u Banatske planine. Rumunjska nizina jugoistočno od Karpata nastavak je velike galičke i ruske nizine od koje ju dijeli Dnjestar.

R i j e k a m a je Rumunjska vrlo bogata. Glavna je rijeka Dunav, koji u velikom luku protječe zemlju i velikom deltom salijeva se u Crno more. Glavni desni pritoci Dunava jesu: Olt, Seret i Prut.

K l i m a je skroz kontinentalna. Ljetna žega dopire i do 40° C, a zimi bude i Dunav po više sedmica zaleđen. Zemlja je otvorena sjevernim hladnim vjetrovima. Zapadno od Karpata klima je slična onoj u Madžarskoj, samo što su zime oštrije. Oko dunavske delte ima mnogo močvara, pa je onaj kraj nezdrav.

G l a v n a s u m j e s t a:

a) U Vlaškoj: Bukuresti sa 520.000 st. prijestolnica, središte trgovine i raskrsnica mnogih željeznica; Ginegin (Đurđevo) luka na Dunavu za Bukuresti, Turn-Severin, Braila (71.000 st.).

b) U Moldavi: Jaš (Jassy) sa 86.000 st., Galac 81.000 st. i Sulina.

c) U Bukovini: Czernovitze sa 72.000 st., Radautz i Suczawa.

d) U području gornje Tise u Sedmogradskoj (Erdelju): Marmaros Sziget, Veliki Varadin 67.000 st., Arad, 66.000 st., Temešvar 78.000 st., Brašov, Sibinj.

e) U Banatu su znamenita rudarska i industrijska mjesta: Oravicza, Resicza, Petroseny i Jalatna.

f) U Dobrudži: Silistrija, Černavoda i Constanza (morska luka). U Besarabiji je glavno mjesto Kišinev sa 130.000 st.

P r i r o d n i p r o i z v o d i i i n d u s t r i j a.

R a t a r s t v o. Rumunjska je agrikulturna država. Zemljište ponajviše do 1 m duboko — crnica, vanredno je plodno, ali se obrađuje vrlo primitivno. Samo na velikim gospodarstvima upo-

trebljavaju se strojevi. Najviše se sije kukuruz*), glavna hrana naroda; pšenica (2.7 mil. t.), ječam, zob, raž pa lan, konoplja, duhan, olaj, vino (5 mil. hl.); šljiva. Svi ovi prirodni proizvodi pretječu domaću potrebu pa se izvoze. Rumunjska je žitnica Evrope.

Brdski su krajevi pokriveni šumom. Drvo se također izvozi. Brojni su konji (1.5 mil.), goveda (5 mil.), ovce (10 mil.), svinje i koze, ali je timarenje stoke dosta slabo. Istom u novije doba započelo se raditi, da se ova grana narodnog gospodarstva pridigne. Vrlo je znatno ribarstvo, osobito na Dunavu (hajvar). Ribolov je monopol.

R u d n o b l a g o. Rumunjska obiluje rudama, ali se u većoj mjeri vadi samo sô i petrolej. Sô i petrolej nalaze se u pojasu zemlje na podnožju Karpata. Uz solne majdane nalaze se i majdani nafte, a središte im je u dolinama rijeke Prahove i Dombovice. U Erdeljskom rudogorju vadi se bakar i zlato, a u Banatskim planinama željezo. Ponešto se kopa i ugljen.

I n d u s t r i j a. Usprkos zaštitnoj (prohibitivnoj) carini industrija se u predratnoj Rumunjskoj slabo razvila. Domaći i mali obrt podmiruju primitivne domaće potrebe naroda, dok se svi finiji proizvodi uvoze. Za veliku industriju nedostaje uglja i kapitala i prije svega radne snage, jer Rumunj ne voli raditi u tvornici. Industrija raznih namirnica za život najbolje je razvijena, naročito: mlinarstvo, pečenje rakije, pivovare, proizvodnja šećera, preradba duhana (monopol) i čišćenje petroleja.

Znamenita je industrija u području Tise (Arad, Veliki Varadin i Temišvar).

P r o m e t i t r g o v i n a.

Za saobraćaj se u zadnjih 30 godina mnogo uradilo u Rumunjskoj. Sva su znamenita mjesta spojena željeznicom.

I sa susjednim su zemljama uređene željezničke veze. Rumunjska ima danas do 11.678 km željeznica. Glavna je raskrsnica Bukuresti. Odatle vodi jedna pruga preko Dunava kod Černevode za Konstancu, najvažniju luku Rumunjske. Most na Dunavu kod Černevode dugačak je 3.8 km, a ako se uračunaju ostali mostovi, koji vode preko poplavljenog zemljišta, tada njegova duljina iznosi 28 km, a to je najdulji most na svijetu.

S p o l j a š n j a t r g o v i n a ide prirodnim putem duž Dunava prema Madžarskoj i Austriji s jedne i prema Crnom i Sredozemnom moru s druge strane. Prema tome je težište izvanje trgovine Rumunjske u podunavskoj trgovini. Iz podunavskih luka Braile i Galca polazi gotovo sva pomorska trgovina Rumunjske i to najviše prolazi regulisanim rukavom Suline. Pomorska luka Konstanca u novije se doba lijepo razvija.

*) Po produkciji kukuruza Rumunjska je prva u Evropi, 28 mil. kg.

Sve tri ove luke vezane su redovnom parobrodskom vezom sa velikim lučkim gradovima evropskim.

Rumunjska trgovačka flota imala je još 1915. god. 760 lađa sa 238.000 t, a od toga je bilo 133 parobroda sa 40.000 t.

Kopnenu trgovinu pomažu željeznice, koje Rumunjsku vežu s našom državom, zatim s Madžarskom, Čeho-Slovačkom, Poljskom i Rusijom.

Novčana je jedinica leju (plural lei), a uz mjere i utege metarskog sustava služi još u narodu stara turska mjera: aršin i oka.

Izvozni su predmeti: žito, voće, vino, drvo; stoka, vuna, kože, jaja, petrolej, sô i ribe.

Uvozni su predmeti: tekstilna i metalna roba, kemikalije, koža, staklo, strojevi, papir, odijela i ugalj (iz Engleske).

Glavni su učesnici u Rumunjskoj trgovini: Belgija, Italija, Engleska, Njemačka, Austrija, Francuska i Turska.

7. MADŽARSKA.

(M a g y a r o r s z a g.)

Madžarska zaprema 91.700 km² sa 7.9 mil. stanovnika, 87 na 1 km². Stanovnici su Madžari, a po vjeri su katolici i kalvini. Ima nešto i Nijemaca.

Duševna je kultura na dosta visokom stepenu. Školstvo je vrlo razvijeno. U zemlji su dvije univerze i jedna politehnika, pa visoka škola za trgovinu, obrt i industriju.

Madžarska je ustavna kraljevina s regentom na čelu. Uređena je centralistički a dijeli se na županije.

P l a s t i k a t l a i k l i m a.

Madžarska je kontinentalna država, jer se njene granice ne dotiču mora, što svakako nije povoljno za njenu trgovinu i promet.

Najveći dio površine Madžarske zauzima nizina, dok manji dio otpada na planinsko zemljište i pobrđe. Sjeveroistočno od Dunava steru se karpatski ogranci. Bück, Matra i Novogradska gora, a između Hernada i Bodroga udara meridialnim pravcem vinorodna Hegyallya. Jugozapadno od Dunava krajni je ogranak Alpa Bakonjska šuma, a među Dunavom i Dravom uzdiže se kraj Pečuha Meček (700 m), iz koga se kopa ugljen. Ispod Bakonjske šume smjestilo se Blatno jezero, najveće u srednjoj Evropi.

Glavne su r i j e k e: Dunav i Tisa. Dunav spaja Madžarsku s Crnim morem.

Klima je umjerena.

Broj s t o k e je u razmjeru prema stanovništvu vrlo velik.

Glavna su mjesta: B u d i m - P e š t a (Budapest blizu 1 mil. st.) glavni grad, političko-kulturno i gospodarsko središte.

S z e g e d i n (120.000 st.) Debreczin (93.000 st.), Kecskemet (67.000 st.) Veszprim, Stolni Biograd (Szekesfehervar), Vasz, Pečuh (Pecs), Nagykanizsa, Szombathely i Györ.

Gospodarsko stanje.

Madžarska je agrikulturna država. Od žitarica osobito rodi pšenica (1,281.000 t.) jedna od najboljih vrsta na svijetu; zatim kukuruz, ječam, raž i zob rodi obilno. Od industrijskih biljaka uspijevaju: šećerna repa, konoplja, lan, krumpir (1,240.000 t.) i duhan. U okolini Szegedina gaji se izvrsna paprika. Voćarstvo nije na osobitu glasu Vinova loza uspijeva po raznim krajevima, a osobito oko Tokaja i Pečuha. Madžarska je šumom siromašna zemlja.

Stočarstvo je od davnina poznato u Madžarskoj. Prije su po pustama pâsla poludivlja stada. Sada se uvode plemenite pasmine. Madžarski su konji (653.000) na osobitu glasu. U Mezöhegyesu je jedna od prvih ždrepčana u Evropi. Osobito je rasprostranjeno dugorogo goveče (2 mil. kom.), onda svinje (2.5 mil.) i ovce (1.2 mil.).

Rudama je Madžarska posve siromašna; jedino se kopa ugljen.

Industrijom je također razmjerno slaba. Glavne su grane industrije: mlinovi, pivare, pečenje rakije, fabrikacija šećera, prerađivanje duhana, tvornica špirita i kožarstvo.

Od metalurgijske industrije valja spomenuti pravljenje motora, riječnih lađa, municije, oružja i oruđa. Glavna su industrijska mjesta Budim-Pešta i Györ.

Promet i trgovina.

Unutrašnjem prometu služi oko 7000 km željeznica, koje poput radiusa udaraju iz Budim-Pešte na sve strane, te spajaju sva važnija mjesta u zemlji, a isto tako i sa susjednim državama. Preko Madžarske udaraju mnogi putevi, koji vežu s njom susjede.

Znamenit je još promet na Dunavu, kojim plove parobrodi: »Dunavkog parobrodarkog društva« i »Madžarskog riječnog i pomorskog parobrodarskog društva«.

U izvanjoj trgovini stoji u vezi sa svojim susjedima; iz Austrije uvozi odijela, cipele i papir, iz Čeho-Slovačke tekstilnu robu; petrolej iz Rumunjske, a kemijske proizvode iz Njemačke.

Izvozni su predmeti: žito, brašno, mast i vino.

Trgovačka bilanca je pasivna.

8. REPUBLIKA AUSTRIJA.

12. studenoga 1918. proglasio se preostali dio bivše Austro-Ugarske republikom. Ovo je posve nova država i ne treba je držati kao nastavak stare države. Mirovnim ugovorom u St. Germainu određeno je, da se ova država zove Republika Austrija. Pored ovoga službenog naziva uobičajio se i naziv Njemačka Austrija.

Ova nova država zaprema površinu od 84.000 km² sa 6.6 mil. stanovnika. Osim Nijemaca živi danas u Austriji preko 60.000 Slovenaca (Koruška), preko 60.000 Hrvata i nešto Madžara u Burgenlandu i oko 150.000 Čeho-Slovaka u Beču. Stanovnici su po vjeri katolici (5.9 mil.) pa evangelici (160.000) i do 200.000 jevreja (80% u samom Beču).

Poput Švajcarske, Madžarske i Čeho-Slovačke, Austrija se nigdje ne dotiče mora, nego je s njim veže Dunav i željeznica na Trst i Rijeku. Položaj Austrije znamenit je za transitnu trgovinu, jer leži između agrikulturnih i industrijalnih zemalja.

Pučka je prosvjeta na visokom stepenu; rijetki su ljudi, koji ne znaju čitati i pisati. U zemlji ima mnogo stručnih i srednjih škola, visoke su škole u Beču, Grazu i Innsbrucku. Središte duševnog života jest Beč (Wien) s raznim naučnim zavodima, muzejima i bibliotekama, a na svjetskom je glasu kao muzički grad.

Slika tla i klima. Prvi pogled na kartu kaže nam, da je Austrija gorovita zemlja kao i Švajcarska. Njom se protežu Alpe s kojima se srasla njena povijest i njeno gospodarstvo. Sjeverno od Alpa prostire se dolina rijeke Dunava i Bečka zavala.

Alpe. Alpe se protežu od Švajcarske granice prema istoku u tri paralelna pravca: Sjeverne vapnenačke Alpe, Srednje ili Praalpe i Južne vapnenačke Alpe. Od zapada prama istoku bivaju sve niže.

Mnogi vrhovi Alpa prelaze preko 3000 m uvis i pokriveni su vječnim ledom i snijegom. U Praalpama je najviši vrh Grossglockner (3800 m) a u Sjevernim vapnenačkim Alpama Dachstein (3000 m). Južni su obronci Alpa vrlo vrletni, pa je i promet s Italijom vrlo težak. Austrijske su alpske doline dosta niske, a i prevale, što ih spajaju, nijesu visoke, pa su austrijski dijelovi Alpa mnogo zgodniji za promet od onih u Italiji, Švajcarskoj i Francuskoj. Mnogim alpskim dolinama jure danas željeznice. Najvažnije alpske doline jesu: uz rijeke Rhein, Inn, Salzach, Enns, Muru, Muricu i Dravu. Uz desnu obalu Dunava leže tri plodne zavale i to: Linačka, Tullnska i Bečka zavala.

Sjeverno od Dunava je austrijski granitni platô, visok 400 do 800 m. Ovo su ogranci češko-moravskog srednjeg gorja, koji ispunjuju mlinski četvrt (Mühlviertel) Gornje Austrije. Još je znamenito Moravsko polje.

Rijeke. Dunav je za Austriju žila kucavica. Još su znamenite rijeke Inn sa Salzachom i Drava s Murom. Rhein se samo dotiče austrijske granice.

Klima je umjereno-kontinentalna (planinska). Visina oborina je u srednju ruku do 1000 mm. Oborine koriste ratarstvu i uvjetom su bujnim livadama i pašniacima.

Klima je vrlo zdrava, pa su u Alpama podignuti mnogi sanatoriji i uređene banje.

Gradovi. Austrija se sastoji od 7 zemalja i to: Donja Austrija, Gornja Austrija, Salzburška, Tirol, Vorarlberg, Koruška i Štajerska. Uz ovo dolazi još Dreiburgenland (Oeden-

burg, Wieselburg i Eisenburg). Znameniti su gradovi u Donjoj Austriji: Beč (Wien 2,239.000 st.), glavni grad republike, Wiener-Neustadt (33.000 st.), Baden, Krems, St. Pölten; u Gor. Austriji: Linz s Uhrfahrom (85.000 st.), Wels, Steyr, Ischl; u Salzburškoj: Salzburg (36.000 st.), Hallein, Gastein; u Tirolu: Innsbruck (53.000 st.), Kufstein, Landeck; u Vorarlbergu: Bregenz i Feldkirch; u Koruškoj: Celovac (Klagenfurt 29.000 st.), Villach i Wolfsberg; u Štajerskoj: Graz (152.000 st.), Leoben, Bruck n./Muri, Maria-Zell, Judenburg, Fürstenfeld i Leibnitz.

Prirodni proizvodi i industrija.

Ratarstvo. Austrija je agrikulturna zemlja; više od polovine naroda bavi se ratarstvom. Od ukupne površine zapremaju 24% oranice i voćnjaci; šume 38%, livade 11%, pašnjaci 16%, vinogradi 0.6%. Pored najboljeg nastojanja Austrija se može svojim žitom samo 4 mjeseca prehraniti, a onda uvozi kao Švajcarska. U zemlji uspijeva pšenica (2.5 mil q), ječam (1.7 mil. q), raž (5.5 mil. q), zob (3.6) i kukuruz. Mnogo se sije i krumpir, a u Donjoj Austriji šećerna repa. Lijepo uspijeva lan, konoplja i hmelj (Fürstenfeld i Mühlviertel).

Vinogradarstvo daje 1.1 mil. hl. vina (D. Austrija, Štajerska). U voćarstvu se ističe Štajerska i G. Austrija.

Šume. Veliko blago ima Austrija u svojim šumama, koje zapremaju 3 mil. ha, a skoro polovinu imaju veliki posjednici u svojim rukama. Drvena je industrija osobito razvijena (pilane, papir, namještaj).

Stočarstvo. Kao u planinskoj zemlji vrlo je napredno stočarstvo. Goje se goveda (2 mil. komada), svinje (1.1 mil. kom.), konji ovce, koze i perad (7 mil. kom.). Osobito su poznate pasmine goveda: montanoverska i pustertalska. Ribolov je znatna grana narodnog gospodarstva.

Rudarstvo. U Austriji od svih ruda ima najviše željeza (20 mil. q na godinu), zatim soli, magnetita, bakra i ugljena. Oko 80% ugljena mora se uvesti, da se pokrije potreba.

Industrija. U privrednom životu Austrije industrija je od osobite znamenitosti. Osnov su industriji sirovine i iskorišćavanje obilne vodene snage.

Metalna industrija zauzima prvo mjesto. U mnogim se tvornicama izrađuju razni željezni predmeti: kose, brave, turpije, vage, oružje, lokomotive, vagoni, razni strojevi, blagajne, čelik, lampe i t. d.

Veliki se napredak pokazuje u industriji drveta. U Bečkoj zavali ima mnogo tvornica papira (0.156 mil. t.).

Industrija je stakla najbolje razvijena u Štajerskoj i D. Austriji. Izrađuje se mnogo glinene robe, cementa, crijepa i kreča.

Kožarstvo je također lijepo razvijeno (cipele, rukavice, remenje, sedla i putničke opreme). Kao središte ovih proizvoda je Beč, koji se natječe s Parizom i Londonom.

Pivovarstvo se sve više razvija, naročito u Beču i okolici i Salzburgu. U novije se doba razvija i kemijska industrija (boje, lak, sapun, svijeće i šibice). Vrlo je lijepo razvijena tekstilna industrija.

U tvornicama se izrađuje vunena, lanena, svilena i naročito pamučna roba.

Beč, kao industrijski grad. Glavni grad republike, ne samo da je najveće trgovačko i prometno mjesto, nego je ujedno i najznamenitiji grad za industriju. Na glasu su ukusno izrađena odijela, klaviri, nakiti, fina kućna roba, pokućstvo i grafički obrt.

Trgovina i promet. Trgovini i prometu služe mnoge izvrsno građene ceste, dosta gusta mreža željeznica, brojne pošte, brzojavi, telefoni, razni novčani zavodi i Dunav.

Austrija ima 6300 km željeznice. Glavni željeznički čvorovi jesu Beč, Linz, Salzburg, Graz i Villach.

Dunav je cijelim svojim tokom kroz Austriju plovan (343 km.). Po njemu plove parobrodi i šleperi. Od 1830. postoji Dunavsko parobrodarsko društvo.

Za unutrašnju je trgovinu najvažniji Beč, u kome imaju svoje sjedište najvažnije banke i razna trgovačka društva; tu je i burza. Za Bečom su znamenita mjesta: Linz, Graz i Innsbruck.

U izvanjoj trgovini Austrija je upućena na susjedne zemlje. Uvozi se: ugalj, žito, šećer, brašno; meso, mast, pamuk i druge sirovine. Izvozi se: magnetit, željezne rude, strojevi, papir i odjeća.

Trgovačka je bilansa pasivna.

Glavni su učesnici u izvanjoj trgovini: Naša država, Madžarska, Čeho-Slovačka, Njemačka, Italija, Rumunjska i Bugarska.

9. ŠVAJCARSKA.

(Schweiz.)

Švajcarska se prostire između 46° i 48° sj. š. i 6° do $10\frac{1}{2}$° i. d. od Gr., a zaprema 41.300 km² sa 3.88 mil. st., 94 na 1 km².

Švajcarska je — izuzevši republike u starom vijeku — najstarija republika na svijetu (od 1291.). Ona je savezna država. Sastoji se od 22 kantona (25 država, jer su tri kantona razdijeljena u dvije države.). Bern je glavni grad saveza i sjedište najviših vlasti.

Stanovnici Švajcarske pripadaju u glavnom trima narodnostima. Na istoku i sjeveru žive Nijemci (2.6 mil.), na zapadu Francuzi (preko 800.000), na jugu Talijani (300.000). Na jugu živi također oko 40.000 Retoromana.

Po vjeri su 56% reformirani (evangelici helvetske konfesije) a ostalo su katolici.

Najgušće je naseljen kraj oko Geneve, 459, a najslabije oko Graubündena, 16 na 1 km².

Prosvjeta je Švajcara u svakom pogledu na vrlo visokom stepenu, a pomažu je škole svake vrsti.

Gotovo svaki Švajcarin, koji pripada boljem staležu, govori dva, a mnogi i sva tri jezika, koje nauči još u mladosti, a to mu olakšava napredak.

Plastika tla i klima.

Švajcarska je specifično gorovita zemlja i to najviša u Evropi; $^{3}/_{4}$ areala zapremaju brda.

Glavno su gorje Alpe (58% areala) od zapada prema istoku i Jura od jugozapada prema sjeveroistoku.

Između Alpa i Jure prostire se 300—800 m visoko »Švajcarsko humlje«.

Alpe dostižu visinu preko 4000 m. (Monte Rosa 4600 m., Matterhorn; Finsteraahorn, Jungfrau).

Švajcarski dio Alpa nije onako zgodan za promet kao austrijski, jer ovdje nema duboko usječenih dolina i niskih klanaca. Gotovo svi švajcarski klanci leže 2000 m nad morem. Tako su dosad velikim naporom izgrađene željeznice samo ispod Gotthardskog, Simplonskog, Bernina i Albula klanca.

Strane su s juga strmenite, a prema sjeveru položene.

Na sjevernoj se strani izdižu brda: Pilatus (2133 m), Rigi (1800 m) na Vierwaldstädskom jezeru i Säntis (2500) u Južnom Appenzellu, koja su na svjetskom glasu radi prekrasnog izgleda, pa ih putnici mnogo posjećuju.

Jura je prilično krševito vapnenačko gorje, što ga čini 10 do 12 uskih paralelnih grebena i visine 1700 m.

Alpski su vrhunci $^{3}/_{4}$ godine zastrti oblacima, koji donose oborine, pa je Švajcarska vodom bogata. Samom području Rajne pripada u Švajcarskoj 2700 potoka i rječica.

Švajcarske rijeke nijesu zgodne za plovidbu, ali su podesne za industriju, to više, što je zbog glečera cijele godine voda konstantna.

Sve glavnije rijeke izviru ispod Sv. Gottharta i blizu njega. Glavne su: Rhein, koji protječe kroz Bodensko jezero, prima Aaru s njenim pritokom Reuszom (kroz Vierwaldstädsko jezero i utječe u Sjeverno more. Rhona teče prema zapadu (kroz Genevsko jezero) i utječe u Sredozemno more. Ticino teče prema jugu (kroz Lago Maggiore) i utječe u Pad. (Jadransko more). Inn teče na istok (Crno more).

Klima. Uslijed različitog oblika tla klima je u Švajcarskoj različita. U kantonima Tessin, Waadt, Genéva gotovo je talijanska, jer uspijeva južno voće; na švajcarskoj visoravni i u nižim brdskim dolinama umjerena, u višim dolinama oštra i ekstremna. Visina oborina doseže 2500 mm.

Kad dune föhn, topli južnjak, onda se naglo topi snijeg; vode od otopljenog snijega i lavine počine često mnoge štete.

Zbog prirodnih krasota ove zemlje mnoga su mjesta uređena kao lječilišta. Preko milijun stranacâ posjeti godišnje ovu krasnu zemlju i ostavi do 120 mil. franaka. S toga i jest sagrađeno do 2000 hotela (125.000 kreveta). Švajcarsku zovu evropskom gostionicom.

Glavnija su mjesta: Basel, Schaffhausen, Zürich, Winterthur, St. Gallen, Chur, Lugano, Genéve, Lausanne, Freiburg, La Chaux de Fonds (najveće selo u Evropi), Luzern i Bern.

Tablica gradova.

(Broj stanovnika u hiljadama).

Zürich	207	St. Gallen	70
Basel	136	Lausanne	69
Geneve	135	Luzern	44
Bern	105	La Chaux de Fonds	39

Prirodni proizvodi i industrija.

Niti potpuna sedmina zemljišta nije prikladna za ratarstvo; ukupna produkcija žita iznosi oko 5 mil. hl., a tim se može narod da prehrani samo šest mjeseci. Švajcarska mora uvoziti žito i brašno (naročito pšenicu iz Amerike i Madžarske.). Od 150 do 160 mil. fr. izda Švajcarska na godinu za žito. Znatno je voćarstvo i vinogradarstvo.

U stoci je bogatstvo seljaka. Radi mnogih izvrsnih planinskih pašnjaka veoma se razvilo stočarstvo. Težište je stočarstva u govedima. (1.5 mil. kom.). Uz vrlo visoku cijenu prodaju se u strane zemlje svijetobernska i simentalska marva za rasplod. Krava stoji 4 do 5000 fr. a tele 1000 fr.

Daleko je poznata fabrikacija masnog sira, od koga se izveze do 250.000 q. u vrijednosti od 53 mil. fr. Najbolji je ementalski i grejercertalski sir. Gotovo je isto tako važan eksport kondenziranog mlijeka (30 mil. fr.).

Rudarstvo je u Švajcarskoj posve neznatno.

Premda Švajcarska nema ugljena i premda su teške prometne prilike, ipak je ovo danas jedna od prvih fabričkih zemalja svijeta. Temelji su švajcarske industrije vodena snaga, marljivost i prosvjeta naroda. Vodene se snage iskorišćuju za električne naprave. Danas živi u Švajcarskoj više ljudi od industrije nego od poljodjelstva.

Glavne su grane industrije svilena i pamučna industrija, satovi, igračke i druge sitnarije, mašine, drvena i slamnata roba i kemijska industrija, dakle sve takove grane, za koje je sirovina jeftina, a radnja odlučuje cijenu proizvoda.

Osobito valja istaknuti pletivo strojem, pamučnu pređu

(1.5 mil. vretena) do br. 200, svilene trakove i džepne satove, od kojih se izveze oko 7 mil. kom. (većinom jeftinije vrste) u vrijednosti od 110 mil. fr.

Trgovina i promet.

Švajcarska leži među Italijom, Francuskom i Njemačkom, pa od davnine kreće promet ovih zemalja preko švajcarskih klanaca. Da i u sadašnjosti osiguraju taj znameniti tranzitni promet i da se obrane od konkurencije susjednih zemalja, sagradili su Švajcari divne *umjetne ceste i željeznice.*

Obje glavne linije međunarodnog prometa polaze od Bodenskog jezera, na kome *trajekti* (prijevozne lađe) potpomažu željeznički saobraćaj, prema Genévskom jezeru, i preko Gotthارda u Italiju.

Gotthardska željeznica s tunelom od 15 km. najveličanstvenija je građevina te vrste u Evropi, premda *simplonska željeznica*, koja je predana prometu 1906. prolazi kroz 20 km. dugački tunel. God. 1913. predana je prometu *Lötschberška željeznica*, koja prolazi kroz Bernske Alpe. U Graubünden (zimska lječilišta i igrališta) vodi *Albulska*, a od St. Moritza u Italiju *Berninska željeznica.*

Švajcarska ima 5350 km željeznica, od kojih neke tjera elektrina (Lotschberg, Simplon), a radi se o tom, da se na svim prugama uvede električna snaga, jer bi se tako prištedilo 100 mil. fr., što se izda na godinu u inozemstvo za ugalj. Velik je broj brdskih željeznica u Švajcarskoj (Jungfrau). Po gustoći željezničke mreže Švajcarska je treća u Evropi (1. Belgija, 2. Engleska) premda su ove pruge radi nezgodnog terena izgrađivane velikim naporom. U Švajcarskoj ima oko 50 tunela, koji su 1 km i više dugački.

Spoljašnja trgovina je skroz kopnena i u prvom redu s četiri susjedne države. Osim toga Švajcarska podržava žive trgovačke veze s Engleskom, Unijom, Brazilijom, našom domovinom i drugim podunavskim državama, te s Turskom, Španijom i Istočnom Azijom.

Švajcari se broje među najsposobnije i najpoduzetnije trgovce na svijetu. U Baselu je jedno od najvećih osiguravajućih zavoda na svijetu. U švajcarskim se kontoarima viđaju mjenice iz svih krajeva svijeta; švajcarska je trgovina svjetska trgovina. U svim većim trgovačkim gradovima svijeta postoje švajcarske kuće, koje služe domaćoj trgovini i švajcarskoj industriji.

Glavni su uvozni predmeti: životne namirnice (žito, meso, stoka za klanje, jaja), sirovine (svila, vuna, pamuk, željezo), ugalj, drvo i tekstilna roba.

Izvozni su predmeti: svilena i pamučna roba; satovi, strojevi, sir; kemikalije, čokolada i mlijeko.

Glavne luke, preko kojih udara prekomorska švajcarska

trgovina, jesu: Genova, Marseille, Antwerpen, Rotterdam, Bremen i Hamburg.

10. KNEŽEVINA LIECHTENSTEIN.

Na desnoj obali Rajne između Vorarlberga i kantona St. Gallen mala je kneževina Liechtenstein; zaprema površinu od 159 km^2 sa 11.110 stanovnika. Narod se bavi poljodjelstvom, stočarstvom i pamučnom industrijom. Glavni je grad Vaduz (1000 st.). Sa Švajcarskom čini jedno carinsko područje.

Izvozi žito, voće mlijeko, sir i drvo.

11. KRALJEVINA ITALIJA.

Italija je zapremala prije Svjetskog rata površinu od 287.000 km^2 a po svršetku rata zadobila je preko svojih prirodnih i (najviše) etničkih granica: Južni Tirol, sve do Brennera (Venezia, Tridentina e Alto Adige) sa gradovima Bolsanom i Trentom na Adigi: zapadne krajeve naše Slovenije sa gradom Goricom na Soči; onda Idriju (rudnik žive) i Postojnu (veličanstvena spilja) pa primorski grad Trst i hrvatsku Istru s gradom Puljem i otocima Cresom i Lošinjem što je nazvala Venezia Giulia, i najzad hrvatski grad Zadar i Rijeku te otok Lastovo u Dalmaciji; tako sada zaprema površinu od 311.000 km^2 sa preko 38 mil. stanov.

Stanovništvo: Po gustoći stanovništva (125 na 1 km^2). Italija zaostaje samo za Belgijom, Holandijom i Engleskom. Pojedini krajevi Italije kao okolina Napulja i Genove, dolina Arna i Lombardije pripadaju najnaseljenijim krajevima Evrope. Sardinija je najrjeđe naseljena (33 na 1 km^2). Zbog gustoće stanovništva narod se seli (g. 1911 iselilo se 534.000 ljudi).

Osim novih krajeva stanovnici su sami Talijani, vjere katoličke, te je Italija nacionalna država.

Narodna je prosvjeta dosta slaba, 64% djece polazi školu. U Južnoj Italiji ima 80—90% nepismenih. Srednjih škola ima dosta, a 21 sveučilište.

Slika tla i klima: Sjeverni dio Italije; Padska nizina ograđena je sa zapada i sjevera 3000—4000 m visokim Alpama, preko kojih vodi više cesta i željeznica, dok se srednjom i donjom Italijom proteže gorje Apenin, koje prelaze na Siciliju.

Alpe se počinju kod Genovskog zaliva, prostiru se najviše zapadnim, onda sjevernim i najposlije istočnim pravcem; prama dolini Pada opadaju strmo. Najviši im je u ovom kraju vrh *Monte Roza* 4638 m.

Najveća je ravnica, plodovita dolina Pada, među Alpama i Apeninom.

Otoci, koji pripadaju Italiji, većinom su goroviti.

Na Siciliji produžuje se Apenin u pravcu od istoka prama zapadu. Na istočnoj obali uzdiže se golema Etna (3313 m), najviši vulkan u Evropi. Od prirode plodovitu, ali vrlo zapuštenu Sardiniju svu su zapremile planine.

Za Apeninski poluotok može se kazati, da obiluje vodom, makar da velikih rijeka na njemu nema. Glavne su rijeke u području Jadranskog mora, P a d i A d i ž a.

Dolina Pada divno je kanalizovana, gotovo svi kanali služe za natapanje livada i riže.

Svom južnom i pomorskom položaju, pa onda ogromnoj ogradi, kojom je Alpe zaštićuju sa sjevera, ima da Italija zahvali na svom mnogo slavljenom, blagom, vazda modrom nebu. Ima doduše između Sjeverne i Južne Italije znatnih razlika; dolina Pada ima još oštre zime, a tek s one strane Apenina počinje zelenim drvećem i zimi i ljeti, onaka Italija, kakvu svijet u sjevernim krajevima obično zamišlja. Istina, za zimu po našem poimanju znaju u Italiji samo u visokim gorskim krajevima. Sicilija već ima sjevero-afričku klimu. Italija u glavnom leži u pojasu zimskih kiša. U vremenu od juna do septembra gotovo da i nema kiše.

G l a v n a s u m j e s t a, kada se zareda od sjevera prema jugu: Torino, Genova, Milano, Verona, Venezia, Udine, Tridento, Gorica, Trst, Pula, Parma, Modena, Bologna, Ancona, (Jakin), Fiorenca, Livorno, Rim (Roma glavni grad), Napulj (Neapoli) najveći grad u Italiji; Bari, Brindisi; na Siciliji: Palermo, Messina, Morsala; na Sardiniji: Cagliari; na Elbi: Porto Ferrajo.

Italija se dijeli na 71 provinciju.

G r a d o v i p o b r o j u s t a n o v n i k a (u h i l j a d a m a).

Napulj	730	Trst s okolicom	230
Milano	600	Catania	212
Rim	540	Bologna	173
Torino	430	Venezia	160
Palermo	340	Messina[1]	126
Genova	270	Livorno	105
Fiorenca	230	Bari	104

P r i r o d n i p r o i z v o d i.

R a t a r s t v o. 84% zemljišta je plodovito. Oko polovice stanovništva bavi se ratarstvom. U dobrim godinama u nekim krajevima dvaput se žanje. Gospodarstvo je glavni izvor narodne prehrane, osobito je lijepo razvijeno u Gornjoj Italiji. Zemlja je u rukama plemića, seljaci su samo zakupnici.

Zbog različite klime, najrazličitija je kultura u dolini Pada i na poluotoku. U dolini Pada s blagim podnebljem poglavito se goji pšenica, kukuruz, riža, izvrsna konoplja i dudovi. U Srednjoj i Južnoj Italiji doduše dobro još rodi žito, ali na prvom je mjestu južno voće. Naranče i limuni (ukupno 4 milijarde komada) smokve, bademi, rogači, kesteni, pistacije, datule i t. d. naročito dolaze u trgovinu.

[1]) Prije potresa od 26. XII. 1908. 150.000 stanovnika.

Nenadmašena je kultura m a s l i n e, koje se od svih plodina najviše izvozi. Italija producira godišnje 3.5 mil. hl ulja.

V i n o v a s e l o z a goji po svoj Italiji. Kolikoćom je vina (30—50 mil. hl) Italija druga zemlja u Evropi. Po vrsnoći talijanska su vina većinom laka; vatrenih dragocjenih vina producira vulkansko tlo južnih pokrajina i Sicilija (Lacrimae Christi [vino graeco] Marsala).

Na krajnjem jugu na Siciliji rodi š e ć e r n a t r s k a, pamuk i papirus. Š u m e (16% ukupne površine) veoma su prorijeđene, ali daju dragocjenu trijeslovinu, pluto, fino drvo (maslinu, hrast) liko za pletivo, i t. d.

Ž i v o t i n j s k i s v i j e t. Italija ima malo paše pa zato između svih evropskih država u razmjeru prema gustoći stanovnika ima najmanje stoke; pri tom dakako ne treba pustiti iz vida, da Talijani vrlo malo mesa jedu. U zemlji ima do 11 mil. ovaca, 6 mil. goveda, 2.7 mil. koza, 2.5 mil. svinja, 1 mil. konja, magaraca i mazgi.

Mnogo za Italiju vrijedi s v i l a r s t v o. Ono se goji po svoj Italiji i daje 5—6 mil. kg sirove svile. U toj grani nadmašuje Italija sve evropske države. U Primorju se u veliko lovi riba, vadi spužva i koralji.

R u d e. Italija obiluje korisnim rudama, ali malo ima uglja; za to je ondje rudarstvo slabo razvijeno. Glavni su mineralni proizvodi: sumpor, (u Girgenti na Siciliji; željezo na Elbi) i mramor (kod Karare) bakar, živa (1 mil. q) sô i boraks.

I n d u s t r i j a je Italije kroz više vijekova bila na visoku stepenu, ali je onda pala. U novije doba opaža se veliki napredak u industriji. Glavno je područje industrije gornja Italija; gdje ima mnogo jeftine vodene snage.

Sve druge grane t e k s t i l n e i n d u s t r i j e nadmašuje industrija s v i l e. Milano je do Lyona u industriji svile prvi grad u Evropi. Pored toga, što Italija pokriva svoju potrebu, izvozi do 10 mil. kg svile. Pamučna se industrija u veliko izvozi, a vunena i lanena uvozi.

M e t a l n a i n d u s t r i j a ne podmiruje domaće potrebe. Znamenita je industrija automobila (Milano i Torino) i brodogradnja.

Industrija papira potisla je stranu konkurenciju, pa danas Italija izvozi papir.

Znatno je i radi za izvoz: konoparstvo, staklarstvo (venecijansko staklo), kože, kemijski fabrikati (ulje, sapun, esencija, borova i limunska kiselina i vinovica).

Kao specijalitete talijanske industrije valja napomenuti: sir iz Parme i Lodia (gorgonzola) u vrijednosti preko 120 mil. L i kobasice (iz Verone), tjestenina (makaroni) iz svih krajeva, naročito iz Napulja, ušećereno voće, gusle iz Padove, žice za

gusle, slamnato pletivo iz Firenze, radnje od alabastra, mramora i sadre (Firenze) mozaici i t. d.

Trgovina i promet.

Svjetski položaj Italije i oba zaljeva, genovski i mletački, koji duboko zadiru u Srednju Evropu, upućuju tu zemlju s njenom trgovinom u prvom redu na Orijent. U novije se doba već od prirode povoljni položaj Italije dovršenjem alpinskih željeznica, a još više otvorenjem Sueskog kanala, neobično podigao. Talijani, u kojih ima veoma mnogo trgovačkog dara, trude se na svaki način, da se koriste pogodnošću tih prilika.

Unutrašnju trgovinu potpomažu prije svega 20.100 km željeznice, oko 40.000 km zem. cesta i živo brodarstvo uz obalu.

U spoljašnjoj je trgovini kopneni i pomorski promet Italije skoro podjednak. Kopnenom prometu sa svih strana smetaju Alpe, koje poput visokog bedema opasuju Italiju i tako je dijele od Srednje Evrope. Jedanaest željeznica prelazi preko ovog gorja i vežu Italiju sa susjednim zemljama; tri vode u Francusku, tri u Švajcarsku, tri u Austriju i dvije u našu domovinu. Znatnija su raskršća željeznica: Milan, Novara, Verona i Venezia.

Glavna mjesta za pomorsku trgovinu jesu:

Genova, prvi trg. grad u Italiji, koji je ponovno procvao, otkako je otvoren Sueski kanal i dograđena Gotthardska željeznica. Genova nesamo što je najbliža luka za Švajcarsku, već i za Južnu Njemačku. Najveće talijansko parobrodarsko društvo sa 108 parobroda jest Navigazione Generali Italijana i Tršćanski Lloyd (prije austrijski); njihove lađe plove u sve veće luke Levanta, Istočne Indije, Kine, Brazilije i Argentine.

Napulj je drugi trgovački i lučki grad, zatim su još znamenite luke na Jadranu: Venezia i Trst.

Trgovačka mornarica broji 718 parobroda sa 2.788.000 brutto t.

Uvozni su predmeti: kolonialna roba, žito, drvo; pamuk, duhan, konji; ugalj, petroleum, sirova svila; metalna roba, strojevi i drugi razni fabrikati.

Izvozni su predmeti: svilene tkanine i svileni fabrikati; pamučne tkanine, ulje konopljarska roba, sumpor, vino; voće, perad, jaja, kože; salama, sir, volovi, automobili, željeznička kola, lan.

Talijanske kolonije.

a) U Africi.

1. Eritrea (145.000 km² sa 400.000 st.) leži uz obalu Crvenog mora od 13°—18° sj. šir. s glavnim mjestima Asmarom i Masauom. Gospodarska vrijednost ove kolonije nije osobita.

2. Somali posjed obuhvata samo obalni pojas poluotoka (0.36 mil. km² sa 0.45 mil. st.) od Adenskog zatona do ušća rijeke Juba.

3. Libija (1.25 mil. km² sa 1 mil. st.) leži na Sjevernoj obali Afrike. To je bivša turska pokrajina Tripolis, koju je Italija dobila 1912. Plodni su krajevi samo uz morsku obalu. Unutrašnjost je pustinja. Za Italiju je znamenita ova kolonija radi trgovine s Afrikom.

b) U Aziji.

1. Rod; 2. Dodekanes.

12. REPUBLIKA SAN MARINO.

Prostire se nedaleko Ankone, a na okrajku Apenina. Obuhvata 61 km², 12.000 st. s glavnim gradom San Marino. Izvozi vino i goveda.

13. FRANCUSKA.

(République Française).

Francuska zaprema 550.000 km² sa 39.403.000 stanovnika (72 na 1 km²). Ona se prostire između 42° i $50^1/_2$° sjev. šir. i od 5° do $8^1/_2$° i. d. od Gr.

Od svega stanovništva 96% govori francuski, dok 98% su katolici. Ovo nacionalno i vjersko jedinstvo ujedinjeno s jakim patriotizmom pomoglo je brzom razvitku zemlje i naroda.

Na državni trošak izgrađene su mnoge željeznice, luke, kanali, a to je podiglo opći napredak, osobito trgovinu i promet.

U kulturnom su pogledu Francuzi narod prvoga reda. Oni se ističu na svim područjima znanosti i umjetnosti. U novije se doba posvećuje mnogo više brige za narodnu prosvjetu, nego prije.

Za financijalni je razvitak Francuske od osobitog značaja veliki smisao, što ga ima narod za štednju. Francuska je najimućnija zemlja na kontinentu; zemlja mnogobrojnih malih imućnika. Nema gotovo čovjeka, koji ne štedi. Kad dobije dijete prve zube, dobije štedioničku knjižicu, na koju roditelji ulažu novac za nju. I valjani šegrti imaju svoje štedioničke knjižice.

Plastika tla i klima.

Francuska je većim dijelom ravnica, ili se njom prostiru samo osrednje gore, premda u nju zahvataju najviša gorja kontinenta (Alpe i Pirineji). I najviši je evropski vrh Mont Blanc (4810 m) u Francuskoj.

Povorom Alpa udara granica između Italije i Francuske. Prema Italiji su Alpe strme, dok se prema Francuskoj spuštaju polagano. Najznamenitiji je prelaz u francuskim Alpama Mont Cenis (čit. Mont Seni), preko koga prelazi željeznica 12 km dugi tunel, koji je građen od 1857. do 1871. Ovo je najstariji veći tunel.

Sjeverno od Alpa prostire se vapnenačko Jura-gorje, (1700 m) koje je ograničeno rijekama Rhonom i Saonom i Daubsom.

Francusko sredogorje od Alpa i Jure rastavljaju plodne doline Rhone i Saone, a od Pirineja Kanal du Midi i Garona. Nijedan vrhunac u ovome gorju ne doseže 2000 m. Razne su rijeke svojim tokom jako raščinile ovo gorje, koje se u terasama spušta k plodnoj francuskoj nizini, što se stere od Belgije do Pirineja. Osamljena su brda Bretagne i Normandije.

Zemljom južno od Garone i Kanala du Midi ispinje se preko 2600 m visoko i teško prohodno gorje Pirineji, koje čini pravu narodnu i državnu granicu.

Tlo je gotovo u svoj zemlji plodno i izdašno i same alpske doline u Francuskoj prekrasna su polja, u kojima uspijeva voće, vino, i južni plodovi.

Francuska ima preko 100 rijeka, po kojima plove lađe i splavovi, te se već odavna revno nastoji, da se što bolje reguliraju i iskoriste za promet.

U Atlantski se ocean salijevaju: Seina, vodom bogata i za brodarenje prva rijeka u Francuskoj, Loire teče »vrtom Francuske« Garona, koja se od utoka, Dordogne zove Gironda; u Sredozemno more saljeva se Rhona; u Rajnu utječe Maas i Mosel.

Već odavna spajaju mnogi dobri kanali sve znatnije rijeke u zemlji, a po tom i oba mora.

Francuska ima najpovoljniju klimu među svim državama u Evropi; samo je u brdskim krajevima oštra. U sjevernim su departementima zime tako blage, da se rijeke ne smrzavaju, dok naprotiv ljeta u najjužnijim nijesu previše vruća. U jugozapadnim (Biaritz) i južnim krajevima rastu palme pod otvorenim nebom, zato u Južnoj Francuskoj nema peći, osim u kuhinjama, a u Srednjoj su Francuskoj samo kamini. Oborine su znatne u krajevima uz Atlanski ocean (600—2000 mm). do 170 je kišnih dana u godini. U ovim krajevima prevlađuju jesenske i zimske kiše.

Francuska je republika; cijela je država razdijeljena na 90 departementa, koji se nazivlju po gorama i rijekama. Predsjednik se bira na 7 godina.

U Francuskoj ima vrlo mnogo gradova, a od ovih je 81 sa preko 100.000 stanovnika. Najvažniji su: Pariz, Reims, Nancy, Strassburg, Mühlhausen, Metz, Ronbaix (Rube), Lille, Dünkirchen, Calais (Kale), Boulogne (Boulonn), Le Havre, Rouen, Cherbourg (Šerbur), Brest, St. Nazaire, Nantes, Orleans, Cognas, Bordeaux (Bordo), Biarritz, Toulouse, Marseille, Aix (Es), Toulon, Nizza (Nica), Grasse, Grenoble, Lyon, St. Etienn i Ajaccio (Ajačo) na otoku Korzici.

Tabla gradova.

(Stanovnici u 1000—ma)

Pariz	4,412	Nizza	156
Marseille	586	Le Havre	163
Lyon	562	Roubaix	113
Bordeaux	267	Rouen	124
Lille	201	Nancy	113
Strassburg	167	Reims	77
Nantes	184	Toulon	106
Toulouse	175	Mühlhausen	99
St. Etienne	168	Amiens	93

Prirodni proizvodi.

Francuska je agrikulturna zemlja; povoljne klimatske prilike omogućuju jedinstvo kulture sjevernih i južnih zemalja. Najvažnije su kulture: vino, voće i južni plodovi.

Francuska je prva vinogradarska zemlja na svijetu. Oko 2 mil. stanovnika bavi se vinogradarstvom. Zahvaljujući najbrižnijoj kulturi i isto tako izvrsnom pivničarstvu, nesamo što Francuska daje vina, koja se broje među prva na svijetu, nego ona svojim vinskim markama gospoduje na svjetskom tržištu. Godišnje se proizvodi 45 do 65 mil. hl a od toga se izvozi jedna trećina. Tri su četvrtine francuskih vina crvena. Najbolje i najskuplje vrste uspijevaju u Champagni (37 mil. boca), u Burgundiji i na Girondi (Bordeaux). Ni u jednoj državi na svijetu ne stoji na ovakoj visini povrtlarstvo i voćarstvo kao u Francuskoj, a isto tako gojenje cvijeća i djeteline (Rouen je prvi pazar za sjeme od djeteline). Vrlo se mnogo voća i povrća konzervira na razne odlične načine.

Masline rode sve do 45° sj. š., a najbolje oko Aixa u Provansi. Na jugu uspijeva južno voće.

Na drugom je mjestu proizvodnja žita. Najvažnija je pšenica (100 mil. q), ali ne podmiruje domaće potrebe, jer se općenito jede samo bijeli kruh.

Vlaknaste biljke, lan, duhan jedva da podmiruju domaću potrebu; naprotiv se šećerna repa izvozi.

Šume su u unutrašnjosti prorijeđene.

I pored živog nastojanja, da se stočarstvo podigne, Francuska još ne može pomiriti domaće potrebe, pa treba da uvozi iz inozemstva. Na glasu su teški konji iz sjevernih i velike kature iz južnih depertemenata.

Osobito se ističe gajenje ovaca, peradi i svilene bube kao i umjetno gajenje riba; gotovo je nedostiživa francuska fabrikacija sira (Brie, Rocheford, St. Gervais).

Francuska, od prirode obdarena rudama, danas je u rudarstvu druga država u Evropi; najviše se dobiva uglja i željeza.

Najvažnija su područja u g l j e n a: na sjeveru oko Valencienna kao nastavak belgijskih ugljenika, onda u zavali Loire oko St. Etienna i blizu Creusota. Prije je Francuska uvozila ugalj iz Belgije i Engleske, dok sada podmiruje svoju potrebu ugljenom, što ga dobiva iz njemačkih majdana.

Francuska je sada osobito bogata ž e l j e z o m. Izdašni su majdani željeza u Lotaringiji sjeverno od Metza sve do luksenburške granice. K tome dolaze još bogati majdani oko Longwy-a i Brixy-a.

Najveće su ljevaonice željeza tamo, gdje se zajedno nalazi ugalj i željezo, kao St. Etienneu, Creusotu, Longwyu, Metzu i t. d. Po produkciji željeza danas je Francuska druga država u Evropi.

Od ostalih ruda nalazi se nešto olova i cinka.

Kamena s ô, dobiva se u Lotaringiji, inače iz slanih vrela i iz mora i pretiče preko domaće potrebe (10—12 mil. q).

U zemlji ima preko 1200 mineralnih vrela, a neka su na svjetskom glasu.

I n d u s t r i j a.

Francuska je četvrta industrijska država na svijetu, ali po savršenosti izrađene robe, ona je prva među svima.

Veliko bogatstvo u prirodnim proizvodima, mnoge komunikacije, pronalazački duh Francuza, i fini ukus u izrađivanju robe, veliki kapitali, kao i velike pogodnosti, što vlada daje industrijskim pothvatima, uzrokom su, da se francuska industrija tako visoko digla. Vrlo mnogo unapređuju industriju izvozne, obrtne i industrijske škole. Većina je tvornica u Sjevernoj Franncuskoj; premda ih ima dosta i u južnoj.

Glavno je središte sve francuske industrije Pariz sa svojom okolicom.

Među svim industrijskim granama na prvom je mjestu t e k s t i l n a i n d u s t r i j a, a od ove je opet najznamenitije s v i l a r s t v o. Francuska je u ovoj grani industrije prva na svijetu. Središte je svilarstva L y o n. Osim Lyona znameniti su za ovu granu industrije svi gradovi na donjoj Rhoni, zatim Pariz, St. Etienne i Roubaix (2 mil. vretena i preko 200.000 stanova). U novije se doba javlja Unija kao takmac u industriji svilene robe.

U pamučnoj industriji Francuska je druga u Evropi (do 10 mil. vretena). Izrađuju se najfiniji pamučni konci (do broja 400) i druga pamučna roba.

Središte je ovoj industriji na sjeveru (Rouen, Amiens, Lille, Roubaix). I v u n e n a i n d u s t r i j a ima svoje središte u sjevernim departementima. Francuske vunenine vrijede kao najbolje na svijetu. U Elbenfu i Sedanu izrađuje se najfinije s u k n o, u Parizu sagovi, a u Beauvaisu i Parizu utkani sagovi (gobelini).

Francuzi najviše uspijevaju u takvoj industriji, u kojoj mogu istaknuti svoj fini ukus, kao n. pr. u proizvođenju modnih štofova, odjeća i raznih nakita.

U bojenju platna Francuzi stoje iznad svih takmaca, pa rade za izvoz.

Dalje su na svjetskom glasu: čipke, što se izrađuju rukom i porculan (Sévres); drvene, zlatne i srebrne radnje, galanterija i bižuterija, satovi (franc. Jura i Pariz); likeri (konjak, šartres) i delikatese. U svim ovim predmetima za Parizom povodi se cijeli svijet.

Metalna i kemijska je industrija također znamenita, premda na svjetskom tržištu ne zauzima ono mjesto, kao prije spomenute vrste industrije. Na osobitom je glasu industrija automobila i aeroplana. Na glasu su tvornice topova i oklopa u St. Etiennu i Creusotu. (Jedan čekić je 100.000 kg).

U produkciji š e ć e r a od repe stoji Francuska na četvrtom mjestu u Evropi (27 mil. q). Produkcija p i v a raste iz godine u godinu.

T r g o v i n a i p r o m e t.

Unutarnju trgovinu unapređuju osobito mnoge plovne rijeke (6850 km), brojni kanali (5250 km), mnoge ceste, 53.000 km željeznice, velika telegrafska mreža, te osobito dobro organizirana pošta i obalna plovidba. Tako su povezana sva važnija mjesta između sebe i s Parizom, te sa susjednim zemljama.

Od izvanje trgovine otpadaju $^2/_3$ na pomorski promet. Promet sa susjedstvom pomažu željeznice, dok se u prometu s Njemačkom i Belgijom mnogo služe kanalima i rijekama.

Najvažnija mjesta za pomorsku trgovinu jesu:

a) na Atlanskom oceanu:

Dünkirchen, ujedno i ribarska luka na Sjevernom moru, Le Hâvre, druga velika luka i pristanište parobroda u kanalu, Nantes s prednjom lukom St. Nazaire na Loire i Bordeaux na Garoni, po veličini treća luka u Francuskoj (vino, kol. roba).

b) na S r e d o z e m n o m m o r u: Cette, Marseille, najstarija je luka i trg. grad u Evropi, (utemeljen 600 godina prije Hr.); prva francuska luka i prvo tržište Evrope žitom, uljem, šećerom, kavom, gumom, kožom i svilom. T o u l o n je ratna luka.

Calais, Boulogne i Dieppe znameniti su u prometu s Engleskom. Mnogobrojne i dobro uređene parobrodarske linije spajaju domaće luke sa svim francuskim kolonijama, kao i svim najznamenitijim pomorskim mjestima svih pet dijelova svijeta. Najvažnije parobrodarske linije, koje i država subvencionira, jesu: »Comp. des Messageries Maritimes de France« iz Marseille-a i Bordeaux-a »Comp. Générale Transatlantique iz Hâvre-a, St. Nazaire-a i Marseille-a »Comp. Fraissinel« iz Marseille-a; »Chargeuis réunis«.

Pariz je najveće stjecište željeznica i ujedno najveća riječna luka Evrope.

Spoljašnja se trgovina Francuske osobito razvila. Francuska danas stoji u svjetskoj trgovini na trećem mjestu.

Uvozni su predmeti: žito, kava, sirovine, predivo, koža, uljeno sjeme i drvo.

Izvozni su predmeti: fina koža i kožna roba, vino, likeri, šećer maslac i sir.

Trgovačka je bilanca pasivna.

Novac: franak = 100 santima; mjere metarskog sustava.

KOLONIJE.

Francuske kolnije i zaštitne zemlje zapremaju površinu od 12,164.000 km² sa 53 mil. st.

Francuska ima kolonijâ u svim dijelovima svijeta. Kolonije nijesu samo u političkom, već su i u trgovačkom pogledu ovisne o materi zemlji, što je za Francusku od osobite vrijednosti.

Francuzi mnogo daju na podizanje svojih kolonija. Njihovi se posjedi odlikuju među svim ostalim kolonijama drugih država naprednim gospodarstvom. Dok su n. pr. Algir podigli na današnji stepen napretka i kulture, potrošili su od okupacije (1830.) do danas 5 milijardi franaka.

U najvećem je dijelu franc. kolonija razvijen plantaški rad, jer ih je malo podesnih za ratarski način obrađivanja zemlje.

I. Kolonije u Africi.

Osim španjolskog i engleskog posjeda spada cijeli sjeverozapadni dio Afrike u francusku innteresnu sferu. Ova seže od Maroka, Alžira i Tunisa pa sve do rijeke Konga i njegova desnog pritoka Ubangi (obje su plovne). Sjeverna i istočna obala plitkog Tsadskog jezera također je francuska.

a) Francuska Sjeverna Afrika (3,710.000 km² sa 13 mil. st.) sastoji se od Alžira, koji je u neku ruku nastavak Francuske s one strane Sredozemnog mora, zatim zaštitne države Maroka i Tunis (od 1912.). Ovo su atlaske zemlje. Na plodnu primorsku ravnicu hvata se Mali Atlas (do 2000 m) s plodnim dolinama. Između njega i Velikog Atlasa puste su stepe. Južno od Velikog Atlasa (4500 m) započinje pustinja. Uz obalu morsku sredozemska je klima sa zimskim kišama, u Atlasu je opora, a na jugu suha, vruća pustinjska klima. Velikih plovnih rijeka nema. Zato je potrebno mnogostruko umjetno natapanje i arteški bunari.

Stanovnici su Berberi i Arapi islamske vjere; onda Jevreji i Evropljani, ponajviše Francuzi i — većinom u Tunisu — Talijani. Glavna su mjesta u Maroku lučki gradovi Tanger i Mogador, u unutrašnjosti glavni grad Fes (Fas) 71.000 st. i južno od ovoga Maroko; u Alžiru lučki gradovi jesu Oran (141.000 st.), Alger (207.000 st.) u unutrašnjosti Constantine; u Tunisu ratna luka Bişerta i gl. grad Tunis sa 172.000 st. Na sjevernom rubu Sahare nalaze se neke oaze, od kojih su najveće Talifet u Maroku, i Tuat, južno od Alžira.

Ratarstvo. Najbolje uspijeva pšenica i ječam. Dalje rode datule, južno voće i duhan. Uz to rodi vino (8—10 mil. hl) rano povrće i voće. Šume daju pluto, a stepe halfa-travu, koja se u trgovini prodaje pod imenom »afrique«, kojom se pune jastuci i dušeci.

Stočarstvo daje plemenite konje, mazge, magarce, goveda, deve i ovce. Uz obale Sredozemnog mora vadi se spužva, a na Atlanskim obalama lovi se riba.

Rudnim su blagom ovi krajevi vrlo bogati. Dosada su se samo u Alžiru i Tunisu kopale željezne i cinkove rudače, te fosfati za umjetno gnojenje. Kako izgleda, rudarstvo će se lijepo podići — osobito u Maroku — jer se zato ulaže strani kapital.

Industrija je neznatna i jedva podmiruje potrebe urođenika. Proizvode se vunene i svilene tkanine, ćilimi, oružje, koža, marokvin i sahtijan i razna kožna roba (papuče).

Francuzi su izgradili željezničku mrežu i tako spojili Alžir sa Oceanom na zapadu i Tunis na istoku.

Na ove se pruge priključuju sporedne pruge, koje vode u unutrašnjost. Projektirane su pruge za Maroko i preko Sahare prema Timbuktu. Dužina svih željeznica iznosi 8050 km.

Najveći dio unutarnje trgovine obavlja se karavanama.

Pomorski je promet koncentriran većim dijelom u Alžiru i Tunisu, odakle plove lađe prema Francuskoj (27 sati do Marseille-a) Španiji i Italiji.

U unutrašnjoti su Zapadna Sahara i brdovita zemlja Centralne Sahare (preko 2000 m) francuski Sudan (zemlja Crnaca) do granice egipatskog Sudana i jednog dijela Konga (2.4 mil. km² sa 0.5 mil. st.).

(Sahara je najveća pustara na Zemlji, a prostire se između sredozemskih afričkih zemalja, Atlanskoga oceana, Sudana i nilske doline, a zaprema oko 6.6 mil. km² sa najviše 2 mil. st., od kojih najviše otpada na francusku interesnu sferu, dok je engleski dio Libijska pustinja, skoro bez stanovništva.

Sahara je visoravan 400—500 m visine, na kojoj se uzdižu bregovi, grebeni i klisure, koje su povezane u gorske lance.

Oaze s bunarima omogućuju naselja, pa izgledaju kao luke na pješčanom moru. Po oazama uspijevaju datule i sve vrste žita. Cijela trgovina ove pustare ograničena je na oaze, a služe za to deve, koje su Arapi u 7. vijeku ovamo doveli. Da nije deve, onuda se ne bi moglo putovati. Stanovnici su većinom Beduini, a žive kao nomadi. Oni su vođi karavanama, a često puta i pustinjski razbojnici. Oni postupaju onako, kako im se bolje isplati).

b) Francuska Zapadna Afrika sastoji se od ze-

malja na Senegalu, Gambiji, Nigeru i Kongu. Sada je ovaj posjed povećan bivšom njemačkom kolonijom Togo. Francuska zapadna Afrika obuhvata prostor od 4.7 mil. km² sa 13 mil. st. Glavna su mjesta St. Luis na ušću Senegala, Dakar i Timbuktu na Nigeru. Stanovnici su sudanski Crnci. Klima je radi groznice opasna za Evropljane. U najvruće doba termometar pokazuje 50° C.

Izvoze se oraščići, paomino ulje, kaučuk i slonova kost.

c) Francuska ekvatorijalna Afrika prostire se s obje strane ekvatora do donjeg Konga i Tsadskog jezera (oko 3 mil. km² sa 5.4 mil. st.), koja je sada povećana njemačkom kolonijom Kamerun.

d) Francuska Somali obala s Abolom i lukom Džiboti, odakle ide željeznica u Habeš.

e) Otok Reunion. Ovo je susjedni otok Mauritiusa u Indijskom oceanu (6240 km² i 173.000 st.), koji je pun vulkanskih brda, ali je dobro navodnjen i zato vrlo plodan. Klima je vruća, ali je u krajevima, koji visoko leže, zdrava. Na vrlo racionalnim plantažama rade kulisi (indijski radnici). Najznamenitiji su proizvodi šećerna trska, rum i vanilija. Gl. trg.mjesto je St. Denis.

f) Otok Madagaskar je vrlo plodan, ali osobito nezdrav. Velik je 587.700 km² sa 3.5 mil. st. Glavna je luka Tamatave na istočnoj obali. Glavni su uvozni predmeti: tekstilna i metalna roba, a izvozni su: zlatni prašak, koža i kaučuk.

II. Kolonija u Aziji.

a) Posjedi u Prednjoj Indiji jesu: Pondichéry, Chandernagor, Carikal, Mahé, Yanaon, koji ukupno zapremaju 510 km² sa 270.000 st. Glavni su izvozni proizvodi: riža, indigo, uljeno sjemenje. Trgovina se većinom obavlja u lijepom Pondichéry-u.

b) Indokina se sastoji od provincija Cochinchina i Cambodža, te vazalnih kraljevina Annama i Tongkiga (0.8 mil. km² i 17 mil. st.).

Svi ovi posjedi leže u području monsuna, a ubrajaju se u najnavodnjenije i najplodnije krajeve tropske Azije.

Glavni je proizvod riža, glavna hrana naroda. Još uspijevaju sve tropske biline kao šećerna trska i druge. U izvozu su uz rižu znameniti još teak, biber, pamuk, kopra te kože i svila.

Glavno je trgovačko mjesto Saigon u Cochinchini na ušću Mekonga. Još su znamenita mjesta Hué u Annanu i Haiphong u Tongkingu sa sjedištem generalnog guvernera Indochine. Sva su ova mjesta spojena kabelima sa Marseille-om, Kinom i Nizozemskom Indijom.

Francuzi su spojili Tongking s Južnom Kinom telegrafom i željeznicom.

Od svršetka Svjetskog rata stoji pod francuskom zaštitom: Sirija (305.000 km² sa 2.88 mil. st.). U Siriji su osobito znameniti proizvodi iz životinjskog carstva. Sirska svila konkurira u Francuskoj talijanskoj svili. Još se izvozi vuna, ovce i volovi, zatim žito, južno voće, vino, pamuk i ćilimi.

Trgovački su gradovi: Haleb (200.000), Damask ili Šam (250.000) i luka Bajrut (150.000).

Od Bajruta do Damaska (147 km) vodi željeznica, koja je odvojak od velike hedžaske željeznice.

III. Kolonije u Oceaniji.

U Oceaniji posjeduju Francuzi više otočnih skupina, od kojih su najznamenitije Nova Kaledonija s Loyati, od koje na 20° juž. šir., istočno leže Društveni otoci, među kojima je najznamenitiji otok Tahiti zatim Taumotu otoci i sjeverno od ovih Marquesas-skupina. Svi zajedno zapremaju 21.500 km² sa 83.000 st. Na Novoj Kaledoniji živi najviše Bijelaca, jer su ovamo slali Francuzi do u najnovije doba svoje hapšenike i prognanike.

Klima je tropska, a ublažuje ju more, te je Evropljani lako podnose. Otoci su dobro navodnjeni i plodni.

Među izvoznim predmetima ističu se: niklove rudače, pamuk, sedef, vanilija, kopra; uvozni su predmeti fabrikati svih vrsta.

Glavno je trgovačko mjesto: Numea na Novoj Kaledoniji.

IV. Kolonije u Americi.

U Americi posjeduju Francuzi danas male ostatke od nekadašnjega velikoga posjeda.

a) Otoci St. Pierre i Miquelom kod New-Fundlanda znameniti su zbog ribolova i kao stanica kabela između Evrope i Amerike.

b) U Zapadnoj Indiji drže Francuzi od Malih Antila Martinique s Fort de France, Guadeloupe i još neke manje otoke (2710 km² sa 0.5 mil. st.). Otoci su vulkanski i dobro navodnjeni. Klima je vruća, ali nije opasna Evropljanima.

Među 20.000 Bijelaca ima familija, čiji su se stanovnici doselili prije 200 godina (kreolske porodice).

Glavni su proizvodi: šećer, rum, kava, kakao i kampešedrvo. Uvozni su predmeti: životne namirnice, industrijski predmeti i strojevi.

U Južnoj Americi.

Francuska Guyana (88.000 km² sa 49.000 st., a među ovima do 7000 kažnjenika) s glavnim mjestom Cayenue. Klima je odveć vlažna i vruća (srednja 27° C a 3000 mm oborina) i za Evropljane ubitačna.

Zemljište je vrlo plodno, ali se jedva 1% obrađuje. Najviše uspijeva kakao, kava i kaučuk. Izvozi se zlato (2000 kg).

Glavni grad ima parobrodarsku vezu sa St. Nazaire-om.

PREGLED FRANCUSKIH POSJEDA.

	km²	Stanovnika	na 1 km²
I. Afrika.			
Sjeverna Afrika	3,710.000	13,400.000	4
Zapadna Afrika	3,960.000	12,200.000	3
Ekvatorijalna Afrika	2,970.000	5,600.000	2
Francuski Somali	21.000	270.000	13
Otoci	590.000	3,800.000	6
	11,200.000	35,300.000	3
II. Azija.			
Indokina	800.000	17,000.000	21
Indijski posjedi	510	270.000	523
	800.510	17,270.000	22
III. Amerika.			
St. Pierre i Miguelou	240	4.700	47
Francuska Zapadna Indija	2.770	405.000	146
Francuska Guayana	88.200	49.000	1
	91.210	458.700	5
IV. Australija.			
Južnomorski otoci	21.500	88.000	4
Ukupni zbir:			
Francuska	551.000	39,200.000	75
Kolonije	12,110.000	53,200.000	4
Ukupno	12,661.000	92,400.000	8

14. MONACO.

Kneževina Monaco (Monako) najmanja je država na svijetu, zaprema 1.5 km² sa 23.500 stanovnika. Glavni je grad Monaco, ali je mnogo važniji grad Monte Carlo; znamenit sa svoje kockarnice.

Izvozi se ulje, južno voće, parfemi čokolada i likeri.

15. ŠPANIJA.

(Espana.)

Leži između 36° i 44° sj. š., te 9° z. i 3½ i. d. od Gr. zaprema površinu od 500 hiljada km² sa 20.8 mil. žitelja (42 na 1 km²).

Stanovnici su u Španjolskoj 97% Španjolci, od ostalih su ½ milijuna Baski na sjeveru, i nešto Maura na jugu. Gotovo je sav narod katoličke vjere. Španjolci su veoma nadaren narod, ali im je školstvo i narodna prosvjeta do u najnovije doba bila veoma zapuštena.

Mnogo se iseljavaju.

Plastikatla i podneblje.

Španjolska je većinom gorovita zemlja. Na sjeveru uzdižu se na međi prama Francuskoj 450 km dugi Pirineji (Maladeta, s najvišim vrhom Pik de Aneta, 3400 m) srednjim dijelom, upravo jezgrom zemlje, prostiru se dvije goleme visoravni, Stara i Nova Kastilija. (600—800 m).

Ta je centralna visočina suha, neplodna i zgodnija za stočarstvo, nego za ratarstvo. Na jugu se kao druga visoka planina uzdiže Siera Nevada do 3500 m (Mulahasen) najviši vrh Evrope izvan Alpa. Španjolska ima dvije nizine: jednu na sjeveru, aragonsku, i drugu na jugu, andalusku nizinu. Obje, kao i ostalo ravno pomorje, broji se u najplodnije krajeve Evrope; ali im je prostor u razmjeru prama visočinama malen.

Španjolske rijeke veći dio godine imaju slabo vode, pa već zato mnogo ne vrijede za trgovinu.

Glavne su: Duero (teče staro-kastilskom visočinom). Tajo (čit. Taho), teče novo-kastilskom visočinom, Kvadalkvivir (teče djelomice andaluškom ravnicom), vodom najobilatija rijeka u zemlji; Ebro (teče arogonskom nizinom).

Klima u Španjolskoj nije tako pogodna kao u Italiji. Izmjeničnu oceansku klimu nalazimo samo u najmanjem dijelu Španjolske, naime sasvim na sjeveru, u pomorju i u Andaluziji, dok goli unutrašnji krajevi pate od najekstremnije klime. Ovdje je ljeti tolika žega, da gotovo sve rijeke presuše, izgorena zemlja ne donosi nikakog roda, a iza takih ljeta, slijede oštre, zime.

Kiše u Španjolskoj ima vrlo malo unatoč blizine mora, a to zbog gorovitih obala. U većini krajeva pada kiša samo zimi.

Glavna su mjesta: Madrid (glavni grad i prijestolnica) 764.000 duša, Santander, Bilbao, Kadiz, Jerez, Sevilla (200.000), Kordova, Granada (Alhambra, palača maurskih vladara. Znamenita maurska kultura za kordovskih i granadskih vladara), Malaga (150.000), Almaden, Valencija (250.000), Barcelona (720.000).

Balearska ostrva s glavnim gradom Palmom (68.000 st.), i otoci Pitijuzi pripadaju Španiji.

Prirodni proizvodi i industrija.

Zemlja se gotovo svuda obrađuje po starom običaju, dosta puta veoma kukavno. Umjetno je navodnjivanje u mnogim krajevima zemlje nedostatno, pa ipak Španjolska donosi ogromne množine biljnih proizvoda na svjetski pazar i otuda je zemlji glavni prihod. Žito se samo u rodnim godinama izvozi.

Mnogo više nego žito, vrijedi za Španjolsku južno voće: bademi, kesteni, smokve, kopar, rogači, naranče, limuni i maslina, te se toga voća izvozi velika množina.

Ali prvo mjesto ide vinovu lozu, od koje se proizvodi 20 mil. hl vina, među ovima po svem svijetu razglašena, kao malaga, alikantsko, jereško (Sherry) i druge vrste.

Uz 7—8 milijuna hl vina izvozi se iz Valencije, Malage i Alikanta 25 mil. kg. rozina i mnogo svježeg grožđa.

Druge su znamenite trgovačke biljke: esparto (koji se mnogo upotrebljava za pletivo), šafran, španjolski biber, plutak, kome se kora svakih 10 godina može zguliti (280.000 q se izvozi). Španija je prvi producent pluta.

Stočarstvo je u Španjolskoj neznatno. Glavna je domaća životinja u Španjolskoj merino-ovca 15 mil. U brdskim krajevima goje se bikovi za boj (bojevi s bikovima).

Španjolska je od prirode u mineralima najbogatija zemlja u Evropi, ali je rudarstvo vrlo oskudno, a naročito se ne proizvodi dosta uglja (32 mil. q). Zato se većina iskopane rude prodaje u inozemstvo: željezne, bakrene i olovne rude.

Najglasovitiji su majdani žive u Almađenu (najbogatiji majdani u Evropi).

Ne može se poreći, da je Španjolska industrija tečajem zadnjih decenija napredovala; ali do danas još nikoja grana industrije ne može da podmiri domaću potrebu. Najsamostalnije su industrije: pamučna industrija, mlinovi i cjedila za zejtin.

Većem dijelu španjolske industrije odvajkada je zavičajem Katalonija sa svojim vrijednim obrtničkim stanovništvom. (Katalonac vadi kruh iz pećine). U Kataloniji se pak nad sva mjesta ističe Barcelona, prvi tvornički grad u zemlji.

Trgovina i promet.

Španjolska izvozi sirovinu, a uvozi većinu fabrikata za svoju potrebu. Veći je dio spoljašnje trgovine pomorska trgovina.

Glavne su španjolske luke po prolazu robe: Barcelona, Sevilla, Malaga, Santander.

Barcelona je prva između svih luka, kao što je uopće i prva trgovačka varoš u državi, Sevilla je druga.

Izvozi se: vino, južno voće, minerali, ulje i pluto.

Uvozi se: pamuk, brašno, kolonijalna roba i duhan; ugalj, sve vrste fabrikata (iz Švajcarske i Njemačke).

Unutrašnjoj trgovini služi 15.000 km željeznica (Španj. su željeznice najšireg kolosjeka, 1676 mm), a još više jeftina plovidba uz obalu, jer Španjolska ima 116 luka. Zemaljske su ceste vrlo loše.

Novac: peseta = 100 centesima.

Španjolske kolonije.

Od nekadašnjeg kolonijalnog posjeda, koji je obuhvatao polovinu Amerike, velik dio Afrike i Istočne Azije, ostao je još malen dio u Africi.

a) Nekoliko utvrđenih mjesta na maročkoj obali, koja su nazvana prezidios, a služe za deportaciju. Glavno je Ceuta (slobodna luka) prema Gibraltaru.

b) Južni kanarski otoci zapremaju 7300 km² sa 458.000 duša. Glavni je otok Tenerifa s lukama: Las Palmas i St. Cruz Tenerifa. Svi su otoci plodni i vulkanski.

Izvozi se vino, dobar duhan, južno voće i košenila.

c) Posjedi na zapadnoj obali Afrike. Glavni je otok Fernando Po.

d) Španjolski Maroko (28.000 km² sa ³/₄ mil. st.). Luka Tetuan.

e) Rio de Oro.

Sve su ove kolonije u Africi i zapremaju oko 350.000 km² sa 1.5 mil. st.

16. PORTUGALSKA.

(Republica Portugueza).

Portugalska leži na Atlanskom oceanu; zaprema 89.000 km² sa 5.6 mil. duša. (63 na 1 km²). Portugizi su Romani, katoličke vjere. U oktobru 1910. zbacio je narod dinastiju Braganza i proglasio republiku. Na čelu države stoji predsjednik, kojeg bira kongres na 4 godine. Kongres se sastoji od senata (71 član) i zastupničke kuće (164 člana), a sastaje se svake godine u decembru. Za vrijeme otkrića stekoše Portugizi kao i Španjolci mnoge zasluge.

Narodna je prosvjeta vrlo slaba, analfabeta ima oko 4 mil.

Glavni je grad Lisabon (Lisboa) na utoku Taja, u 16. stoljeću prva luka u Evropi; broji 490.000 duša. Dalje su znameniti gradovi: Porto (odatle ime zemlji) na Dueru (200.000 duša) izvoz vina; Coimbra (sveučilište).

Produkcija.

Prirodni su produkti slični onim u Španiji. Neplodne zemlje ima 46%, oranice zapremaju 22%, šume 3%, vinogradi 2% a livade i pašnjaci 27%. Samo neki prirodni proizvodi podmiruju domaće potrebe.

Najvažniji je proizvod vino (3—6 mil. hl.), a kao najbolja vrsta je iz okoline Duera (portsko vino.). Zatim južno voće, pluto, maslinovo ulje. Žito najbolje uspijeva u sjevernim i kišom bogatim krajevima.

Stočarstvo je slično španjolskom; goje se mazge, magarci, ovce (3 mil.), koze, svinje (u hrastovim šumama na jugu); goveda ima malo, ali su dobra. Ribarstvo je također znatno (srdjele i tunine).

Rudarstvo je slabije nego u Španiji; vadi se bakrena (3 mil. q), volframova i sumporna rudača. Kod Setubala dobiva se morska sô (3 mil. q) i u trgovini je poznata kao najbolja u Evropi. Mnogo se izvozi.

Industrija pored najboljeg nastojanja ne podmiruje do-

maće potrebe. Nepovoljni trgovački ugovori, osobito s Engleskom, ude razvitku domaće industrije. To je uzrok velikom uvozu engleske robe.

Trgovina i promet.

Početkom 19. stoljeća izgubila je Portugalska Braziliju, svoju najvažniju koloniju, a to je bio vrlo jak udarac portugalskoj trgovini.

Unutrašnju trgovinu pomažu rijeke, željeznice (3300 km) i plovidba uz obalu.

Izvanja je trgovina poglavito u rukama Engleza.

Trgovačka je mornarica brojila 1911.: 66 parobroda sa 70.000 t i 259 jedrenjača. Redovitom plovidbom podržava Portugal vezu sa svim važnijim lukama. Lisabon i Porto glavna su trgovačka mjesta. Lisabon ima jednu od najvećih i najpouzdanijih luka na svijetu.

Novac: Milreis = 1000 reisa = 1 dolar.

Mjere: metarski sustav.

Skoro je sva trgovina u tuđim rukama. Uvozi se ugljen, tekstilna, željezna i čelična roba. Izvozi: (u Britaniju, Španiju, Braziliju i Afriku) vino, pluto, bakrenu rudu, južno voće i sardine. Bilanca izvanje trgovine je pasivna.

Spoljašnji posjedi.

Slično kao španjolski, tako je i nekoć golemi portugalski kolonijalni posjed pao na vrlo niske grane. Površina ukupnih portugalskih kolonija zaprema 2.4 mil. km² sa 7 mil. st. u Africi i 23.000 km² sa 0.8 mil. st. u Aziji.

I. U Africi:

a) Azori (grupa od 9 otoka u Atlanskom oceanu zapremaju 2400 km² sa 242.000 st.). S ovih se otoka izvozi žito, vino, naranče, ananas i ugojena marva.

b) Madeira-otoci (također u Atlan. oceanu 815 km² sa 17.000 st.), odlikuju se plodovitošću. Vinova je loza glavno vrelo bogatstvu ovih otoka. Funhal, glavno je mjesto sa 21.000 st., klimatsko je lječilište.

c) Manje su znameniti: Kapverdski otoci, koji su samo plodni u kišno doba, onda otoci Sv. Toma i Principe u Gvinejskom zaljevu, te Angola na zapadnoj i Mosantbik na istočnoj obali Afrike. Ovi su posjedi znameniti za transportnu trgovinu.

II. U Aziji su:

Diü, Goa i Damao, Macao i istočna polovina otoka Timor. Ove kolonije nemaju skoro nikakve vrijednosti.

Portugal uvozi u svoje kolonije vrlo malo, a izvozi također vrlo malo; pa se tako slabo koristi.

17. REPUBLIKA ANDORA.

Leži u Pirinejima među Španijom i Francuskom, a zaprema 452 km² sa 6000 duša. Glavni grad Andora.

18. BRITANSKA DRŽAVA.

Kada se govori o britskoj državi valja razlikovati njene evropske i izvanevropske zemlje.

a) Evropske su zemlje:

Velika Britanija (Engleska i Škotska) i Irska, te Gibraltar i Malta zapremaju prostor od 315.000 km² sa 47.1 mil. stanovnika 150 na 1 km².

Izvanevropske su zemlje rasute po svim dijelovima svijeta i zapremaju sve zajedno 36 mil. km² sa 408 mil. stanovnika, prema tome u britskoj državi živi preko $^1/_4$ svega stanovništva na Zemlji.

A) Velika Britanija i Irska.

(Unided Kingdorn of Great Britain and Ireland).

Svu državu oblijeva more, koje množinom zaljeva zadire daleko u kopno i tvori izvrsne luke.

Svjetski položaj britanskih ostrva između veoma razvijene zapadne obale evropske i između istočne obale američke u komercijalnom je i vojničkom pogledu takav, da ne može biti bolji.

Stanovništvo je Velike Britanije podrijetlom vrlo mješovito, a sastoji se od Kelta i Germana: Englezi, Škoti i Irci. Irci su katolici, a ostali su protestanti. Narod je prosjekom veoma gusto naseljen, najgušće u fabričkim krajevima, gdje ga bude po 844 na 1 km².

Ta gusta naseljenost uzrokom je, te od mnogo godina golema struja iseljenika neprestano prelazi u prekomorske kolonije, tražeći ondje novu domovinu.

Engleski se narodni karakter naročito odlikuje solidnošću, energijom i podhvatni mduhom, strogom pravičnošću i vrlinom u odabranom životnom pozivu. U pogledu školske naobrazbe zaostala je britanska država za susjednim državama. E Engleskoj pohađa od 100 djece između 5 i 15 godina njih 71, u Škotskoj 77, u Irskoj 55 školu, tako da je broj analfabeta dosta velik.

Od god. 1815.—1912. iselilo je iz britanske države 22 mil. duša.

Iseljenici većinom sele u Sjevernu Ameriku i u britanske kolonije. Ti iseljenici, koji svoju englesku narodnu osobnost nikada ne napuste, čvrsta su veza, koja kolonije veže s otadžbinom.

U Velikoj Britaniji živi 77% stanovništva u gradovima, više no i u jednoj velikoj državi u Evropi, dok u Irskoj dolazi samo 31% na gradove.

Plastika tla i klima.

Dok jug i istok Velike Britanije prikazuje humovitu, plodovitu zemlju, dižu se na sjevernoj i zapadnoj strani gore, koje zapremaju $^{2}/_{5}$ zemlje, a uzdižu se do 1300 m visoko. Irska je pretežno ravnica s humljem naizmjence, a okružena brdima do 1000 m.

Engleska i Irska imaju do 70 plovnih rijeka. Glavna je Themse najsaobraćajnija rijeka na svijetu i premda je dugačka samo 320 km. Na njoj leži glavni grad zemlje. U Škotskoj su rijeke brzice, a samo su pri ušću plovne.

Kanali se sada malo iskorišćuju i vrijede samo u srednjim industrijskim krajevima. Najznamenitiji je kanal između Liverpola i Manchestera (dug 75 km, dubok 8 m, širok 52 m), po kojem plove i morske lađe.

U Engleskoj nema mjesta, koje bi bilo udaljenije od 120 km od mora a u Irskoj od 90 km.

Nikoja zemlja u Evropi nema tako izrazitu oceansku klimu, kao Velika Britanija. U Velikoj Britaniji mogu kamelije pod vedrim nebom da prezime, ali sunce nema ni toliko snage, da dozrije grožđe. Karakteristično je za englesku klimu mnogo oborina, a na zlu su glasu engleske magle. Irska ima 250 kišovitih dana, Engleska 200. Prosječna je visina oborina 1000 mm, na zapadu doseže 3000—5000 mm. Po toj silnoj vlazi vlada se kultura tla; ona ne valja za usjeve, ali prija livadama i po tome stočarstvu.

Užasna je bura, koja u jeseni i zimi bijesni oko engleskih obala, a naročito od nje mnogo trpi istočna i južna obala. 600 svjetionika, mnogo svjetioničkih brodova rasvjetljuju u tmini i magli brodovima put, da ih očuvaju od propasti.

Engleska je vrlo bogata gradovima; 48 gradova ima više od 100.000 duša.

Najznamenitiji su gradovi:

a) u Engleskoj: London, (Londonske ulice imaju 2500 engl. milja, a to je dvostruki put iz Trsta u Aleksandriju), Linkoln, Hull, Neukastle, Leeds, Bradford, Salford, Manchester, Sefild, Liverpol, Birmingham, Kardif, Bristol, Soutampton, Portsmout, Dover.

b) Škotska: Edinburg, Dundee, Glasgow.

c) Irska: Dublin, Belfast i Kork.

TABELA GRADOVA.

(Broj stanovnika u hiljadama):

Engleska:			
London (polic. distrikt)	7,476	Bradford	286
„ grad	4,483	Hull	287
Birmingham	919	Newcastle on Tine	275
Liverpool	803	Nottingham	263
Manchester	731	Salford	234
Leeds	458	Portsmuth	247
Sheffield	491	Cardiff	200
Bristol	377		
Škotska:			
Glasgow	1,440	Dundee	168
Edinburg	420		
Irska:			
Dublin	427	Belfast	415

Prirodni proizvodi.

Skoro sva zemlja pripada plemstvu i visokom svećenstvu. U Engleskoj posjeduje 900 ljudi $^{1}/_{3}$ zemlje; u Irskoj 800 posjednika ima $^{1}/_{2}$ zemlje u svojim rukama, a u Škotskoj 600 posjednika drži $^{1}/_{3}$ cijele zemlje. I nema »agrarnog pitanja«.

Pravih ratara i posjednika zajedno ima jedva 12%. Osim seljaka posjednika bave se obrađivanjem zemlje zakupnici, koji moraju plaćati gospodarima velike zakupnine. Strana utakmica, veliki posjed i velika zakupnina učiniše, da mjesto ratarstva prevlađuje livadarstvo, a po ovome stočarstvo, za koje ne treba toliki broj ljudi kao kod obrađivanja polja. U zadnje se vrijeme sve više seljaci naseljavaju u gradove.

Kulturno je zemljište ovako podijeljeno: 23% zemlje obuhvataju oranice, 57% livade i pašnjaci, 5% šume, a 15% je neplodne zemlje.

Tlo u Engleskoj (Engleska znači obično što i Vel. Britanija i Irska), po sebi nije veoma plodno, ali Britanci u ratarstvu prednjače svim narodima u Evropi; ni u kojoj zemlji Evrope nije se prihod od ratarstva tako podigao pomoću navodnjavanja, drenaže, umjetnog gnojenja i ratarskih strojeva, kao u Engleskoj, gdje se isplaćuje najintenzivnije ratarstvo poradi visokih cijena mnogih proizvoda. Premda se zemlja tako racionalno obrađuje, zbog velike gustoće stanovništva podmiruje Vel. Britanija svojim poljskim proizvodima tek trećinu svoje potrebe, zato se i uvoze velike količine žita svake godine. Po produkciji hmelja Engleska je druga država na svijetu. Povrćarstvo također ne podmiruje domaće potrebe. Livadarstvo je u cijeloj Vel. Britaniji na izvanrednoj visini radi vrlo pogodne klime. Godišnja proizvodnja sijena prelazi 100 mil. q. Pravih šuma ima u Škotskoj. Drvo se mnogo uvozi.

Stočarstvo. I u stočarstvu Englezi su prvi ispred svih naroda na Zemlji. Engleska na svojim izvrsnim pašnjacima producira najskuplje i najplemenitije pasmine konja ($^{1}/_{6}$ mil.),

goveda (12 mil.), ovaca (24 mil.), svinja (3.5 mil.). Konji podmiruju domaću potrebu, dok se ostale vrste stoke i mnogo mesa uvozi iz Amerike i Australije.

Ribarstvo je golemo. Godišnje se ulovi preko 12 mil. q ribe.

Rudarstvo: Rudnim bogatstvom pretekla je Engleska sve evropske države. Nedostatke ratarstva i stočarstva obilno naknađuju rude. Ugalj i željezo stoji na prvom mjestu.

Produkcija ugljena iznosi oko 2500 mil. q a to je preko $^1/_4$ od ukupne produkcije na Zemlji. Najvažniji su ugljenici u blizini mora kod Cardiffa, Newcastle-a i Glasgowa, a onda tek dolaze na red oni u unutrašnjosti Engleske.

Od metala željezo je na prvom mjestu. Rudnici daju godišnje 160 mil. q željeznih rudača ili 100 mil. q sirovog željeza. Dobivanje je sirovog željeza vrlo jeftino, jer su majdani željeza i ugljena vrlo blizu, a često jedni uz druge. Znamenitija je još produkcija kositra. U Englesku se uvoze jeftinim vodenim putevima velike količine ruda iz inozemstva.

Kuhinjske soli producira Vel. Britanija još uvijek više od svake evropske države (20 mil. q).

Bogate su naslage škriljevca, gline i porculanače i grafita.

Industrija.

Pronalaskom parnoga stroja postala je Engleska prva industrijska država na svijetu; ona izrađuje najraznovrsnije i najbolje industrijske artikle među svim državama na Zemlji. Glavni su razlozi, što se engleska industrija do tolikog stepena razvila, uz spomenuto već bogatstvo u mineralima, odlični tehnički uređaj tvornica (gotovo u svim su granama industrije Englezi došli do važnih pronalazaka) pothvatni duh, dobro izučeno radništvo, silno razvijene komunikacije, velike glavnice, koje služe industriji i veliki kolonijalni posjedi.

(God. 1589. pronašao je Lee (Li) stroj za pletenje čarapa, 1733. Key čunak za stan, 1769. Watt parni stroj, iste godine Arkwright (Arkreit) stroj za predenje, 1775. Wedgewood (Vedšout) kameno posuđe, Cartwright (Kartreit) tkalački stroj, 1819. Nasmyth (Nesmiss) parni čekić, 1825. Marschall stroj za predenje lana, a 1826. načinio je Stephenson (Štifens) prvu upotrebljivu lokomotivu.)

Karakteristika je industrije, da radi što se može praktičnije i solidnije, pa je stoga riječ »engleska roba« skoro istoga značenja, što i dobra roba.

Engleska se velika industrija udomila blizu ugljevnih područja, pa je zato najbujnija industrija u Engleskoj i Južnoj Škotskoj, a mnogo slabije u Sjev. Škotskoj i Irskoj.

Velika Britanija izrađuje $^2/_5$ od sveukupne pamučne robe na svijetu (56 mil. vretena, središte ove velike industrije je Manchester), najviše i najfinije vunene robe (preko 7 mil. vretena središte Leeds i Glasgow), najfinije lanene tkanine u Irskoj. Vrlo je razvijena industrija jute.

Engleska metalna industrija obuhvata sve, što se na ovome području izrađuje (središta Birmingham i Sheffield). Ona izrađuje od sitnih igala do velikih topova. Valja osobito spomenuti izrađivanje čelika (1900. god. 9 mil. t.) i raznih strojeva.

Engleska izrađuje $^1/_3$ svih kemikalija (naročito soda, umjetni gnoj i sumporna kiselina), $^1/_5$ od cjelokupne svjetske proizvodnje piva (56 mil. hl) — Tvornice kože prerađuju sve vrste sirove kože; engleske cipele i muške rukavice dolaze pored velike cijene u velikoj množini na svjetsko tržište. — Po produkciji papira stoji Engleska na trećem mjestu, a u industriji stakla i porculana na prvom mjestu.. U škverovima izgradi se mnogo trgovačkih lađa (do 1400 komada na godinu).

Ne da se poreći, da su Englesku, koja je bila od početka 19. stoljeća majstor svih kulturnih naroda u velikoj industriji, danas neke države u pojedinim granama industrije nesamo dostigle nego i prestigle: tako Njemačka u kemijskoj robi; Unija u metalurgijskim fabrikatima; mala Belgija izrađuje vojničke i lovačke puške iste kakvoće kao i Engleska, a francuski topovi ne zaostaju za engleskim; ali to su samo pojedine grane, u kojima su Englesku dostigli, inače, općenito uzeto, ona još stoji prva među svima.

Trgovina i promet.

Engleska je prva trgovačka zemlja na svijetu, skoro petina ukupne svjetske trgovine prolazi kroz engleske ruke. Svi narodi svijeta stoje u trgovačkoj vezi s Engleskom. U svim dijelovima svijeta imaju Britanci svoje posjede, koji Englesku veličinom daleko nadmašuju; engleska se zastava vije po svim morima do u najudaljenije krajeve.

Unutrašnji promet olakšavaju i potpomažu: velika plovidba uz obale, po rijekama i kanalima, gusta mreža željeznica, koja dopire do u najmanja mjesta. Duljina svih željeznica iznosi 39.400 km, koje su izgradila većinom privatna društva. Središte je London. Usto je 3800 km tramvaja, oko 7500 km plovnih rijeka i kanala. U Engleskoj ima do 80 luka.

Engleske su željeznice vrlo solidno građene, 56% ih je sa dva ili više kolosjeka. Brzina vlakova vrlo je znamenita, do 99.3 km na sat. Promet je ogroman. Englezi su prvi načinili lokomotivu. Prva je željeznica predana prometu 1825. od Stocktoma u Darlington.

Pošta i brzojav. Među svim evropskim državama najveći je promet pisama i brzojava u Engleskoj.

14.000 brzojavnih ureda, 159.235 km linija i oko 88 mil. depeša godišnje).

Kabeli vežu Englesku sa svim znamenitijim trgovačkim mjestima svijeta.

Spoljašnja trgovina obuhvata sve znatnije predmete trgovine, ona uvozi sirovine i hranjive stvari iz svih dijelova svijeta, a izvozi fabrikate.

Sva spoljašnja trgovina Engleske kao otočne države kreće se po moru, zato je flota svakom Englezu narodna svetinja.

Engleska ima najveću trgovačku i najjaču ratnu mornaricu na svijetu.

Mnogi su trgovački brodovi svojina raznih parobrodarskih društava, koja su uredila redovnu vožnju za prevoz osoba i tereta po svim morima. Od cjelokupne svjetske trgovačke mornarice otpada na Englesku 34% (19.5 mil. bruto t.). Flota je glavni temelj spoljašnjoj trgovini, bogatstvu i moći Engleske.

Glavne su luke u prvom redu L o n d o n i L i v e r p o o l. London je glavna luka za u v o z, Liverpool za i z v o z. Gotovo polovina uvoza otpada na London, a polovina izvoza na Liverpool; London trguje s Azijom, Liverpool s Amerikom i Afrikom.

L o n d o n je prvo tržište cijeloga svijeta, burza cijele zemlje, najveće tržište zlata; on podržava bezbrojne trgovačke veze sa svih pet dijelova svijeta. London je svjetsko tržište za vunu, sirovu kožu, krzna, čaj, kakao, mirodije, kaučuk, svilu i indijsku kolonijalnu robu.

U Londonu ima preko 1.5 mil. radnika pa je prvi tvornički grad na Zemlji.

L i v e r p o o l ima istu važnost za pamuk, rižu, duhan, petrolej i žito.

Po znamenitosti iza njih prvi su na redu: Glasgow, Hull, Southampton. Ali i pojedini kopneni gradovi razvili su se do prvih međunarodnih trgovačkih gradova. Tako je M a n c h e s t e r prvo tržište na svijetu za pamučnu robu; S h e f f i e l d i B i r m i n g h a m za kovove. B e l f a s t za laneninu, L e e d s i B r a d f o r d za vunenu robu.

Spedicioni i novčani poslovi tako su znatni, da veći dio uvoza i izvoza za strane države prolazi kroz engleske ruke.

U Engleskoj ima sva sila banaka, a među njima stoji na prvom mjestu Bank of England, prvi kreditni zavod na svijetu. Engleska ima u svim važnijim trgovačkim gradovima zavode za obračunavanje (Klearinghouse).

I z v o z i U v o z. Na predmete užitka i luksusa udarena je carinna u Engleskoj, dok je ostala trgovina slobodna. Više od 2/5 uvoza su hranjive stvari (žito, brašno, meso, šećer, riža i vino). 2/5 su sirovine (pamuk, vuna, sirova koža, drvo, kaučuk i željezne rudače, a ostalo su fabrikati. Oko 4/5 cjelokupnog izvoza su fabrikati i polufabrikati, a tek nešto oko 1/10 dolazi na sirovine (ugalj).

Cijeli svijet ima udjela u spoljašnjoj trgovini Engleske i 1/4 uvoza, a trećina izvoza otpada na kolonije.

God. 1920. iznosio je uvoz 1.936.7 mil., a izvoz 1557.9 mil.,

prema tome je trgovačka bilanca pasivna, ali se taj nedostatak bogato naknađuju novcem od prevoza strane robe, prihodom od glavnica uloženih u strane pothvate, od prodaje lađa, komisionih poslova i t. d.

Novac je funta sterling (L.) po 20 šilinga (sh) po 12 penca (d.). — Utezi: centa po 4 quartera po 28 trg. funti; po 16 onca, po 16 drames. Mjere za dužinu: vat po 3 stope po 12 palaca.

KOLONIJE.

Kolonijalni posjed temelj je svjetskoj moći Engleske; on hrani gorostasnu englesku industriju; on stvara englesku svjetsku trgovinu, koja obuhvata svih pet dijelova svijeta. Zato nesamo da Engleska brižno straži nad svojim kolonijama, nego ih neprestano proširuje i utvrđuje.

Do vremena kraljice Elizabete (1558.—1603.) bijaše Engleska samo zapadno-evropska država bez ikakve znamenitosti u svjetskoj trgovini. Osutkom istočno-indijske kompanije i kolonija u Sj. Americi udari Elizabeta temelje današnjoj svjetskoj vlasti britske države, kojoj ni po obujmu ni po važnosti nema ravne na svijetu.

U svim britskim kolonijama poslovni je j e z i k e n g l e s k i. Britske se kolonije po svome značenju dijele u kolonijalno-zaštitne tačke (Gibraltar, Malta, Aden), plantaže (Indija), trgovačke kolonije (Singapur), ratarske (Kanada). Izuzevši Istočnu Indiju mogu se sve kolonije prema u p r a v i svrstati u tri u p r a v n a r a z r e d a. U prvi razred idu one kolonije, koje imaju p a r l a m e n t a r n u v l a d u i o d g o v o r n o m i n i s t a r s t v o (Selfguvernement-dominion) a krunu u njima zastupa g u v e r n e r. Ovamo spadaju Kanada New-Foundland, Savezne države Južne Afrike, Savezne države Australije i New-Seeland. U svim je ovim naseobinama, bijelo stanovništvo u većini. U drugi red idu one kolonije, koje imaju neku autonomnu upravu, ali su č i n o v n i c i i n e k i d i o a u t o n o m n o g p r e d s t a v n i š t v o imenovani od k r u n e (Malta, Bahamsko otočje Bumudas, zapadno-indijski posjedi, Guiana, Mauritus, Ceylon, Straits, Settlements i Cipar. O s t a l i su p o s j e d i k r u n s k e n a s e o b i n e, kojima upravlja guverner zajedno sa državnim vijećem i odgovoran je d r ž a v n o m t a j n i k u z a k o l o n i j e.

Indija kao »carevina« zauzima neko posebno mjesto među britskim posjedima i u upravi je odijeljena od ostalih kolonija.

Godine 1920. dobila je ustav s parlamentom, ali to ne znači da je u upravi potpuno samostalna.

I. K o l o n i j e u E v r o p i.

U Sredozemnom moru ima Engleska dvije vrlo jake ratne luke: Gibraltar i Maltu, koje su uz to i trgovačke luke.

II. Kolonije u Aziji.

Ostrvo Cipar u Sredozemnom moru i tvrđava Aden pri izlasku iz Crvenog mora, također su u tome znameniti, što stražare nad putem u Indiju (Sueski kanal), koja je zemlja biser među svim engleskim kolonijama.

a) Britska Indija.

Britska Indija (Prednja Indija, Beludžistan i zapadni dio Stražnje Indije) zaprema površinu od 4.76 mil. km² sa 316 mil. st. (65 na 1 km²), a prostire se od 8° do 35° sj. šir., i 60° do 100° i. d. od Gr.

Indija je drevna kulturna zemlja, koju zatvara Himalaja i more. Hindi (preko 220 mil.) su narod arijskoga roda i pripadaju većinom brahmanskoj vjeri, a već hiljadama godina bave se ratarstvom, industrijom, znanošću i umjetnošću. Hindi se dijele na staleže (kaste). Odvajkada služe odličnim kastama niže kaste. 67 mil. stanovnika islamske su vjere. Svjesniji su i napredniji od ostalih, ali se i oni u novije doba bude.

U pogledu plastike tla razabiru se u Istočnoj Indiji tri oštro odijeljena područja. Na sjeveru gorostasne kose Himalajskih gora, duge 2400 km i do 8840 m visoke (Mont Everest ili Gaurisankar, najviši dosad poznati vrh na Zemlji.)

Nastavak Himalaje na zapadu čini Hindukuš. Otuda se kao zapadne međe Indije na jug prostiru visoke kose Sulejmanske i Hala-gore.

Južno od Himalaja prostire se velika, široka sjevernoindijska nizina, obilato navodnjena i dobro obrađena.

Na jugu prostire se dekhanska, trokutu slična, 500 do 1000 m visoka ravnica.

Od tri najznamenitije rijeke utječe u Perzijsko more: Ind; u Bengalski zaljev: Ganges i Brahmaputra, mirna rijeka sa svojim pritočicama podesan je za plovidbu; Ind i rijeke u dekhanskoj ravnici teku naglo, pa samo djelomice mogu da plove brodovi po njima.

Iravadi, po kome također mogu da plove brodovi, pripada poluostrvu Stražnje Indije.

Indijsko je podneblje zbog horizontalne prostranosti toga kraja i zbog vertikalnih razlika veoma raznoliko, uopće može se nazvati tropskim. Na Himalaji je kako gdje, prema morskoj visini promjenljivo, alpinsko podneblje. Vrhove joj pokriva vječiti snijeg i led. Na dekhanskoj je ravnici blaga toplota.

U glavnom mogu se razlikovati samo dva godišnja doba, suho i vlažno. Kiša je veoma obilata, (200—12.000 mm) i u vezi je s duhanjem vjetrova, koji se zovu monsuni. Od maja do novembra duše jugoistočnjak i donosi kišu na zapadnu obalu, a od novembra do aprila donosi sjeveroistočnjak kišu na istočnu obalu.

Klima u britskoj Indiji, ako izuzmemo močvarne obale, nije opasna za Evropljane.

Glavna su mjesta u Indiji: Kalkutta, Patna, Agra, Benares, Allahabad, Delhi (sjedište potkralja), Lucknow, Lahore, Peshawar, Multan, Karachi na utoku Inda; Bombay i Madras; u Beludžistanu Kelat; u Stražnjoj Indiji Rangoon, Mandalay i Bhamo.

Britska Indija ima 30 gradova sa preko 100.000 st. i ako samo 10% stanovništva živi u gradovima.

Zapadno su od malabarske obale Maledivi.

Tablica gradova.

(Broj stanovnika u hiljadama).

Kalkutta	1,263	Rangoon	340
Bombay	1,325	Lahore	280
Madras	523	Ahmedabad	274
Haiderabad	404	Benares	199
Lucknow	244	Cawapur	213
Delhi	303	Agra	186

Prirodni proizvodi i industrija.

Ta zemlja, koja je već hiljade godina sa svoga bogatstva na glasu, daje u prvom redu proizvode tropskog ratarstva, dakle kolonijalnu robu u najširem smislu. Oko 70% naroda živi o težanju njiva.

Za trgovinu su znameniti ovi proizvodi iz indijskog biljnog carstva: riža, koja je za Indiju kao i za svu Istočnu Aziju glavna hrana, pšenica, pamuk i juta.

Među mirodijama i predmetima za užitak i za tehničku potrebu u prvom su redu: opium, čaj (svake se godine više sadi), ulje, biber (papar), đumbir (ingwer), kajsija, kokosovi orasi, indigo, grozničakova kora; od drvlja: teak i sapanovina (Sandelholz — bijela i crvena).

Prema proizvodima iz biljnog carstva dosta zaostaju proizvodi iz životinjskog i rudstva, koje Istočna Indija šalje u svjetsku trgovinu.

Od ovih valja napomenuti svilu, vunu, kože, biser, drago kamenje, zlato, sô (monopol), ugalj, petrolej i mangan.

Industrija je u Indijaca kroz mnoge vijekove bila na vrlo visokom stepenu i sasvim je podmirivala domaću potrebu. Bili su zastupani svi obrti, pa je često bivalo baš umjetnički izrađenih radnjâ (ćilimi, kašmirski šalovi i oružje).

Tako je to bilo, dok se ovdje ne naseliše Evropljani; s njima dođe evropska roba i stade indijskoj konkurirati. Što je više u Evropi napredovala industrija, to je škodljivijom bivala indijskoj, a najškodljivijom postade u vijeku, otkada Evropljani strojevima rade (mašinama). Danas Indijci veći dio industrijske robe dobavljaju iz Engleske, dok je njihova industrija podlegla en-

gleskoj; jer je većinom bila ručna radnja. Tad sagradiše Britanci i bogati urođenici u Indiji samoj mnoge fabrike po evropskim uzorima, da u jednu ruku indijsku sirovinu u samoj zemlji izrade, a u drugu ruku da se posluže jeftinom radničkom snagom Indijaca. U Indiji danas ima 240 predionica pamuka sa 6.8 mil. vretenâ, fabrike jute, pivara, mnoštvo mlinova, ljevaonica željeza, fabrike leda, velike kožarnice, fabrike šibicâ, velike fabrike papira, šećera i t. d., u kojima su zaposleni milijuni marljivih Indijaca u evropskim pothvatima.

U Indiji ima danas preko 2000 dioničarskih društava, a među njima 1400 trgovačkih industrijskih poduzeća.

Od domaćeg obrta, koji još i danas vrlo lijepo cvate, valja istaknuti k a š m i r s k e š a l o v e. Marljivi Indijci izrađuju ove šalove od kostrijeti, koju boje kadikad u 64 vrste bojâ. Vezu na šalovima nema premca na svijetu. Kako je ovo mučan rad, vidi se najbolje po tome, što se jedan komad radi 15—20 sedmica, a katkada i po koju godinu. Jedan komad stoji 600 do 1000 L.

Trgovina i promet.

Po najvećim rijekama: Gangesu, Indu, Brahmaputri i Iravadiji plove parobrodi. Gradnjom željeznica otpočelo se 1853. a sad ih ima u prometu 58.500 km. Glavne su pruge:

1. Kalkutta—Allahabad—Bombay;
2. Allahabad—Lahore—Beshawer;
3. Lahore—Multan—Karachi s odvojkom za Beludžistan i Afganistan.

Preko Himalaje vode u Kinu i Tibet sasvim loši i tegotni putevi (3500—6000 m visine).

Spoljašnja je trgovina daleko znamenitija od unutrašnje. Nutarnja je trgovina u rukama domaćih Indijaca, a spoljašnja u britskim. Veći dio spoljašnje trgovine koncentriran je u ovih pet lučkih gradova: Bombay, Karachi, Kalkuta, Madras i Rangoon.

B o m b a y ima izvrsnu luku pa je, otkad je otvoren Sueski kanal i otkad su izgrađene željeznice, nadmašio sve azijske gradove u trgovini s Evropom, kojoj je najbliži. Bombay je također i prvi industrijski grad Britske Indije.

K a r a c h i, trguje sa zemljama na Perzijskom zaljevu i Istočnoj Africi. Iz godine u godinu postaje znamenitiji.

K a l k u t t a, drugi je trgovački grad Azije, središte raznih novčanih zavoda, brzojava i željeznica. Ovdje je sjedište vlade.

M a d r a s, je središte trgovine zemaljskim proizvodima.

R a n g o o n, u Birmi prvo je tržište riže na svijetu.

Najglavniji su i z v o z n i p r e d m e t i: juta, pamuk, pšenica, riža, sirove kože, proso; uljeno sjemenje, mirodije, kava, čaj, opium, svila, drvo, indigo, plemenite kovine i t. d.

U v o z n i s u p r e d m e t i: tkanine (40% od svega uvoza) željezna i čelična roba; strojevi, šećer, petrolej i kameni ugalj.

b) C e y l o n.

Otok Ceylon (66.000 km² sa preko 4 mil. st.) zove se radi tropskog raslinstva vrt Indije.

Č a j je glavni izvozni predmet, uz to dolazi: cimet, proizvodi kokosove palme (preko 50 mil. stabala), kaučuk, dragulji, biser i grafit. Prema broju stanovnika trgovina je velika.

Glavno je trgovačko mjesto C o l o m b o (250.000 st.) i zbog umjetnih nasipa jedno od boljih pristaništa na svijetu. Ovo je glavna stanica za telegrafiju, ugalj i parobrode u indijskim vodama.

Na otoku ima 1150 km ž e l j e z n i c a. Uvozi se ugalj, industrijski predmeti i životne namirnice.

c) N a s e l j a n a M a l a č k o m p o l u o t o k u.

(S t r a i t s s e t t l e m e n t s.)

Ovo za trgovinu osobito važno naselje leži na vrlo prometnoj Malajskoj cesti. Englezima pripadaju: 1. P i n a n g, 2. grad M a l a k a s područjem i 3. grad S i n g a p u r.

Grad S i n g a p u r (426.000 st.) leži na istoimenom otočiću, nedaleko ekvatora, na najprometnijoj morskoj cesti i broji se među najznamenitija trgovačka mjesta Azije. Luka mu je izvrsna. Stanovnici su Kinezi, Malajci, Hindi, a ima nešto Evropljana i Amerićana.

Singapur je slobodna luka; tu je sjedište više banaka, stovarište za Stražnju Indiju i nizozemske posjede, stanica svih većih parobroda. Tu je centar kabelske mreže kao na okalti. Ovdje se sastaju žice iz Madrasa, Hongkonga i Australije (preko Jave).

Ovdje se trguje evropskom robom, osobito pamučninama i proizvodima iz okolnih zemalja, a u prvom redu k o s i t r o m, što ga marljivi Kinezi vade iz neobično bogatih majdana na poluotoku Malaki. Singapur je prvo tržište za kositar, jer se u njemu sabire skoro polovina svjetske produkcije ovoga metala. Pored toga znamenita je trgovina m i r o d i j a m a, s m o l o m, b i b e r o m, k a u č u k o m, s a g o m, a n a n a s o m, k o p r o m i s i r o v o m k o ž o m.

d) H o n g k o n g

je otok na južnoj kineskoj obali; ispod obratnika rakova spram ušća rijeke Kanton, a zaprema 79 km² a sa Starim Kanlonom 1049 km² sa 625.000 st.

Glavno je mjesto na otoku Viktoria. Ovaj su otok uzeli Englezi 1842 i jako ga utvrdili, pa se radi toga zove i »istočnoindijski Gibraltar«. Hongkong je zaštitna točka engleske vlasti u kineskim vodama. Luka je slobodna. Hongkong je vrlo važan

za tranzitnu trgovinu Azije (čaj, svila, opium, brašno, petrolej, ugalj i evropski fabrikati). Mnoge banke imaju ovdje svoje sjedište. S Indijom, Evropom, Amerikom i Australijom podržava redoviti saobraćaj.

Na kineskoj obali drže Englezi Weihaiwei, važno uporište za trgovinu.

U Svjetskom su ratu Englezi zaposjeli turske pokrajine Mezopotamiju i Palestinu.

Mezopotamija ili Irak je nizina, što se prostire između rijeka Eufrata i Tigrisa (371.000 km², 2,850.000 st.). Glavni je grad Bagdad (145.000); njegova je luka Basra. Izvozni su predmeti vuna, žito, datule i gumija. Konji su glavni izvozni artikel.

Palestina (23.000 km² sa 757.000 st., 33 na 1 km²) je država pod engleskim protektoratom, a zaprema kraj, što se stere rijeci Jordanu i Mrtvom moru na zapad. Glavni je grad Jerusalim ili El Kudus (64.000 st.), koji je spojen uskotračnom željeznicom (87 km) s lukom Jaffom. Haifa i Akka su također lučka mjesta.

Izvozni su predmeti: naranče, žito, vino, pamuk, svila, tkanine.

III. Kolonije u Africi.

a) Britska Južna Afrika.

Između svih britskih kolonija u Africi najvažnija je Južna Afrika. Ona se prostire od 8° do 34° j. š. i od 15° do 35° i. d. od Gr. i obuhvata Uniju Južne Afrike (Kapska kolonija, Natal, Transval i Oranje), zatim Betšuana zemlja, Basuto zemlja, južna Rhodezija i Svaci zemlja. Dijelovi Unije Južne Afrike imaju parlamenat i zajedničku centralnu vladu. (Dominion.)

Ovo područje, koje se prostire preko rijeke Zambezi do Tanganjika jezera, obuhvata prostor od blizu 4 mil. km² sa 9.2 mil. stanovnika, a među ovima preko 1 mil. bijelih (Englezi, Buri, seljaci), a ostali su Crnci: Hotentoti, Kafri i Kuli.

Za klimu Kapske kolonije karakteristična je nestašica vode, kojoj je uzrokom, što je ograđuje okrajno gorje. Kiše padaju na zapadu zimi (april do augusta) a u unutrašnjosti ljeti (septembar do marta). Sjeverni su dijelovi kolonije u tropskom pojasu, gdje je tropska suša u potpunom jeku.

Glavna su mjesta: na obali Capetown 207.000 st. sjedište parlamenta i guvernera, Port-Elizabeth i Durban; u unutrašnjosti: Kimberley, Diamantik grad; Johannesburg (240.000), središte zlatnih rudnika i Pretoria, središte uprave.

Gospodarske prilike.

Stada su glavno bogatstvo ovih zemalja. Na prvom su mjestu ovce (26 mil. glava). Britska je Južna Afrika za produkciju vune jedna od prvih zemalja na svijetu. Znamenito je također timarenje angorske koze (5 mil. glava) i nojeva (300.000).

Ratarstvo stoji do oborina. Uvodi se vještačko natapanje. Rode sve vrste evropskih žitarica i neke tropske biljke.

Rudno blago. Ovi su krajevi izišli na glas radi bogatstva zlata i dijamanata. Skoro polovicu produkcije zlata na Zemlji daju ovi krajevi, dok dijamantske poljane 6/7 svih dijamanata na svijetu. Još se kopa bakar i kositar (2 mil. t.), a ugalj se izvozi.

U južnim je krajevima kemijska industrija.

Trgovina i promet.

Britska Južna Afrika raspolaže lijepom mrežom željeznica koje spajaju sva važna mjesta. Sedam pruga vodi iz Primorja u unutrašnjos zemlje (21.000 km). Glavna je pruga Capetown—Rhodezija—Katanga (3456 km).

Po rijeci Zambezi, po jezerima Njassa i Tanganjika plove parobrodi. Za prenošenje vijesti uređene su bežične stanice i kabeli.

Za izvanju su trgovinu središta Capetown, Port Elizabeth i Durban.

Glavni su izvozni predmeti: zlato, diamanti, vuna, kostrijet, kože i nojevo perje; bakrene rude, kositar, ugalj i duhan.

Uvozni su predmeti: tekstilna i metalna roba; dinamit, kava, čaj; željezničke potrebštine i ratarski alat.

U spoljašnjoj trgovini najveći dio ima Engleska. Uvoz je veći od izvoza.

b) Ostali britski posjedi u Africi.

Osim već spomenutih britskih posjeda drže Englezi u Africi još:

1. Rhodeziju i Britsku Centralnu Afriku;
2. bivšu Njemačku Istočnu i Njemačku Jugozapadnu Afriku;
3. Otok Mauritius s velikom produkcijom šećera, Seychelli-grupa otoka, na kojima rodi kokosova mauna, Sansibar, jedno od prvih tržišta za klinčac, kopal-gumu i bjelokost i Britsku Istočnu Afriku s glavnom lukom Mombass i napokon otok Sockotra.
4. Na zapadnoj obali Afrike otok Sv. Helene (stanica za kabel, ugalj i vodu), Ascension i svu silu stanica za parobrode drže Englezi. Najvažniji su proizvodi trgovine ovih trg. skladište (faktorije) s Crncima unutrašnje Afrike: paomino ulje, paomina zrna, oraščići, kaučuk, bjelokost, gumija — za izvoz; a za uvoz: evropski fabrikati, osobito pamučne tkanine, oružje, barut, gmize, metalna roba, rakija i rum. Ovi se predmeti daju Crncima u zamjenu za njihove proizvode.

IV. Kolonije u Australiji i Polineziji.

Savezne države Australije.

(Commonweath of Australia.)

Pet država na australskom kopnu i otok Tasmanija sklopiše 1. januara 1901. savez, koji se zove Commonweath of Australia, a zaprema 8 mil. km² sa 6 mil. stanovnika.

Australija leži na južnoj Zemljinoj polukugli između 11° i 39° j. š. te 113° i 153° i. d. po Gr. i zaprema s otocima zajedno 9 mil. km² sa 8 mil. stan. God 1788. dođoše prvi bijeli naseljenici iz Evrope. Više od $^1/_3$ stanovništva žive u gradovima.

Jezgru doseljenika čine Englezi (90%), te njihovi običaji, način življenja, životni nazori, jezik, trgovačke uredbe i t. d. vladaju i ovdje. Na školsku se pouku i odgoju pazi više nego u Engleskoj. Urođenici pripadaju plemenu australskih Crnaca, koji su na vrlo niskom duševnom stepenu i naglo izumiru.

Australsko je kopno prostrana visoka ravnica (310 m u srednju ruku) koju s istoka i jugoistoka zatvaraju dugi gorski lanci (2250 m). Ovi gorski lanci zadržavaju vlagu što je donose pasatni vjetrovi, pa tako cijeli kontinenat, zbog tog nepogodnog položaja gora, mora da pati s nestašice vode i velike suše. Na tom je kontinentu samo jedna jedina rijeka Murray (čit. Merej) po kojoj na ovećem dijelu mogu cijele godine ploviti brodovi. Australija se prostire manjim dijelom u tropskom, dok je veći dio u suptropskom pojasu. Karakteristična je osebina australske klime u razdiobi oborina, koje su za poljodjelstvo vrlo nepovoljne. Kiše nijesu razdijeljene na cijelu godinu, nego poslije suše od više nedjelja, pa i mjeseci, navali voda prolomom oblaka. Ako kiša ne pada po četiri do sedam mjeseci, nije ništa osobita za ove krajeve. Da pored ovake suše stradaju svi organizmi, samo se po sebi razumije.

Žega je u sjevernim krajevima i u unutrašnjosti za vrijeme ljeta (oktobar do marta) vrlo velika (40°—56° C). U jugoistočnim krajevima Australije vladaju t. zv. sjeverni vjetrovi puni prašine, koja dolazi iz unutrašnjosti (južna polukuglja).

Evropljani podnose australsku klimu, izuzevši tropski sjeverni dio.

Na Tasmaniji pada mnogo kiše.

Glavna su mjesta u pojedinim državama:

1. Novi Južni Wales na istočnoj obali kopna, glavni grad Sydney 900.000 st., najveći grad kontinenta; sjedište vlade.
2. Viktorija na jugoistoku, glavno mjesto Melbourne sa 780.000 st.
3. Južna Australija s gradom Adelaide 265.000 st.
4. Zapadna Australija, glavni grad Perth sa 155.000 st.

5. Queensland, glavni grad Brisbane 200.000 st.
6. Tasmanija, glavni grad Hobart.

Prirodni proizvodi.

Na početku naseljavanja Australije nije bilo onih hranjivih biljaka, koje danas tamo uspijevaju. Evropljani su onamo donijeli skoro sve evropske i neke tropske kulturne biljke. Ratarstvo je ograničeno na istočne krajeve, gdje je razvijeno umjetno natapanje (čatrnje i arteški bunari). U krajevima, gdje ima vode, uspijeva osim žita još: vino, voće, smokve, datule, naranče, limunovi, duhan, a gdjegdje čaj (Novi Južni Wales) i šećerna trska (Queensland).

Produkcija žita nadmašuje potrebe rijetko naseljene zemlje, pa se pšenica i zob izvoze. Pri obrađivanju zemlje upotrebljavaju se strojevi kao u Americi.

Glavna je grana australskog gospodarstva stočarstvo, jer zbog klimatskih prilika ima uvijek paše izobila.

Od čitavog je stočarstva najbolje razvijeno ovčarstvo, a to je uopće glava gospodarstva. Kako je Australija siromašna vodom, bez koje ovca može biti, uz malu hranu, po čitave dane i sedmice, to je ona glavna domaća životinja ove zemlje. Ovake prilike nijesu za konje ni za goveda, zato ih i nema u velikoj množini.

Australija ima preko 100 mil. ovaca, stoga se iz nje izvozi $^1/_3$ sve prekomorske vune. Sydney i Melbourne prva su tržišta vunom, a s Buenos Airesom i Londonom određuju cijenu vuni za sav svijet. Osim ovaca ima 11 mil. goveda, 2 mil. konja, i 1 mil. svinjâ. U zapadnim krajevima goje deve, koje mogu da podnose žegu.

Zemlja je puna kunića. Kako su vrlo škodljivi, ubijaju ih u masama .Njihova se dlaka izvozi u evropske i američke tvornice šešira.

Govedina je i bravetina vrlo jeftina pa je konzerviranu u ledu izvoze u Englesku. Isto biva i s maslacem.

Od minerala najvažnije je danas u Australiji zlato. Od 1851. do danas iskopalo se zlata preko 150 mil. unca u vrijednosti 5.5 milijarda L. Ovi su rudnici zlata pomogli brzo naseljavanje bijele rase, i povećali veliko bogatstvo naroda. Ovo je bogatstvo zlata poput magneta privlačilo ljude ovamo, kao i u Kaliforniji i Kapskoj koloniji. Današnja je godišnja produkcija zlata Zapadne Australije, Queenslanda i Viktorije 3—4 mil. unca na godinu.

Tražeći zlato, namjerili su se na mnoge druge korisne minerale kao: srebro, željezo (skoro čisto), kositer, bakar, antimon, porculansku zemlju i ugalj. Najveći je dio ovoga blaga još danas netaknut radi teških komunikacionih prilika. Od osobite je važnosti eksploatacija uglja, koga najviše ima u Novom Juž-

nom Walesu ,gdje izbija na površinu. Produkcija iznosi 100 mil. q na godinu. Veći se dio izvozi.

Industrija.

Kolonisti živo nastoje, da u zemlji industrijski prerađuju mnoge domaće sirovine. Radničke su nadnice vrlo skupe.

Industrijski su gradovi Sydney, Melbourne, Adelaide i Hobart. U njima ima velikih strojarnica, talionica, hladionica mesa i maslaca, tvornica svijeća i sapuna, pilana, tvornica ratarskog alata i strojeva.

Lijepo se razvija industrija životnih namirnica i to konzerviranje mesa, varenje šećera, piva, i pečenje rakije. Znamenita je i brodogradnja u Sydney-u. Ali nijedna grana domaće industrije ne podmiruje potrebe pa se uvozi industrijska roba.

Trgovina i promet.

Danas je Australija uz Indiju i Kanadu najvažnija kolonija britske države. Spoljašnja trgovina, koja sve uvozne predmete plaća svojim sirovinama, ima sjedište u Sydney-u i Melbourneu.

Izvozni su predmeti: vuna, zlato, srebro, pšenica i brašno; maslac, meso, ugalj, sirove kože i bakar.

Uvozi se: šećer, čaj, kava, duhan; sve moguće vrste fabrikata, najviše iz Engleske.

Trgovačka je bilanca još uvijek pasivna (1920. iznosio je izvoz 135 mil. a uvoz 147 mil. L). Najviše udjela u spoljašnjoj trgovini ima Engleska, no znatno se diže promet s Unijom.

Izravne parobrodske linije vežu Australiju s Evropom via Suez ili via Kap Dobre Nade (Brindisi—Adelaide 29 dana, Sydney 31 dan). Gotovo je isto tako brza veza preko New-Yorka i San Franciska sa Sydneyem. U novije doba krenuo je jedan dio prometa na Panamski kanal.

Kabel veže Australiju s Evropom preko Singapura, a preko Maskarena s Južnom Afrikom i preko Fidschi otoka s Britskom Columbijom (Sjev. Amerika).

Unutrašnjem prometu služi i obalna plovidba, 7 željeznica (38.000 km), pošte i brzojavi, a kao pomagala trgovine su burze i razni novčani zavodi.

Novi Seeland
(New Seeland)

sastoji se od dva otoka i zaprema 270.000 km² sa 1.16 mil. stanovnika, a među njima 50.000 urođenika (Maarisa).

Otoci su goroviti (na južnom je otoku alpsko gospodarstvo Mount Cook 3800 m sa ledenjacima; sjeverni je otok vulkanski), bogati vodom, a klima je blaga i za Evropljane vrlo zdrava.

I ovdje je glavna grana narodnog gospodarstva stočarstvo (23.2 mil. ovaca i 3 mil. goveda). Dobro uspijeva žito i lan. Od ruda se nalazi najviše zlata.

Unutrašnjem prometu služe željeznice 4800 km, pošte, brzojavi i obalna plovidba 100.000 Rt.

Kabelom je vezana sa Sydneyem i Queenslandom.

Glavne su luke: Auckland 130.000 st., Wellington 158.000 st., Dunedin 72.000 st., Christchurch 106.000 st.

Uvozni su predmeti: razni fabrikati, kolonijalna roba i ugalj. Izvozi se, vuna, meso, zlato, maslac, sir; sirove kože, loj, drvo, lan i kauri-guma.

Trgovačka je bilanca aktivna. New Seeland je parlamentarna kolonija, gdje i žene imaju pravo glasa.

U Oceaniji posjeduju Englezi velik dio Nove Gvineje (i bivši njemački posjed), Bismarckov arhipelag, Salamonove otoke i neke manje otočne grupe. Iz ovih se posjeda izvoze na svjetsko tržište tropski proizvodi (šećer i kopra).

V. Kolonije u Americi.

U Sj. Americi pripada Englezima Kanada, New Foundland i Bermudsko otočje. (10 mil. km² sa 9.12 mil. st.).

a) Kanada.
(Dominion of Kanada.)

Kanada zaprema cio sjeverni dio Amerike, osim Aljaške. Ona se sastoji od 9 država i dvaju teritorija, koji čine saveznu državu pod engleskim suverenitetom.

Kanada zaprema 9.66 mil. km² sa 8.8 mil. st., od kojih živi preko 4 mil. u gradovima. Po ovom se vidi, da je najveći dio zemlje nenaseljen. Sjeverni su krajevi pokriveni ledom. Niže dolaze tundre, obrasle mahovinom, a tek onda drveće i rodna zemlja (prerije).

98% stanovnika su doseljeni Evropljani (Englezi 36%, Francuzi 26%, Irci 21%). Na zapadu i sjeveru živi do 100.000 Indijaca. Skrajni sjever nastavaju Eskimi. Od 1903. znatno je porastao broj naseljenika.

Zapadni je dio Kanade gorovit. Ovuda se protežu od juga prema sjeveru visoki lanci Kordillera, koji dopiru do 5900 m (Mount Logan). Preostalim dijelom Kanade prostire se arktičko nizozemlje, koje na jug dopire do velikih Kanadijskih jezera. Zemlja je kamenita i prekrita mnogim jezerima i ispresijecana velikim rijekama. Jezera su poredana u dva pravca. Prvi niz udara od jugoistoka prema sjeverozapadu, a to su Atabaska, Ropsko i Medveđe jezero, koja otječu rijeci Makensie, dok po strani ostaje Winnipeg-jezero, koje protječe rijeka Nelson. Drugi niz jezera u pravcu zapadno-istočnom smjestio se na granici Kanade i Unije. Ovdje je pet velikih jezera, iz kojih otječe Sv. Lovrinac. Ovih pet jezera predstavlja najveći jednostavni slatkovodni prostor na Zemlji, koji zaprema površinu skoro kao naša domovina.

Prema Polarnom moru duboko se usjekao Hudsonov zaljev, koji nije podesan za trgovinu.

Klima. Na sjevernoj i istočnoj obali britske Sj. Amerike mnogo je hladnije, nego u evropskim zemljama, koje leže u istoj geografskoj širini (srednja je zimska temperatura na polarniku —30° C). Samo je na jugu klima ekstremna; Montreal, koji leži na 46° sjev. šir. ima u januaru temperaturu od —8° C, a u julu +22° C. Od novembra do konca aprila prestaje plovidba po rijeci Sv. Lovrinca. Oborine su osobito znamenite, naročito pada mnogo snijega.

Južni su krajevi podesni za naselja. U njima leže najznamenitiji gradovi: Halifax 58.000 st., Quebec 110.000 st., Montreal 620.000 st., Ottava 107.000 st., glavni grad, sjedište guvernera i parlamenta (donja i gornja kuća); Toronto 522.000 st., Vinnipeg 180.000 (glavno tržište za pšenicu) i Viktorija na otoku Vankounweru.

Prirodni proizvodi i industrija.

Glavna je grana narodnog gospodarstva u Kanadi ratarstvo (48% st.). Ratarstvo je bilo doskora ograničeno na jugoistočni dio zemlje, ali su se zbog jačega useljavanja počele obrađivati zapadne stepe. Osvajanjem prerija postala je Kanada jednom od prvih žitnica na Zemlji. Iz godine u godinu raste žitni prostor. (G. 1921. rodilo je do 90 mil. q pšenice i 82 mil. q zobi.

Šume zapremaju skoro trećinu zemlje (2.6 mil. km². Kanada je sa svojim gorostasnim drvećem još uvijek najbogatija drvom za gradnju, namještaj i razne instrumente.

Stočarstvo. Uporedo s ratarstvom i šumarstvom napreduje i stočarstvo (3.8 mil. konja, 10 mil. goveda, 3.6 mil. ovaca, 4 mil. svinja).

Peradarstvo i pčelarstvo također se lijepo razvija.

Za krznaše je Kanada prva zemlja na svijetu. Lovom se bave Indijci i prodaju krzna »Hudson kompaniji«, koja ima svoja sjedišta u Montrealu i Londonu. Ova se krzna prodaju i u Leipzigu.

Ribolov je važniji od lova na krznaše. Osobito je znamenit lov na bakalare. New-Foundland spada među najbogatija ribolovna područja na Zemlji. Također su bogata ribom kanadska jezera i mnoge rijeke.

Rudarstvo je u novije doba vrlo znamennito. Na Jukonu su otkriveni veliki rudnici zlata. Mnogo se dobiva srebra, olova i nikla (prvi producent na svijetu), željeza (14 mil. q), nafte, ugljena, azbesta i grafita.

Industrija. Od 1879. uvedena je u Kanadi prohibitivna carina, a od ovoga se doba i domaća industrija počela silno razvijati, ali još ni danas ne podmiruje domaće potrebe. Kanadi u ovome pogledu treba Engleska i Unija.

Trgovina i promet.

Unutrašnju trgovinu pomažu izvrsne vodene ceste i željeznice. Željeznice spajaju danas sva važna mjesta u Kanadi. Preko Kanade jure sada dvije pacifičke željeznice i to: prva ide od Halifaxa do Vancounwera, a druga od Munctona preko Vinnipega i svršava u luci Princa Ruperta na obali Tihog oceana. Kanada ima 62.000 km željeznice.

Na New-Foundlandu svršavaju se mnogi kabeli, koji spajaju Evropu s Amerikom.

Izvanji je promet u glavnom pomorski, a koncentriran je u trima lukama: Halifax, Quebec i Montreal.

Kad je rijeka Sv. Lovrinca zamrznuta, onda služi Halifax kao zimska luka.

Uvozni su predmeti: šećer, kava, čaj; ugalj, željezo i sve vrste fabrikata. Uvoz dolazi iz Unije, Engleske, Njemačke i Francuske.

Izvozni su predmeti: žito, drvo, srebro, ribe; životinje, meso, sir, mast; voće, kože, krzno; zlato, srebro, bakar, nikalj, azbest, i neke vrste fabrikata.

Bilanca je pasivna.

b) Ostali britski posjedi u Sj. Americi.

1. Otok New-Foundland s glavnim gradom St. Johns. Ovdje se sastaju kabeli iz Evrope i Amerike. Izvozi ribu, bakrene i željezne rudače, a uvozi brašno i tekstilnu robu.

2. Bermudsko otočje, Glavni grad Hamilton. Zemlja je vrlo rodna. Izvozi rani krumpir i povrće za New-York.

3. Britska Zapadna Indija.

Tako se zovu engleski posjedi u zapadno-indiskom arhipelagu, koji obuhvataju:

a) Bahamsko otočje;

b) najveći dio Malih Antilla, među kojima su najznamenitiji Barbaros i Trinidad.

c) Jamaica (8000 km² sa 831.000 st.) otok je u Velikim Antilima s glavnim gradom Kingstonom.

Na ovim su otocima Crnci i miješanci. Ima nešto i bijelih. Otoci su brdoviti i vrlo plodni. Klima je vlažna i vruća, ali je istočni vjetrovi (pasat) ublažuju; oluje su kadikad upravo strašne. Na ovim otocima vlada žuta groznica, a osobito na Jamaici.

Naročito lijepo uspijeva šećerna trska i kava. U novije doba goje se bademi i naranče.

Na Jamaici je znamenita fabrikacija ruma, a na Trinidadu se vadi asfalt. Tu je jezero asfalta 60 m duboko. Na dan se iskopa 1000 t asfalta.

4. Britski Honduras je u Centralnoj Americi s glavnim pristaništem Belize.

c) Engleski posjedi u Južnoj Americi.

1. Britska Guiana. Tropska, vlažno-vruća klima vrlo je opasna Evropljanima, ali pogoduje bujnoj flori. Izvozi se šećer, rum i zlato. Glavno je mjesto Georgetown (čit. Đorstaun).

2. Falklandsko otočje znamenito je za izvoz vune i kao stanica za lovce na kitove.

PREGLED ENGLESKIH POSJEDA.

	km²	Stanovnici	na 1 km²
I. Evropa.			
Gibraltar	5	18.000	—
Malta	300	220.000	730
	305	238.000	—
II. Afrika.			
Zapadna Afrika	1,355.000	22,400.000	14
Južna Afrika	3,960.000	9,290.000	2
Istočna Afrika	2,150.000	12,600.000	6
Sjev. Afrika sa Sudanom	3,540.000	16,200.000	5
Otoci	2.800	420.000	150
III. Azija.			
Cipar	9.300	310.000	31
Mezopotamija	340.000	2,850.000	8
Palestina	još neispitano		
Carevina Indija	4,760.000	315,650.000	65
Ceylon	66.000	4,700.000	69
Ostali indijski posjedi	356.000	4,200.000	12
Kineski krajevi	1.800	710.000	—
IV. Amerika.			
Sjeverna Amerika	10,080.000	9,120.000	1
Srednja Amerika	20.000	40.000	2
Zapadna Indija	32.000	1,850.000	58
Južna Amerika	251.000	310.000	1
Antarktika i otoci	404.000	—	—
V. Australija.			
Australsko kopno	8,180.000	6,050.000	1
Novi Seeland	270.000	1,210.000	4
Ostali otoci	60.000	390.000	6
Ukupni zbir:			
Engleska	315.000	46,000.000	147
Posjedi	36,000.000	408,000.000	11

18. KRALJEVINA BELGIJA.

(Belgique.)

Belgija je u Svjetskom ratu dobila od Njemačke područja Eupen i Malmedy, te sada zaprema 30.488 km² sa 7.5 mil. stanovnika, 245 na 1 km².

Belgija je najnaseljenija zemlja evropska. 70% stanovnika živi u gradovima.

Stanovnici Belgije su Flamanci, Valoni, Francuzi i Nijemci. Flamani su Germani, a Valoni Romani. Službeni i trgovački je jezik francuski. Skoro svi stanovnici su katoličke vjere. — U Africi drži Belgija velika područja, jer je Kongo država postala belgijskom kolonijom (2.4 mil. km² sa 16.5 mil. stanovnika).

Plastika tla i klima.

Zapadna je strana posvuda nizina. Na jugu i jugoistoku uzdiže se zemlja visokog Venna i šumovitog Ardena do 675 m; tu ima slikovitih dolina, vinograda i šuma.

Belgija ima mnogo prirodnih i umjetnih vodenih puteva; po nekim mogu ploviti i velike morske lađe.

Najvažnije su rijeke: Maasa i Schelda; obje su plovne, a po Scheldi do Antwerpena plove najveće morske lađe.

Klima je u Belgiji blaga, uz more povrh toga podjednaka, ali vlažna; u Ardenima je više kontinentalna klima s jačim zimama.

Glavna mjesta: Belgija je razdijeljena na 9 pokrajina; 4 su flamanske, 4 valonske i 1 mješovita. Glavni je trgovački i prijestolni grad Brüssel (Bruxelles), koji s predgrađima ima 803.000 stanovnika; Ostende i Nieuwport morske su luke, znamenita kupališta i središta za ribarstvo; Antwerpen (400.000 stanovnika); Brügge (52.000 st., početak burze); Gent (Gand 212.000); Lüttich (Liége 224.000) i Charleroi (čitaj Šarleroa).

Prirodni proizvodi. Od sve površine 89% je produktivno zemljište, a od toga je 18% pod šumom. Zemlja je podijeljena među male posjednike, koji je uzorno obrađuju. Vlažna klima unapređuje livade. Za potrebu zemlje, a i za izvoz sadi se: šećerna repa, lan (bogatstvo seljaka u Flandriji) i konoplja. Od žitarica uspijevaju: raž (7 mil. q), pšenica, zob i ječam.

Žito ne podmiruje domaće potrebe, nego se mora importirati. Hmelj, krumpir i voće također lijepo uspijeva.

U Brabantu goje se jaki konji za teglenje. Ostende je na glasu zbog ribarstva, a po cijeloj zemlji goji se perad. Belgija uvozi meso i mast, naročito iz Sj. Amerike.

Rude su glavni temelj narodnom bogatstvu, toga radi i zovu Belgiju malom Engleskom. Najviše se dobiva ugalj (crni, do 240 mil. q). Po tome ide Belgiju peto mjesto u Evropi. Do 140.000 radnika zaposleno je u majdanima ugljena. Pored ugljena

kopa se u blizini željezo (14 mil. q), zatim tutija (1.4 mil. q), olovo, srebro, bakar, kamen za gradnju, mramor, glina i porculanača.

Industrija. Američani zovu Belgiju »gorostasnom radionicom«, jer je ondje jedno fabričko mjesto do drugoga. Više od 1 milijuna ljudi radi u industriji. God. 1854. radili su u velikoj industriji parni strojevi snagom od 54.000 HP (konjskih sila), god. 1890. snagom od 900.000 HP, a sada oko 1.5 mil. HP.

Cjelokupni proizvodi industrije na godinu cijene se na 2500 mil. franaka.

Prva je metalurgička industrija, koja i s Engleskom može da konkurira. Središte su Lüttich i Charleroi.

U tim radionicama radi više od 100.000 ljudi pri gradnji raznih strojeva (mašina), ljevanju topova, dogotovljanju oružja, tračnica, klinaca, tenećeta svake ruke, sprava za rezanje kazandžijske robe itd.

Znatna je staklena industrija. U pogledu stakla za ogledala, Belgija je na svjetskom pazaru na prvom mjestu. I tekstilna se industrija u Belgiji na veliko radi i jednako diže. Najznamenitija je fabrikacija vune, naročito finih ćilima. U čipkama nadmašila je Belgija sve fabrikate te ruke. Najviše su na glasu »bruseljske čipke«. Fabrikacija papira, zatim štampa, u Belgiji je osobito razvijena.

Trgovina i promet.

Unutrašnjem prometu služe izvrsne i mnogobrojne komunikacije svake ruke, kakovih po vrsnoći i gustoći nema u Evropi. Belgija ima 380 km plovnih rijeka, 1612 km kanala i 9400 kilometara željeznica (relativno najviše na svijetu). Na 100 km² dolazi 30 km željeznice.

Od spoljašnje trgovinne idu $^2/_3$ kopnom, a $^1/_3$ morem.

Belgijska pomorska trgovina je sva koncentrirana u Antwerpenu na desnoj obali Schelde, koja po velikoj plimi ima do 13 m dubljine, te po njoj mogu da plove najteže morske lađe. Od vremena Napoleona I. do danas mnogo se radi za lučke radnje, tako da je Antwerpen već nadmašio Amsterdam i Rotterdam, te u pomorskom prometu zaostaje jedino za Londonom i Hamburgom.

Specijalitet su antwerpenske trgovine: žito (iz Sjeverne i Južne Amerike), riža, koža, vuna (iz Južne Amerike), kava i kaučuk. Antwerpen je također znamenita luka za iseljenike. Ostende je umjetna luka, a podržava saobraćaj Belgije s Engleskom (Dover).

Prema velikoj trgovini belgijska je trgovačka flota malena (580.000 brutto tona).

Spoljašnja trgovina belgijska naročito uvozi sirovine, a izvozi industrijsku robu.

Tranzitni saobraćaj je u Belgiji veoma velik. Otvorenjem Gotthardske i Simplonske željeznice prolazi preko Ostende-a iz Engleske veliki poštanski i putnnički promet za Indiju i za zemlje na Sredozemnom moru. Isto je tako veliki promet robe iz unutrašnjosti (Njemačka i Švajcarska na more i obratno, s mora za rajnske zemlje i Švajcarsku).

Uvozni su predmeti: žito, brašno, drvo; smola, vuna, pamuk; lan, konoplja, kože; uljeno sjemenje, kemijska roba, kava, vino, maslac; sir i meso.

Izvozni su predmeti: različiti strojevi (mašine), vagoni; žito i brašno; željezo, čelik, puške; ugljen, kože, tekstilna roba; kemička roba; boje, staklo, ogledala, diamanti; cink, kaučuk, bakar, smola; papir, porculan, čipke itd.

Trgovačka bilanca je pasivna.

Novac: franak po 100 santima.

Kolonije: Belgiji pripada Kongo država u Zapad. Africi (2.4 mil. km² sa 16.5 mil. st.). Kongo je bio privatna svojina kralja Leopolda II., (1865.—1909.) On je bio prezadužen i oporukom je ostavio Kongo Belgiji, a ona je preuzela njegove dugove. Tako je Kongo postao belgijskom kolonijom. To je Engleska priznala tek 1913. godine.

Kongo se prostire od 5° sj. do 14° j. š. i od 12° do 31° i. d. od Gr. Glavna je luka Banana. Izvozi se kaučuk, slonova kost, zlato, palmovi orasi, palmovo ulje, kakao i bijeli kopal. Unutrašnjem prometu služi 1240 km željeznice.

19. KRALJEVINA NIZOZEMSKA.

(Holandija.)

Nizozemska ima 34.000 km² sa 6,977.000 stanovnika.

Narod je gotovo sav germanskog koljena i ima svoj književni jezik.

Po gustoći žiteljstva Holandija je na drugom mjestu među evropskim državama, 204 na 1 km².

Za opću naobrazbu postoje dobre uredbe, svaki izobraženi Holandez govori jedan ili dva svjetska jezika.

Plastika tla.

Po prilikama svoga tla Holandija je najčistija ravnica. Zemlja se s punim pravom zove »Nizozemska«, jer jedna četvrtina zemlje leži 1—6 m niže od morske površine (lica).

Po tom bi sva zemlja vazda bila pod vodom, kad je od morske provale ne bi čuvali prirodni i umjetni, divno građeni nasipi. Sjeverno more oblijeva plitku, teško pristupačnu, lukama oskudnu 750 km dugačku obalu.

Glavne su rijeke: Rain, Masa, i Šelda. Sve su tri u Holandiji za brodarenje veoma podesne, a najznamenitiji je Rain kao jeftin vodeni put do Basela.

Holandija je zemlja kanala; hiljade većih i manjih kanala oduzimaju močvarastoj zemlji suvišnu vodu, a uz to od starine služe još i saobraćaju na kopnu. U naše doba prokopano je nekoliko golemih kanala za plovidbu velikih pomorskih lađa, naročito jedan kanal, koji iz Amsterdama vodi pravo u Sjeverno more.

Holandsko je podneblje oceansko, pretežno vlažnog karaktera.

Holandija se dijeli na 11 pokrajina. Više od polovice stanovništva živi u gradovima.

Glavna su mjesta: Amsterdam na Zuiderskom jezeru, ima 644.000 stanovnika, Haarlem (75.000), Zaandam, Alkmaar (na sjev. hol. kanalu), Utrecht (37.000), Leiden, (sveučilišni grad sa 60.000 st.), prijestolni grad Haag 352.000 st. Rotterdam 500.000 st., glavna luka u zemlji.

Prirodni proizvodi i industrija.

Obrađivanje je zemlje na vrlo visoku stepenu, ali ne može da podmiri domaću potrebu. Vrlo je razvijeno vrtlarstvo i povrćarstvo. (Haarlem).

Šume u Holandiji nema mnogo (8% ukupnog zemljišta). Stočarstvo, najglavnija grana holandskog gospodarstva, jedno je od najbogatijih vrela prihoda; ono je na tako visokom stepenu, kao malo gdje na Zemlji.

Glavno je govedarstvo (12.3 mil. glava) i mljekarstvo (sira se usiri 500.000 q i 400.000 q maslaca [Alkmaar]). (U Alkmaaru je burza za sir i maslac.) Mnogo se utovljene stoke (goveda i ovaca) izvozi u Englesku. Konja ima 0.3 mil., te se do 12.000 izveze svake godine. Ovce se goje zbog mesa, a i svinje (1.2 mil.).

Veoma veliku vrijednost ima za Holandiju ribolov, naročito lov na haringe. Do 100.000 ljudi bavi se ribolovom. Ribolov donese 8—12 mil. hol. forinti na godinu.

Holandija, kao najplodnija zemlja, nema gotovo nikakih korisnih ruda. Na daleko ne možeš ni kamečka viditi. Treset (45 mil. t. na godinu) u svoj Holandiji služi kao gorivo i za same parne strojeve.

Industrija. Veoma malo rukotvorina ima, u kojima njena industrija podmiruje domaću potrebu, a samo ih se nekoliko izvozi, i to: sir, maslac, margarin, lanena, kožna i keramička roba. U zemlji se također prerađuju sirovine iz kolonija i to: kakao, šećer, duhan (nije monopol) pamučna roba i brušenje diamanata (Amsterdam i Rotterdam.). Brodogradnja i pletenje užeta osobito je na glasu.

Trgovina i promet.

Holandija je još uvijek jedna od najznamenitijih trgovačkih država na svijetu. Njena trgovina obuhvata sve kontinente, te je po tom u prvom redu pomorska trgovina.

Obale ravne i pjeskovite, imaju, kako je već rečeno, samo nekoliko dobrih luka; obje, najveće i posvema sigurne, Rotterdam i Amsterdam, vladaju gotovo svom holandskom pomorskom trgovinom.

U Rotterdamu sastaje se plovidba Raina i Mase s pomorskom plovidbom, te je Rotterdam isto tako luka za Rain, kao Hamburg za Labu. Na osnovu tog pogodnog geografskog položaja, mogao se Rotterdam uzdići do prvog trgovačkog grada u Holandiji.

Druga je velika luka Amsterdam, prvi novčani pazar u Nizozemskoj, jedan od prvih svjetskih pazara za kavu. (Svakog mjeseca održavaju se izmjenično u Amsterdamu i Rotterdamu dražbe za kavu). Holandska trgovačka mornarica broji 263.000 bruto Rgt.

Svi trgovački zavodi, banke, burze i t. d. odlično su uređeni.

Unutrašnji je promet podijeljen na kanale (52.000 km) i željeznice, kojih ima 3400 km. Holandska je trgovina odvajkada na veliko zasnovana provozna trgovina, te joj je promet po tome u prvom redu tranzitni, samo najmanji dio uvoza potroši se u samoj zemlji.

Uvozi se: predmeti za uživanje, kameni ugalj, manufakturna i pomodna roba; žito i brašno, željezna i čelična roba, kava, duhan i drvo.

Izvozi se: žito i povrće; maslac i sir; duhan i cigare, kava, meso, goveda, konji, ribe i laneno ulje.

Trgovinu pomažu mnoga parobrodarska društva, koja podržavaju redoviti saobraćaj sa svim krajevima svijeta.

Trgovačka je bilanca pasivna.

Mjere: metarski sustav. Novac: hol. forinta = 100 centi.

Kolonije.

Holanđani imaju po veličini četvrtu kolonijalnu državinu (Engleska, Francuska, Belgija), koja po vrijednosti i brojem stanovnika stoji na trećem mjestu. Holandske kolonije zapremaju 2 mil. km² sa 49.5 mil. st. Veći je dio ovih kolonija u Aziji (1.5 mil. sa 49 mil. st.), a manji u Australiji (440.000 km² sa 350.000 st.) i u Americi. U kolonijama je poslovni jezik holandski, a svu su trgovinu Holanđani monopolizirali za se.

Posjedi u Aziji

obuhvataju Sundajsko otočje i Moluke; administrativno su podijeljeni na Javu s Modurom i na t. zv. spoljašnje područje (ostala holandska ostrva).

1. Java ima 132.000 km² sa 34 mil. stanovnika malajskog koljena i oko 40.000 Evropljana (većinom samih Holanđana).

Java je gorovita — pojedini visovi uzdižu se do 3.700 m — puna je živih vulkana i obiluje vodom. Java je, u svemu najzanimljiviji i najljepši tropski otok na svijetu; to je najplodovitiji

i najproduktivniji otok, niti jedan drugi nije ni blizu tako gusto naseljen. Klima je Evropljanima škodljiva. Januarska temperatura je +25°, maj do oktobra +26°.

U ravnici i u krajevima do 1200 m rode svi proizvodi tropskog svijeta prebujno. Glavna je kulturna biljka glasovita javanska kava 0.6 mil., zatim šećer, duhan, indigo, čaj, kininova kora.

Unutrašnji promet potpomažu dobre ceste, 4800 km, željeznice, brzojavi i pošte.

Znatna se spoljašnja trgovina koncentrira u Soerabaji (200.000 duša) i Bataviji (258.000 duša); u oba su mjesta od prirode loše luke. U Bataviji je sjedište generalnog guvernera i Java-banke.

Spoljašnje područje.

Ono obuhvata Sumatru, Borneo, Celebes, Banku i Biliton, malo Sundajsko ostrvlje istočno od Jave, Moluke i zapadni dio Nove Gvineje.

Otoci su goroviti, a djelomice se preko njih protežu nizovi vulkana. Oni su u tropskom pojasu i odlikuju se osobitom plodovitošću. Neplodni su krajevi rijetki; najveći dio zaprema još bujna prašuma. Domaći žitelji djelomice su na dosta visokom, djelomice na veoma niskom stepenu kulture (ljudožderi, sabirači ljudskih glava).

Glavni proizvodi, što ih ostrva izvoze u trgovinu, jesu: šećer, riža, sago, biber i cibebe; mirodijski karanfil, muskat, cimet, i đumbir (Catechu) na Sumatri. Kava na Sumatri (oko Palanga) i na Celebesu (Menado) pripada najboljim vrstama na Zemlji. Duhana se sve više sadi (Sumatra).

Povrh toga dobiva se: ricinus, damarska smola, kaučuk, ulje od paume i žumare (Butterbaum). Od biljaka za boju rastu ondje: indigo, zmajeva krv, saflor, kurkuma; sapanovina gotovo u cijelom arhipelagu.

Od drva za potrebu dolaze u trgovinu: teak, ebanovina itd. Bambus i trstika (rotang) i u domaćem se životu mnogo upotrebljavaju i u trgovinu u veliko izvoze.

Rudstvo u prvom redu daje izvrstan kositer (na Banki) i ugalj (Sumatra).

Parobrodarski saobraćaj postoji s Amsterdamom, Rotterdamom i Singapurom.

Posjedi u Americi.

Naprama bogatim azijskim posjedima, slabo vrijede posjedi u Americi. Ovi se dijele u dva područja:

1. kolonija Surinam ili Nizozemska Guyana i
2. kolonija Nizozemskih Antila.

Glavni su proizvodi: kakao, rum i šećer.

3. U Australiji

pripada Holanđanima zapadni dio Nove Gvineje. Duhan je glavni proizvod.

21. VELIKA VOJVODINA LUKSENBURG.

leži između Njemačke, Francuske i Belgije, potpuno je samostalna, ali od 1919. s Belgijom čini jedno carinsko područje. Luxenburg zaprema 2580 km² sa 260.000 stanovnika, od kojih su $^2/_3$ Nijemci a $^1/_3$ Francuzi; svi su katolici. Većina stanovnika govori oba jezika. Školstvo je vrlo dobro uređeno. Preko $^2/_3$ zemljišta su plodne i lijepo je razvijeno ratarstvo i stočarstvo. Polovica obrađene zemlje su oranice, a ostalo su šume i livade.

Glavno su bogatstvo zemlje željezni rudnici, koji se nalaze na samoj površini, pa je lako kopati rudu. Željezo se izvozi u Njemačku i Belgiju, a odanle se uvozi ugalj i koks.

Industrija je lijepo razvijena. Najviše se topi ili tali željezo, pravi papir, sir i fajanse.

U zemlji ima 525 km željeznica.

Glavni je grad Luxenburg sa 48.000 st.

22. REPUBLIKA NJEMAČKA.

(Deutsches Reich.)

Veličina i smještaj. Njemačka zaprema 472.082 km² sa 59,858.000 st. Ona se prostire između 47° i 56° sj. š. i od 6° do 23° i. d. od Gr. i tako leži u srcu Evrope. Na sjeveru dopire do Sjevernog i Baltičkog mora. Svršetkom Svjetskoga rata izgubila je Njemačka veliki dio svoga teritorija, pa danas nije kako do sad bijaše jedna cjelina, nego je Poljskom od nje odvojena Istočna Pruska.

Središnji je smještaj Njemačke u strategijskom pogledu vrlo nepovoljan, ali je za komercijalni i ekonomski razvitak ove zemlje upravo izvrstan, te je po ovom smještaju postala Njemačka jedna od prvih trgovačkih država na svijetu.

Stanovništvo. Njemačka je danas narodna država, u kojoj žive skoro sami Nijemci. Od Slavena ima najviše Lužičkih Srba, koji žive oko Bautzena. (Lužički Srbi žive u Donjoj i Gornjoj Lužici. Ima ih oko četvrt milijuna. Njihovo je kulturno središte Budišin (Bautzen), istočno od Drezdena. U Budišinu su razne kulturne i ekonomske institucije ove naše braće. Ovdje imaju svoju štampariju (tiskarnicu), književno društvo, Maticu, narodopisni muzej, narodni dom i banku. Sada izlaze četvere političke novine i jedan naučni časopis. Njihova je lijepa knjiga vrlo lijepo razvijena. Po vjeri su katolici i evangelisti.)

Po vjeri su $^2/_3$ protestanti i $^1/_3$ katolici. Katolici žive najviše u južnoj Njemačkoj, osim kraja oko Nürnberga, Würtenberga i Sjeverne Badenske, te uz Rajnu i u Westfalenu. U ci-

jeloj današnjoj Njemačkoj živi oko 800.000 Židova. Njemačka je gusto naseljena (126 na 1 km²). Najgušće su naseljene Saska (311 na 1 km²), Rajnska provincija (276), Westfalen (221), onda Baden i Šlezija. Njemačka ima 45 gradova, u kojima živi više od 100.000 stanovnika.

Iseljavanje je sada znatno manje. Od 1820. do 1912. iselilo se oko 6 mil. ljudi. Od 1894. nalaze Nijemci dosta posla u svojoj zemlji, pa se manje sele. Najviše su se selili u Uniju. Poslije rata počeše se opet iseljavati. God. 1923. iselilo se 115.000 ljudi.

Prosvjeta. Malo je zemalja na svijetu, u kojima je narodna prosvjeta na tako visokom stepenu kao u Njemačkoj. (23 sveučilišta, 10 tehničkih i 5 visokih trgovačkih škola i vrlo mnogo raznih stručnih škola). U zemlji skoro i nema nepismenih ljudi. Nijemci imaju tu prednost, što mnogo brže i lakše uče strane jezike, nego ostali trgovački narodi (Englezi, Francuzi, Talijani i Španjolci).

Ustav. Njemačka je od 1919. savezna republika, koja se sastoji od 18 slobodnih država. Državna je vlast u rukama naroda, a ovaj je vrši po svojim zastupnicima u Reichstagu, a biraju ih svi državljani (muški i ženski), koji su navršili 20 godina života. Mandat nar. zastupnika traje 4 godine.

Na čelu je države predsjednik, koga bira narod na 7 godina. Na čelu je vlade državni kancelar sa 12 ministara.

Plastika tla i klima.

Sjevernim dijelom Njemačke prostire se Germanska nizina, koja je u glavnom nagnuta prema sjeverozapadu. Ovu nizinu dijeli Laba na zapadni i istočni dio. Ova valovita nizina često je pjeskovita, ili (na zapadu) močvarna, ali na njoj ima vrlo plodnih krajeva.

Glavni su dijelovi njemačkog gorja, koje je — izuzevši Alpe — samo sredogorje: 1. Češke pogranične gore: Šumava, Smrečina, Krušne gore i Sudeti.

2. Od Smrečine jugozapadno Franačka i Švapska Jura. Između Jure, Češke Šumave i Alpi prostire se Bavarska visoravan (srednja visina 500 m). Ona je na mnogo mjesta močvarasta (tresetišta), ali su joj mnogi krajevi — osobito na istočnoj i na sjevernoj strani — veoma plodni.

3. Od Smrečine na sjeverozapad prostire se Franačka planina, Thürinška planina, Harz, (Brocken 1140 m), na zapadu Hesenska brda, Špesart, Fogelsgebirge i Teutoburška planina.

4. Porajnski gorski sustavi:

a) Gornjorajnske planine: Švarzwald i Oderwald na desnoj strani, Vogezi, Hart na lijevoj obali Rajna. Obje planinske kose, koje se uporedo prostiru, zatvoraju plodnu gornjorajnsku nizinu.

b) Donjorajnske škriljevačke gore sastoje se od Taunusa, Vestervalda sa Siebengebirgeom na desnoj, Hunsrika, Eifle s visokim Venom na desnoj obali Rajna.

5. Od Alpi pripada Njemačkoj samo sjeverna strana vapnenačkih Alpi od Bodenskog jezera do Salzacha (Zugspitze 2960 m). One vrlo otešćavaju promet, pa je između Kufsteina i Bodenskog jezera jedna jedina željeznica, koja je izgrađena istom 1912., a spaja Innsbruck sa Mittenwaldom.

Vode. Već spomenusmo, da Njemačku plâču dva mora: Sjeverno (Germansko) i Istočno (Baltičko) more. Plovidba je po ovim morima osobita živa. Uz njemačku su obalu oba mora vrlo plitka i s malo dobrih luka. Luke na Baltičkom moru zamrznute su svake godine po više sedmica, dok se one na Sjevernom moru rijetko kad smrznu. U Baltičkom moru ima vrlo malo soli, a plima i osjeka se skoro i ne opaža.

$^{9}/_{10}$ Njemačke pripada području Sjevernog i Baltičkog mora, a $^{1}/_{10}$ području Crnoga mora.

a) U Baltičko se more izlijevaju: Memel, kao međašna rijeka, Pregel (Königsberg) i Odra (Breslau, Frankfurt i Stettin) s desnim pritokom Wartha.

b) U Sjeverno more utječe Laba, koja s desne strane prima Havelu, u koju se kod Spandau-a saljeva Spreva. Regulirana Laba druga je plovna rijeka u Njemačkoj. Po njoj plove do Hamburga najveći morski parobrodi, a do Usti nad Labom veći riječni parobrodi. Vesera (Bremen), Enns (Emden) i Rhein pritječu također u ovo more.

Rajna je prva plovna rijeka Njemačke. Desni su joj pritoci: Neckar, Main, Sieg, Ruhr, Lippe, a lijevi Mosel. Manje morske lađe plove do Kölna (linija Köln—London). Na ovom dijelu Rajne leži Duisburg pri ušću Ruhra, najveće pretovarište u Evropi (200 mil. q, a najviše željezne rudače, ugljena, prerađena željeza i žita.)

c) U Crno more utječe Dunav. On izvire ispod Schwarzwalda, a postaje od Brege i Briegacha, Njemačkom teče do Passova. Desni su mu pritoci: Lech, Isar i Inn (sa Salzachom), a lijevi Altmühl. Plovan je uopće od Ulma, ali prava plovidba počinje zapravo od Regensburga. Dunav je kao plovna rijeka za Njemačku od male vrijednosti.

Mnoge su njemačke plovne rijeke spojene kanalima. Duljina svih plovnih rijeka i kanala iznosi 14.000 km (2050 km kanala). Ova mreža vodenih puteva rasprostrla se po svoj zemlji, a služi za prevoz teških predmeta, kao što su: drvo, ugalj, željezo, kamen za gradnju, žito i t. d. i oterećuju željeznicu.

Zimi se obustavlja promet na svim njemačkim rijekama radi leda. Od svih njemačkih kanala najznamenitiji je Nord-Ostsee kanal, predan prometu 1895. (99 km dug), a spaja Istočno more

sa Sjevernim (od Kiela do ušća Labe). Po njemu mogu ploviti najveće ratne i trgovačke lađe.

K l i m a. Klima je u Njemačkoj uopće hladna. Najblaža je oko Rajne, gdje se najdalje na Zemlji prema sjeveru goji vinova loza. Vrlo su oštre zime na istoku i jugu (na jugu zbog velike apsolutne visine). Od vjetrova puše ovdje zapadnjak i sjeverozapadnjak; oni donose dovoljnu množinu oborina, potrebnih za obrađivanje zemlje.

P o l i t i č k a p o d j e l a i g l a v n a m j e s t a.

Današnju Njemačku sačinjava ovih 18 slobodnih država:

1. P r u s k a zaprema 293.000 km² sa 36 mil. st. i dijeli se u 14 provincija, od kojih su za rudarstvo i industriju najznamenitije: Brandenburg (Branibor) Poranjska, Westfalska, Saksonska i Šlezija. Glavna su mjesta: B e r l i n na Sprevi, glavni je grad cijele zemlje. Na istoku su od Berlina: Frankfurt na Odri, Stettin, Sasnitz na Rügenu (trajekt za Švedsku). Königsberg, Breslau; na zapadu: Magdeburg, Erfurt, Hannover, Münster, Kiel, Iserlohn, Köln, Düsseldorf, Solingen, Remscheid, Essen, Duisburg, Aachen, Crefeld, Koblenz i Frankfurt na Maini.

Wiesbaden, Selters, Neuheim i Enns znamenita su lječilišta, a Norderney, Helgoland i Sylt morska su kupališta. U Saskoj (15.000 km² sa 4.66 mil. st.) su glavna mjesta: Dresden, Freiburg (rudarska škola na svjetskom glasu), Leipzig, Chemnitz, Zwickau, Bautzen (Budišin), Zittau.

3. T h ü r i n š k e z e m l j e (11.700 km² sa 1.5 mil. st.) prostiru se zapadno od Saske. Glavna su mjesta: Koburg, Gotha, Meiningen, Sonnenburg, Weimar, Eisenach, Jena, Ruhta, Altenburg i Gera.

4. A n h a l t (južno od Magdeburga) s glav. gradom Dessau.

5. B r a u n s c h w e i g (zapadno od Magdeburga) s istoimenim glavnim gradom.

6. M e c k l e n b u r g - S c h w e r i n i

7. M e c k l e n b u r - S t r e l i t z s gradovima istog imena.

8. O l d e n b u r g, s istoimenim gradom, a prostire se zapadno od ušća Vezere.

G r a d o v i H a n z e.

Hamburg i Bremen na Sjevernom i Lübeck na Istočnom moru čine svaki za se slobodnu državu.

9. H a m b u r g zaprema 415 km² sa 1.05 mil. st., leži na Labi, a od mora je udaljen 120 km. Hamburg je po veličini drugi grad u Njemačkoj, a iza Londona najznamenitija luka u Evropi. Cuxhaven je luka za Hamburg, do koje plove najveći morski parobrodi.

10. B r e m e n n a V e z e r i zaprema 256 km² sa 311.000 stanovnika, a od mora je udaljen 52 km, Bremerhaven je pristanište za velike morske lađe, koje ne mogu ploviti do Bremena.

11. L ü b e c k zaprema 298 km² sa 121.000 st.

12. H e s s e n (7.700 km² sa 1.3 mil. st.), glavna su mjesta: Darmstadt, Meinz i Worms.

13. L i p p e.

14. S c h a u m b u r g-L i p p e.

15. W a l d e c k.

16. B a v a r s k a (Bayern) je po veličini druga država u njemačkom savezu (76.000 km² sa 7 mil. st.). Glavna su mjesta: München, Rosenheim, Reichenhall, Berchtesgaden, Passau, Regensburg, Nürnberg, Würzburg, Augsburg, Lindau (luka na Bodenskom jezeru), Speier i Ludwigshafen.

17. W ü r t e m b e r g (19.500 km² sa 2.5 mil. st.). Glavna su mjesta: Stuttgart, Hohenheim (glasovita ratarska škola), Ulm, Tübingen, Friedrichshafen, (na Bodenskom jezeru).

18. B a d e n 15.000 km² sa 2.2 mil. st.). Gradovi su: Karlsruhe, Baden, Pforzheim, Freiburg, Konstanz (na Bodenskom jezeru), Mannheim i Heidelberg.

Baden je osobito plodan uz Bodensko jezero i u dolini Rheina.

TABELA GRADOVA.

(Stanovnici u hiljadama).

Berlin	4,018	Bremen	284
Hamburg	1,073	Königsberg	273
Köln	699	Stettin	250
München	685	Mannheim	245
Leipzig	683	Kiel	206
Drezden	613	Halle n. S.	196
Breslau	563	Barmen	188
Essen	479	Elberfeld	167
Frankfurt a. M.	478	Augsburg	163
Düsseldorf	432	Bochum	157
Hannover	417	Aachen	156
Nürnberg	388	Braunschweig	148
Stuttgart	331	Karlsruhe	141
Dortmund	328	Erfurt	136
Chemnitz	322	Lübeck	123
Magdeburg	299		

P r i r o d n i p r o i z v o d i.

U Njemačkoj je 91% produktivna zemljišta, oranice zapremaju 47%, šume 27%, a livade i vinogradi 17%. Samo šire doline rijekâ uz Sjeverno i Istočno more osobito su plodne. I pored upravo uzornog i intenzivnog obrađivanja, ratarstvo ne podmiruje potrebe ove gusto naseljene zemlje.

Njemačka danas proizvodi najviše r a ž i na svijetu (71 mil. q), a osobito uspijeva u sjevernim krajevima, uz Odru i u Bavar-

skoj; p š e n i c a (29 mil. q) se sije najviše po Pruskoj i onda u Bavarskoj i Saskoj; j e č a m (23 mil. q) uspijeva u Pruskoj, Bavarskoj, Würtembergu i Hessenu.

Z o b (59 mil. q) sije se u Pruskoj, Saskoj, Bavarskoj, Würtembrgu i Meklenburgu. U produkciji zobi stoji danas Njemačka na prvom mjestu u Evropi.

K r u m p i r a proizvodi Njemačka najviše na Zemlji (407 mil. q). Krumpir se najviše sadi u krajevima istočno od Labe. Krumpira i škroba pretiče za izvoz.

Š e ć e r n a r e p a uspijeva oko Magdeburga i u dolini Odre.

V i n a proizvodi Njemačka preko 2 mil. hl na godinu. Najbolje vrsti vina rode u dolini Rajne od Frankfurta do Koblenca (Rüdesheimer, Johannisberger) i oko Wormsa i Mossele.

V o ć a rodi dosta, ali nedostaje za domaću potrebu, pa se mora uvoziti. Voće uspijeva u Srednjoj Njemačkoj i u dolini Rajne.

P o v r ć e. U povrću stoji jedina Francuska u Evropi pred Njemačkom. Erfurt je na svjetskom glasu zbog trgovine sjemenja.

U produkciji h m e l j a Njemačka je na trećem mjestu (6.2 mil. kg), a najviše uspijeva oko Nürnberga.

L a n i k o n o p l j a siju se u južnim krajevima, ali nedostaju za domaću potrebu.

D u h a n se sadi u dolini gornje Rajne i u Braunschweigu. Duhana sadi svak slobodno. Pošto ga nedostaje uvozi se iz Turske i prekomorskih krajeva.

Š u m e prekrivaju 27% površine i uzorno su uređene. U zapadnim vlažnim krajevima prevlađuje bjelogorica, a u istočnim suhim krajevima, više apsolutne visine, crnogorica. I drvo ne podmiruje domaće potrebe, nego se uvozi iz Švedske i Norveške.

S t o č a r s t v o. U Njemačkoj je u svim vrstama stočarstva zavedeno gajenje pasmina. Ova grana narodnoga gospodarstva ne podmiruje u svemu domaće potrebe. Njemačka ima oko 17 mil. g o v e d a. Iz Mecklenburga, Oldenburga i Bavarske izvozi se meso, maslac i sir.

S v i n j o g o j s t v o je vrlo znamenito (15 mil. glava). Po broju svinja bila je Njemačka prije rata prva država u Evropi. Na glasu su vestfalske šunke, tirinško i hamburško suho meso, te kobasice iz Gothe i Brandenburga.

O v č a r s t v o sve više nazaduje zbog uvoza vune iz Australije i Argentine. Godine 1860. imala je Njemačka 28 mil. ovacâ, pa se ovaj broj do danas smanjio na 6 mil. Koze se goje naročito u Pruskoj (4.3 mil.).

K o n j a dobre pasmine ima blizu 4 mil. Na glasu su teretni konji iz Holsteina i Mecklenburga.

R i b o l o v je u Njemačkoj vrlo lijepo razvijen, ali ne podmiruje domaće potrebe. Jeguljâ i losova ima svuda, osim u području Dunava, pa ih mnogo love. Uz morsku je obalu izdašan lov na haringe i sleđeve. Na glasu je suha riba iz Kiela (sleđica, jegulja, renge i haringe), koje se i izvoze.

P č e l a r s t v o naročito lijepo uspijeva u onim krajevima, gdje se sije mnogo heljde. Njemačka proizvodi $^{1}/_{4}$ sve produkcije meda u Evropi.

P e r a d a r s t v o je rašireno po svoj zemlji.

L o v je raznolik i vrlo obilan.

R u d a r s t v o. Njemačka je bila do svršetka Svjetskog rata prva rudarska država u Evropi. Gubitkom svojih područja ugljena, u Šleskoj u korist Poljske i Čeho-Slovačke, pa francuskom okupacijom područja rijeka Ruhra i Saara u ime reparacija (ratne odštete) izgubila je prvenstvo. Područja ugljena u Saskoj i Brandenburgu, što ostadoše Njemačkoj, daju 120 mil. t.

I produkciju ž e l j e z a zadesila je ista sudbina. Još prije gubitka željeznih rudnika morala je Njemačka uvoziti željezne rudače iz Španije, Švedske i Amerike, a danas mora uvoziti daleko više. Godine 1921. iznosila je produkcija s i r o v o g ž e l j e z a 53, a čelika 91 mil. q.

Iz raznih rudača, što se uvoze, dobiva se 4.600 kg z l a t a i oko 100.000 kg s r e b r a na godinu.

B a k r e n e r u d a č e, kopaju se u Saskoj i Harzu. Proizvodnja iznosi 250.000 q na godinu.

Od metala, što ih proizvodi Njemačka, valja još spomenuti cinak, olovo, kalij, aluminij, nikalj i kositer.

K u h i n j s k a s ô dobiva se u Hallu, Schönebecku i u Bavarskoj (Berchtesgaden, Reichenhall), produkcija iznosi preko 29 mil. q na godinu.

K a l i j e v e s o l i, što se upotrebljavaju pri umjetnom gnojenju, vade se kod Staszfurta (južno od Magdeburga). Na godinu produkcija iznosi do 80 mil. q. Ovo je najizdašniji rudnik na svijetu.

K a o l i n a za porculansku i b j e l u t k a za staklenu industriju ima dosta u Bavarskoj, Thüringiji, Saskoj i u krajevima oko Rajne.

I n d u s t r i j a.

Njemačka je jedna od prvih industrijskih zemalja na svijetu. Temelji su njemačkoj industriji: 1. rudno blago; 2. školovano radništvo; 3. uspjesi njemačke znanosti, osobito u metalurgiji, kemiji i elektrotehnici; 4. kapital; 5. gusta željeznička mreža i izvrsni vodeni putevi, koji vode do svjetskih luka; 6. energični i inteligentni trgovački stalež.

Četiri su vrste njemačke industrije: 1. tekstilna; 2. željezna; 3. kemijska; i 4. elektrotehnička.

Tekstilna industrija. Pamuk se uvozi preko Bremena (burza za pamuk). Njemačka ima 9.4 mil. pamučnih vretena i prede do broja 200. Glavna su područja: Rajnska Pruska (Elberfeld i Barmen), Westfalen (Bielefeld), Brandenburg, Thüringija, Saska, Württemberg i Bavarska. Sam Augsburg ima 1 mil. vretena.

Vunena industrija (4 mil. vretena) stoji najvećim dijelom do uvoza vune iz prekomorskih krajeva. Područja su ove industrije Brandenburg, krajevi uz Rajnu, Saska, Thüringija, Baden i Württemberg.

Lanena industrija također stoji do uvoza lana iz inozemstva. Najviše se lana uvozi iz Rusije, a najviše se lanenine proizvodi u Saskoj i Westfalenu, Šleziji i Badenu.

Domaća proizvodnja konoplje nedostaje za vrlo razvijenu industriju udicâ, mrežâ i užetâ, koja proizvodi mnogo i za izvoz. Konoplja se uvozi iz Italije i Rusije. Vrlo je razvijena i industrija jute.

Za svilenu industriju najznamenitiji je Krefeld, koji izradi svilene robe u vrijednosti od 80 mil. zlatnih maraka. Spomena su vrijedni još: München—Gladbach, Barmen—Elberfeld, Bielefeld i Berlin.

Vez rukom i na stroju cvate osobito u Schwarzwaldu, saskom Erzgebirge-u i Thüringiji. Djelomično se veze i za velike trgovine u Švajcarskoj. U dolinama Erzgebirge-a i Riesengebirge-a pletenje je čarapa kućna industrija. Plauen je glavni pazar za vezove i čipke.

Golema je industrija odjeće, naročito u Berlinu.

Metalna je industrija Njemačke po kvalitetu i kvantitetu svjetska industrija, koja je najteže osjetila gubitak rudnih područja. U produkciji čelika (91 mil. q) nadmašuje Njemačku jedina američka Unija.

Središte su željezne industrije: Rajnska provincija sa Essenom i Bochumom (šinje); provincija Saska s Magdeburgom; slobodna država Saska (Zwickau, Chemnitz, Dresden) i Hamburg.

(U Kruppovoj tvornici u Essenu radilo je prije rata 38.000 radnika; prerađivalo se na dan 200 vagona željeznih rudača, a trošilo se 320 vagona ugljena. U ovoj je tvornici po veličini drugi parni čekić na kontinentu [vrijedan 2 mil. zlat. maraka], dvije hidraulične prese sa 7000 t jakim pritiskom i jedna kovačka presa od 5000 t. — Grusonwerke u Magdeburgu, 24 km dugačka streljana kod Meppena u Westfalenu i škver Germania u Kielu pripadaju tvrtki Krupp. U svim ovim pothvatima bilo je zaposleno oko 71.000 radnikâ.)

U industriji strojeva Njemačka je prva u Evropi. Ona izrađuje sve vrste strojeva. Na prvom mjestu Pruska (Essen, Köln, Hannover, Kassel, Berlin, Magdeburg, Stettin, Elbing); zatim Saska (Chemnitz), Bavarska (Nürnberg i München), Württemberg (Stuttgart), Baden (Karlsruhe). U istim se mjestima izrađuju lokomotive i vagoni. U Cannstattu izrađuju se automobili (Daimler).

U Solingenu se izrađuju noževi i britve, u Remscheidu mlinovi za kavu i alati, u Iserlohnu i Aachen—Burdscheidu igle, u Berlinu i Bonnu čelična pera, u Chemnitzu pleh, a u Nürnbergu sitna roba od željeza i drugih metala. U elektrotehnici je Njemačka prva na svijetu. Svjetske firme Siemens-Schuckert-Werke (Berlin i Nürnberg), Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft i Bergmann opskrbljuju cijeli svijet dinamo-strojevima i svim ostalim električnim uređajima.

Za robu od zlata i srebra najznamenitije je mjesto Pforzheim sa 16.000 radnika. U njemu se izrađuju sve vrste nakita i izvoze u razne zemlje. Srebrno posuđe, žlice i viljuške izrađuju se u Hanau i Münchenu. Razni predmeti od aluminija također su znameniti, a izrađuju se naročito u Münchenu.

Industrija stakla na veliku je glasu, a staklena se roba izvozi jeftinim vodenim putevima u inozemstvo. Najbolje se staklo za prozore izrađuje u Rajnskoj provinciji, Lužici, Šleziji, a staklo za ogledala u Aachenu i Mannheimu. U Jeni se izrađuju stakla, koja podnose veliku žaru, a Jena je na glasu zbog stakla i optičkih instrumenata (firma Zeisz). Osobita stakla za očale izrađuje firma Goerz (Rathenov—Berlin). München i Nürnberg također su na svjetskom glasu zbog industrije stakla.

Središta su porculanske industrije: Saska, Pruska, Bavarska i Thüringija. Na osobitu su glasu tvornice u Meiszenu (na Labi), Berlinu i Nymphenburgu u Bavarskoj. Ove tvornice izrađuju sve vrste porculanske robe, koja služi kao luksuz i za potrebu, a osobito za kemijske i tehničke potrebe.

U industriji papira ili hartije Njemačka je prva na evropskom kontinentu, a treća na svijetu (10.6 mil. q) i radi za izvoz.

Njena je knjižarska industrija na svjetskom glasu. Leipzig je u tome prvi grad, u kome se održavaju knjižarski sajmovi. Ovdje je i burza za knjige i ljevaonica slovâ svih alfabetâ na svijetu. Za umjetničku štampu na glasu su Stuttgart, Berlin, Hannover, Freiburg u Br., München i Nürnberg; za geografske karte Gotha, Leipzig i Dresden, a za razglednice Leipzig, Dresden, München i Berlin.[1])

[1]) Godine 1920. štampano je u Japanu 36.179 djela, u Njemačkoj 32.335, u Engleskoj 11.004, u Uniji 8594, u Francuskoj 6351, u Italiji 6230, u Holandiji 3979, u Danskoj 3974, u Čeho-Slovačkoj 3612.

I n d u s t r i j a k o ž e je vrlo znamenita. Strojenje je udešeno na najnoviji način. Na osobitu je glasu lak iz Meinza. Offenbach, Hanau i Frankfurt n. M. središta su kožne robe. Izvoze se cipele, rukavice, bazarska kožna roba, remeni za strojeve itd.

Za k r z n a je Leipzig prvo tržište u Evropi.

Roba od k a u č u k a i g u m e izrađuje se u Harburgu na Labi i Berlinu.

R e z b a r s t v o je razvijeno u planinskim krajevima, u kojim se izrađuje pokućstvo. P o k u ć s t v o se izrađuje u velikim gradovima. T o k a r s t v o je znatno u Saskoj, Thüringiji (Ruhla lule) i Hamburgu (štapovi).

I n d u s t r i j a i g r a č a k a vrlo je razvijena i pored jake konkurencije japanske. Središta su za ovu industriju Sonneberg (Thüringija), Nürnberg i München.

K e m i j s k a j e i n d u s t r i j a po kvaliteti i kvantiteti gotovo nedostiživa. Temelj je ovoj industriji u bogatstvu kuhinjske i kalijeve soli u krajevima oko Labe i katrana u zemljama na Rajni. Središte je industriji kiselinâ i alkalija u Anhaltu i Braunschweigu, a na Rajni se dobivaju od katranovih derivata:

a) boje, naročito umjetni indigo (Badenska anilinska tvornica u Ludwigshafenu i Höchst na Majni) i b) farmacijski preparati (lizol) i c) hlapljiva ulja (jonon); d) saharin. — Uz to se još dobivaju sanatogen, sanatoza i hematoglobin, koji služe za vještačko hranjenje.

Valja još spomenuti proizvodnju p a r f e m a (kolonjska voda — Kölner Wasser) i vrlo razvijenu industriju š i b i c a.

M l i n s k a je i n d u s t r i j a razvijena naročito na velikim rijekama i uz morsku obalu.

Veliki su mlinovi za olupljivanje riže u Bremenu i Hamburgu.

U i n d u s t r i j i š e ć e r a od repe Njemačka je prva u Evropi (1922. 12.7 mil. q). Središta su ove industrije Magdeburg, Šleska, Hannover i Baden. Izvozna je luka Hamburg. U Magdeburgu je burza za šećer.

D u h a n u Njemačkoj nije monopol. Industrijom duhana je pred Njemačkom samo Amerika. Bremen je za prerađivanje duhana prvo mjesto, a za njim Dresden, Hamburg, Berlin i Breslava. U Bremenu je burza za duhan.

U produkciji p i v a pred Njemačkom je samo Vel. Britanija. U Berlinu je najveća pivovara u Evropi (Schultheisz 1.2 mil. hl na godinu).

Pored Berlina su najvažnija mjesta: München, Nürnberg i Hamburg. Najviše se piva izvozi iz Bavarske.

U Schwarzwaldu je od davnina sjedište u r a r s k e i n d u s t r i j e: Pored ostalog urarskog materijala izradi se na godinu 6—7 mil. komada raznih satova. Najfiniji d ž e p n i s a t o v i izrađuju se u Glashütte-u u Saskoj.

I n s t r u m e n t e z a g l a z b u (muziku) izrađuju: Berlin (klavire) 4000 komada godišnje), Gera i Leipzig, o r g u l j e, h a r m o n i j e i g r a m o f o n e, Klingenthal i Mittenwald g u s l e (violine).

U b r o d o g r a d n j i je Njemačka u zadnje vrijeme znatno nazadovala. U Kielu je škver »Germania«, koji je izrađivao ratne brodove. U Geestemündenu, Hamburgu, Wilhelmshavenu, Stettinu, izrađuju se trgovačke lađe. Riječni parobrodi i šlepovi grade se u Koblenzu, Kölnu, Dresdenu, Magdeburgu i Frankfurtu na O. U Friedrichshafenu prave zrakoplove, a u Berlinu zrakoplove i aeroplane.

T r g o v i n a i p r o m e t.

V o d e n i h p u t e v a ima Njemačka 13.930 km, a od toga otpada 11.800 km na plovne rijeke — $^1/_4$ je od toga preko 4 m dubljine — i 2050 km na kanale. Od svega prometa, što se obavlja, otpada polovina na Rajnu, a četvrtina na Labu.

Ž e l j e z n i c e su državne. Najviše je linija dvostrukog kolosjeka, a ima ih i četverostrukog. Preko Njemačke prelaze razni ekspresni vozovi, koji spajaju sjever s jugom i zapad s istokom Evrope. Njemačka ima 57.500 km željeznica. Najveći su kolodvori u Leipzigu, Kölnu, Hamburgu i Frankfurtu na M. Vrlo su zanimljivi željeznički uređaji u Berlinu.

P o š t e i t e l e g r a f i su uzorno uređeni, a narod se njima vrlo mnogo služi. U Njemačkoj su 83 stanice za bežično brzojavljanje, 224.000 km telegrafskih linija. U ovome je pred Njemačkom samo Unija. Kabela ima 3000 km. Unutrašnjem prometu služi 126.000 automobila. Za unutrašnju su trgovinu ova glavna mjesta: Berlin, Leipzig, (poznat po čitavom svijetu zbog svojih sajmova, knjižarstva i glazbala (instrumenata), Magdeburg, Breslau, Köln, Frankfurt na O. Mannheim (koji leži na utoku plovnog Neckara u Rajnu i najznamenitije je trgovačko mjesto i riječno pristanište Južne Njemačke i glavno tržište za žito, brašno, drvo, hmelj, duhan, sô, petrolej i kameni ugalj), München, Augsburg, Stuttgart, Lindau i Nürnberg (već stoljećima prvi tvornički grad Bavarske i mjesto s najvećim obrtom u Južnoj Njemačkoj.

Ovdje su 1440. izumjeli ploču za potezanje žice; 1500. džepni sat (Petar Hele), mjed (Petar Ebner), pušku vjetrenjaču, štampu za metalne slike, kokot za puške, klarinet, razbariju; i ovdje su bitno popravljeni zemljovidi.

Uz t. zv. »nirnberšku robu« izvoze se boje (ultramarin), olovke (»Faber«), cigare, pivo, staklo, koža, luksuzni papir, strojevi (naročito električni), čeilk, staniјol.

Spoljašnja trgovina otprema $^2/_3$ robe morem, a ostatak kopnom. Tranzitna je trgovina preko Njemačke vrlo znatna. Za spoljašnju su trgovinu znameniti gradovi Hanze (Pod gradovima H a n z e razumijevamo danas tri grada: Hamburg, Bremen i Lü-

beck kao preostatak moćne Hanze (saveza gradova) srednjega vijeka, u kojoj je bilo udruženo do 90 gradova), Hamburg, Bremen i Lübeck i pruski lučki gradovi: Stettin, Königsberg i Emden.

a) Hamburg je najveća luka Njemačke a iza Londona prva u Evropi. Od mora je udaljen 120 km. Do njega plove Labom najveći oceanski parobrodi. Brodivosti Labe pomaže plima (12 m dubljine). Kad se Laba smrzne, tad parobrodi pristaju u hamburškoj predluci Cuxhavenu, koja je spojena željeznicom, s Hamburgom. U Cuxhavenu je stanica za pilote, kvarantena i stanica za bežično brzojavljanje.

Važnost je Hamburga u njegovom prirodnom položaju, jer okuplja veliko i bogato zaleđe, koje preko Labe dopire u Gornju Češku. Na ovom prirodnom temelju stvorili su hamburški trgovci promet i trgovinu, koja je još i danas znatno veća od sveukupne trgovine nekih povećih država (n. pr. Španija).

Mnoga parobrodarska društva imaju svoja sjedišta u Hamburgu, a među ovima bijaše do svršetka Svjetskog rata na prvom mjestu Hamburg—Amerika—Linija (H A L) sa 385 lađa (1 mil. Rt) prvo parobrodarsko društvo na svijetu. Bivši parobrodi ovoga društva plove danas većinom pod američkom zastavom. Ovo društvo nema danas skoro nijednoga svoga broda, a poslove njegove po ugovoru vrše američka društva. Od ostalih hamburških parobrodarskih društava najznamenitija su: »Hamburg—južnoameričko parobrodarsko društvo«, »Afričko parobrodarsko akciono društvo«, (Wörmann Linija), »Njemačka Levant Linija«, »Njem. Australsko-parobrodarsko društvo« i t. d. Ova i još mnoga parobrodarska društva podržavaju trgovačke veze između Hamburga i svih važnijih luka na Zemlji. Zbog poratnih loših prilika mnoge linije ne rade, a mnogi parobrodi spomenutih društava plove pod tuđim zastavama.

Nakon rata znatno se promijenio promet u hamburškoj luci. Godine 1913. od 1. I. — 1. VIII. uvezlo se i izvezlo u ovu luku 9.35 mil. R. t. netto, a god. 1921. za isto vrijeme samo 5.71 mil. R. t. netto.

Hamburg je uz Bremen najznamenitija luka za iseljenike. Godine 1910. iselilo se preko Hamburga 118.000 osoba.

Trgovinu i promet ovoga grada pomažu još: burza, koju posjećuje na dan 3—4000 trgovaca; mnoge banke i društva za pomorsko osiguranje (asikuriranje), špediterske poslovnice i željeznice, koje spajaju Hamburg s Berlinom, Magdeburgom, Bremenom, Kielom i Lübeckom. Industrija je vrlo razvijena, ali daleko zaostaje za trgovinom. Glavne su grane industrije: brodogradnja, izrada strojeva, tvornice cigara, pečenje rakije, pivovare, rafinerije, talionice za prekomorske bakrene i srebrne rudače.

Hamburg je, kao i ostali gradovi Hanze, pravo tranzitno mjesto. Ovdje se pretovaruje roba, što dolazi morem, pa se šalje dalje kopnom i obratno. U Hamburg se uvoze i iz njega izvoze raznovrsni predmeti, koji dolaze u trgovinu. U prvom je redu kolonijalna roba, naročito kava, za koju je Hamburg jedno od prvih tržišta u Evropi, onda petrolej (iz Unije), vino (iz Španije, Portugal. i Francuske), kože i krzna; sve vrste pređe, čilska salitra i t. d., a izvoze se mnogovrsni predmeti njemačke industrije, zatim šećer (Hamburg prvo tržište), ugalj i drvo i t. d.

b) Bremen je drugi lučki grad u Njemačkoj, leži na Vezeri, a udaljen je 52 km od mora. Do njega plove samo one morske lađe, koje tonu 5.5 m duboko. Veće lađe moraju pristajati u Bremerhavenu, njegovoj predluci.

Glavno je parobrodarsko društvo »Nord-deutscher Lloyd« (200 lađa sa 700.000 R. t.) Manja su parobrodarska društva »Hansa«, »Argo« i »Neptun«.

Bremen je glavna njemačka luka za iseljenike u Ameriku. Od 1832. do 1910. iselilo se preko Bremena 5 mil. ljudi.

Trgovina Bremena nije u onoj mjeri svjetska kao hamburška, ali je do rata obuhvatala svih pet kontinenata. Najvažniji predmeti, koji dolaze morem, jesu: duhan i riža (Bremen je prvo tržište za duhan i rižu), petrolej, pamuk, kava i čaj. Ova se roba otprema u unutrašnjost zemlje željeznicom, koja je mnogo znamenitija za promet od plovidbe po Vezeri. Preko Bremena se izvoze u svijet razni fabrikati.

Industrija je ista kao u Hamburgu. Istaknuti valja velike mlinove za olupljivanje riže i tvornice cigara.

Trgovinu unapređuju ista pomagala kao i u Hamburgu.

c) Lübeck. Grad Lübeck bijaše nekoć glava moćne Hanze i središte njemačke pomorske trgovine, dok se ova kretala po Baltičkom moru.

Promet je Lübecka ograničen skoro na samo Istočno more. Redovne parobrodarske veze postoje sa svim državama, što izlaze na ovo more i s Engleskom.

Promet država na Istočnom moru s prekomorskim zemljama ide preko Hamburga, a njihova trgovina znatno napreduje, otkako je otvoren »Kanal cara Wilima«. (Ovaj se kanal danas zove »Nord Ostsee Kanal).

Lübeck sa Lauenburgom na Labi spaja Elbe-Trave-Kanal. Najvažniji predmeti, koji se uvoze preko Lübecka jesu: ruske i finske sirovine (žito, drvo, katran, petrolej, maslac), iz Švedske: drvo, željezo i glinena roba, a iz Engleske: ugalj i kolonijalna roba. Preko Lübecka se izvoze u svijet proizvodi njemačke industrije. (Od Lübecka je mnogo znamenitija luka Stettin).

Izvanja trgovina Njemačke bila je prije Svjetskog rata iza engleske prva u Evropi. Kako je Njemačka iz Svjet-

skog rata izašla pobijeđena i izgubila svoje kolonije i dobar dio mornarice, tako se i njen položaj u svjetskoj trgovini znatno promijenio. Treba dosta vremena, dok se pridigne iz ovog položaja, u kome se danas nalazi i dok naknadi, što je izgubila. Godine 1914. imala je njem. trg. mornarica 5,240.000 R. t. netto, a početkom 1923. god. 2.18 mil. R. t. netto.

Glavni su uvozni predmeti: pamuk i vuna; žito (naročito pšenica, kukruz i ječam), drvo, bakar, koža i krzno; sirova svila, kava i druga kolonijalna roba; željezne rude, jaja, vunena i pamučna pređa; duhan, slad, mast, marva za klanje, kaučuk i gutaperča, petrolej, konji i t. d. U uvozu prevlađuju životne namirnice i sirovine za industriju. Ovi se artikli uvoze iz Engleske, Unije, Francuske, Holandije, Skandinavije, Argentine, Finske i Poljske.

Glavni su predmeti izvoza: industrijski proizvodi, kao: pamučne tkanine, sukno, pletena roba, razne tkanine, pređa, odijela; strojevi, željezna roba, ugalj; proizvodnja štamparskog obrta, anilinske i druge boje; koža i kožna roba, metalna roba; cigare i cigarete, igračke i porculanska roba itd. Mnogo se uvozi riže, pa se oluplјena opet izvozi. Riža se izvozi skoro u sve evropske zemlje.

Trgovačka je bilanca pasivna.

Njemački kolonijalni posjedi (2.9 mil. km^2 sa 16 mil. st.) u Africi i Tihom oceanu pripali su nakon Svjetskog rata: Engleskoj, Francuskoj i Japanu.

23. SAARGEBIET.

Saargebiet (Sarsko područje) leži u porječju rijeka Saara, desne pritočice Mosele i zaprema 1926 km^2 sa 676.000 st., (Nijemci). Ovo je područje bogato ugljenom i željezom. Industrija je vrlo razvijena, naročito željezna roba i anilinske boje. Glavni je grad Saarbrücken, (110.000). Ovo područje je po mirovnom ugovoru do 1935. pod internacionalnom vladom, a onda će odlučiti plebiscit o njegovoj budućnosti. Majdane ugljena sad posjeduje Francuska. Njemačka ima pravo da otkupi te majdane zlatom, ako plebiscit ispane u njenu korist.

24. KRALJEVINA DANSKA (Danmark).

Danska se sastoji od sjevernog dijela poluotoka Jütlanda i nekih otoka, među kojima su najznamenitiji: Seeland, Fünen i Laaland. Nakon svršetka Svjetskog rata dobila je sjeverni dio Schleswig-Holsteina i otok Alsen, te sada zaprema površinu od 44.400 km^2 sa 3,200.000 stanovnika (72 na 1 km^2).

Danci su Germani, govore danski. Prosvjeta je prodrla u sve slojeve naroda. (Najbolja pučka sveučilišta) gotovo i nema

nepismenih. Viša je naobrazba znamenita. Zadrugarstvo je uzorno, a sve grane gospodarstva vrlo napredne.

Danska je nizina. Klima je oceanska i blaga.

Glavna su mjesta: Kjöbenhavn, na Seelandu, s predgrađima ima 710.000 stanovnika, glavni je i prijestolni grad, središte gospodarskog i kulturnog života Danaca. On je za Dansku ono, što Pariz za Francusku. Po broju stanovnika najveći je grad Sjeverne Evrope. Za Kjöbenhavn veli jedan geograf, da je orijaška glava na patuljskom tijelu. Još su znameniti gradovi Odensee, Korsens, Randers (rukavice), Rönne (porculan) Aarhus (74.000), a u novim krajevima Hadersleben.

Produkcija. Stočarstvo je (goveda i svinje) najglavnija grana danske ekonomije.

44% zemljišta vrijede za ratarstvo. Žito (zob, ječam i raž) ne podmiruje domaće potrebe, ali krumpir, šećerna repa, mahunjače i povrće prelazi domaću potrebu. Drvâ za loženje nema, nego se loži tresetom. Uz obalu se vadi jantar i kreda.

Industrija ne podmiruje domaće potrebe. Željezna, čelična i staklena roba, tkanine, ugalj, drvo i kolonijalna roba uvoze se.

Skoro sva danska industrija koncentrirana je u Kjöbenhavnu, isto tako više od polovice danske trgovine.

Izvozi se: sir, maslac, mlijeko, (jaja na osobitu glasu zbog vrsnoće); konji, goveda, meso, kože itd.

Sav izvoz vrijedi do 1 milijarde danskih kruna, a uvoz preko jedne milijarde.

Danska ima oko 4.350 km željeznica i dobru flotu.

Podložene zemlje i kolonije.

1. Fa-Oer-otoci (Ovčiji otoci). 1400 km^2 sa 21.000 stanovnika, u području su zatonske struje, a izvoze ovčju vunu, vunene čarape i ribu. Glavno mjesto Thorshavn.
2. Otok Island (105.000 km^2 sa 95.000 stanovnika) s Danskom je vezan personalnom unijom i ima svoj parlamenat. Glavni grad Reykjavik (18.000 st.). S Danskom je spojen kabelom i redovnim poštanskim parobrodima.

Izvozi se vuna, riba, sumpor i alaun, a uvozi: žito, duhan, kava, čaj i industrijske tvorine.

3. Naseobina na Grönlandu (88.000 km^2, 14.000 st.), znamenita postaja za lov na kitove (grönlandski kit.)

SKANDINAVIJA.

Obje kraljevine Švedska i Norveška zapremaju Skandinavski poluotok (najveći u Evropi).

Skandinavski je poluotok većinom gorovit. Gore su mu goleme mase bez kosa i povora, kako ih nigdje nema u Evropi; visovi, koji čine vodomeđu jesu nepregledne visoravni, Fjeldovi najviše prema jugu (1500 m); s ovih se uzdižu neka brda, koja

doseža visinu od 2600 m (Snehättan). Ogromni plazuri zapremaju velik dio tih gora (7000 km^2), te se na nekim mjestima prostiru do samog mora. Jedina velika nizina pripada Švedskoj.

Horizontalna je raščlanjenost malo gdje na Zemlji tako razvijena kao u Norveškoj, kojoj je obala sasvim isprekidana, tako da more u nebrojenim dragama — fjordovima — zadire duboko u zemlju.

Skandinavske su rijeke kratke i sve bez izuzetka naglo padaju, pa su zato podesne da pokreću strojeve, ali slabo vrijede za brodarenje.

Skandinavska je klima različita prema tomu, kako na oko uzmemo zapadne ili istočne krajeve. Na zapadnoj obali Golfstrom (t. j. topla morska struja, koja dolazi iz Meksičkog zaljeva) tako diže toplotu, da nikoji kraj na Zemlji pod istom širinom nema tako blage temperature. More se ondje nikad ne smrzava. Iz Trondhjemskog fjorda (63^0 sj. š.) brodovi još izvoze voće, a do 70^0 sije se žito.

I oborine ima na zapadnoj strani više nego na istočnoj, 1200 do 1900 mm prema 400 do 550 mm.

Gotovo svi stanovnici pripadaju germanskom plemenu, koje se nigdje nije tako čisto održalo, kao ovdje, a ispovijedaju protestantsku vjeru. Samo po najsjevernijim krajevima stanuju Laponci i Fini, u svemu oko 60.000. Prosvjeta je u obje države vrlo razvijena. Svak odrastao umije čitati i pisati. Gotovo i nema nepismenih. Tko u Skandinavskoj, pa i na samom Islandu, ne umije čitati, ne smije se ženiti ni udavati.

Glavna su mjesta:

a) U Švedskoj: Stockholm na Melar. jezeru (422.000 st.) duševno i političko središte i glavni industrijski grad u jemlji. Na Kategatu je Göteborg (200.000 st.), ima veliku industriju i za uvoz je vrlo važan; Upsala je sveučilišni grad. Još su znameniti gradovi: Sala (olovo) Danemara (željezo) i Malmö.

b) u Norveškoj: Kristiania (258.000 st.) glavni grad zemlje i središte industrije, trgovine i brodarstva; Bergen (91.000 st.) drugi trgovački u zemlji, znamenit radi ribolova, kupališta i brodogradnje; Trondhjem i Hammerfest (najsjeverniji grad na Zemlji).

Do 1905. bile su Švedska i Norveška spojene personalnom unijom, a sada su samostalne kraljevine svaka o sebi. Dragovoljno se rastadoše, bez svađe i ikakva rata.

25. ŠVEDSKA (Sverige).

Švedska zaprema 448.000 km^2 sa 5.9 mil. st., 13 na 1 km^2.

Produkcija i promet. Kako je već spomenuto, Švedska zauzima istočni i više ravni dio Skandinavskog poluotoka, te ondje ima dosta oranice, na čemu gorovita Norveška oskudijeva.

Više od polovine Šveda bavi se racionalnim obrađivanjem zemlje i gojenjem stoke. Švedska proizvodi žita (oko 25 mil. q) više nego što joj treba, a i stoke ima za izvoz (2.7 mil. goveda u zemlji, dok Laponci drže oko 230.000 irvasa). Najznamenitija je trgovina drvima. Drva se izvozi u vrijednosti od 200 mil. švedskih kruna.

Švedska se broji po množini ruda među najbogatije zemlje u Evropi, ali ugljena nema; zato se švedske rudače izvoze, a naročito željezne (100 mil. K na godinu). Južni su rudnici na Tabergu i kod Danemora, a sjeverni kod Gellivara na pruzi, koja vodi od Lulea na Baltičkom moru do Narvika na Atlanskom oceanu. Švedsko je željezo najbolje na svijetu, jer u njemu nema gotovo nikako fosfora. U Švedskoj se dobije do 6 mil. q na godinu sirova željeza.

U industriji Švedska treba inozemstvo, a s razloga, što nema ugljena i što je slabo naseljena zemlja. Ugalj se naknađuje iskorišćavanjem vodene snage. Švedska industrija nije mnogovrsna, ali ono što se izrađuje, izradi se izvrsno. Od industrijskih grana valja istaknuti željeznu industriju, drvenu industriju, švedske šibice, pivo, rakiju, fabrikaciju šećera, kožnu industriju (rukavice), lončarstvo (švedske peći i petnjaci).

Pošta, brzojav i telefon vanredno su uređeni.

Željeznica ima 15.000 km; na jugu je najgušća željeznička mreža. Najsjevernija željeznica na svijetu jest u Švedskoj, a ide od Gellivara na Botničkom zeljevu k Atlanskom oceanu (Narvik 69^0; ovo je prava rudarska željeznica).

Izvozni su predmeti: drvo, drvena roba (oko 40% ukupnog izvoza), papir, željezo, željezna roba, maslac; goveda, koža i obuća.

Uvozni su predmeti: ugalj, sirovine za industriju, žito, strojevi; željezna roba, kolonijalna roba i drugi industrijski predmeti.

Trgovačka je bilanca pasivna.

Glavni su učesnici u izvanjoj trgovini: Engleska, Njemačka, Danska, Norveška, Unija, Finska i Holandija.

26. NORVEŠKA (Norge).

Norveška zaprema 323.700 km^2 sa 2.7 mil. st., 8 na 1 km^2, pa je po tom najrjeđe nastanjena evropska država.

Produkcija i promet.

Glavne biljke za Norvešku daje šuma, koja zaprema 22% zemlje, te kao narodno bogatstvo većinom naknađuje ratarstvo, koga ondje nema (74% neplodna tla).

Norveška svake godine eksportira drveta u vrijednosti od 90 mil. norveških kruna.

Najveće bogatstvo životinjskih proizvoda vade Norvežani od starih vremena iz mora. Lov na bakalare i haringe donosi gotovo svake godine oko 40 mil. norveških kruna; to je Norvežanima glavno vrelo za prehranu.

L o f o t i su za lov na bakalare najizdašniji kraj na Zemlji (40—50 mil. komada), a haringe love uz obale između rta Stata i Stavangera (u dobrim godinama 800.000 q).

U norveškim rudokopima vadi se željezo, bakar, nešto nikla i srebra.

U najnovije doba i n d u s t r i j a se lijepo podiže. Osobito se mnogo izrađuje celuloze, papira i žigica. Lijepo napreduju mnoge pilane. Znamenita je također industrija hranjivih tvari (pivo, maslac, pečenje rakije, konservirano mlijeko i spremanje riba). U novije se doba razvija elektrotehnička industrija, kojom se dobiva umjetni gnoj.

Norveška ima najviše vodene snage u Evropi (7.5 mil. konj. sila, a iskorišćeno je 1.35 mil.). Kod jezera Mjösvanda najveća je elektrana u Evropi (220.000 konj. sila).

Težište je norveške trgovine i prometa na moru, uz koje živi veći dio naroda. U Norveškoj je 61 grad, a 54 su uz more, stoga i jest unutrašnji promet u prvom redu p l o v i d b a u z o b a l u.

Norvežani su odvajkada izvrsni pomorci. Norveška ima relativno najviše mornara na Zemlji (130.000). Norveška je trgov. mornarica po tonaži peta u Evropi i broji 3424 lađe sa 2.3 mil. t; od njih 2700 parobroda sa 2.1 mil. t. Zbog nezgodnog terena kopneni je saobraćaj slabiji. Ž e l j e z n i č k a m r e ž a iznosi 3300 km.

I z v o z i s e: drvo i roba od njega (40% od ukupnog izvoza), papir, ribe (30%), kože, maslac, konservirano mlijeko, jaja i riblje ulje.

U v o z i s e: žito i brašno, ugljen, strojevi; tekstilna, metalna i kemička roba; ulje, vino i sô.

Trgovačka je bilanca pasivna, ali se naknađuje prevozom tuđe robe.

Od 1921. pripadaju Norveškoj Spitzbergi, nenastanjeni otočni skup.

27. ČEHO-SLOVAČKA REPUBLIKA.

(R e p u b l i k a č e s k o s l o v e n s k a).

Čeho-Slovačku čine Češka, Moravska, Šleska, Slovačka, (Slovenska) i Potkarpatska Rusija (Potkarpatska Rus). Čeho-Slovačka zaprema prostor od 140.000 km² sa 13.6 mil. st., 97 na 1 km². Od zapada prema istoku pruža se preko 12 dužinskih stepena (1000 km), dok joj je širina 50—280 km. Položaj je ove države u trgovačkom pogledu vrlo zgodan, dok je u vojničkom posve nepovoljan.

Republika graniči s Njemačkom, Austrijom, Madžarskom, Rumunjskom i Poljskom. Dunav i Laba spajaju je s morem, inače je kontinentalna država. Od Jadrana i Sjevernog mora udaljena je 400 km.

S t a n o v n i š t v o. Česi žive ponajviše u unutrašnjosti Češke i Moravske, dok su u Šleskoj rjeđe nastanjeni. U Istočnoj Moravskoj i Slovačkoj su S l o v a c i. U k r a j i n c i nastavaju Potkarpatsku Rusiju. U Šleziji živi nešto P o l j a k a (12%). N i j e m c i su nastanjeni po pograničnim krajevima Češke, što graniče s Austrijom i s Njemačkom, onda po južnim i sjevernim dijelovima Moravske i po Šleziji. U Južnoj Slovačkoj ima velik broj Madžara.

Česi i Nijemci su na vrlo visokom stepenu kulture i imaju dobro uređene škole, dok među Slovacima i Ukrajincima ima velik broj analfabeta, pa se od ujedinjenja živo nastoji o napretku i jednih i drugih.

Od ukupnog stanovništva 42% bavi se obrađivanjem zemlje i timarenjem stoke, 47% obrtom i trgovinom, a 13% raznim službama.

Češko-Slovačka je jedinstvena republika s jednom vladom i jednim parlamentom. Izuzetak je Potkarpatska Rusija, koja ima svoju autonomiju.

P l a s t i k a t l a i k l i m a.

Čeho-Slovačka je najvećim dijelom visinska zemlja, kojom se prostiru većinom osrednje i niske gore. Nizina zahvata dolinu Morave i lijevu obalu Dunava. Čeho-Slovačkom se prostiru dva gorja: Češko-moravsko osrednje gorje i Karpati.

Č e š k o-m o r a v s k o o s r e d n j e g o r j e istočna je grana njemačkog osrednjeg gorja s kojim ga veže Smrečina. Ovo se gorje prostire od Naaba i Saale na zapadu do Morave, Bečve i Odre na istoku, na jugu do Dunava, a na sjever do Njemačke nizine. Planine ovoga gorja čine češki gorski romb, čiji su vrhovi upravljeni prema četiri glavna nebeska kraja, a površina mu je visoravan. Jugozapadni rub ove visoravni čini Češka šumava, a sjeverozapadni Rudogorje; sjeveroistočni rub čine Sudeti, u kojima je Snježka (1600 m), najviši vrh ovoga gorja, a jugoistočni je rub Češko-moravska uzvisina, koja se polagano spušta prema dolini Morave. Ovo gorje ne sprečava prometa, jer je vrlo prohodno. Preko njega prelaze trideset i dvije željeznice i mnoge ceste.

Istočno od Morave dižu se Karpati, od kojih su u Čeho-Slovačkoj samo Zapadni i Srednji (šumoviti) Karpati. Zapadni se Karpati dijele na Male Karpate, Bijele Karpate i Beskide s

visokom Tatrom (2660 m). Južno od Visoke Tatre stere se Niska Tatra (Lipstovske planine), a južno od ove Slovačko rudno gorje (1000—1400 m). Srednji (šumoviti) Karpati lako su prohodno gorje.

Čeho-Slovačke r i j e k e pripadaju trima morskim područjima. Zapadne rijeke (iz Češke) odvodi Laba u Sjeverno more. Glavni pritok Labe je Vltava. Rijeke istočnog dijela ove države pritječu u Dunav (Crno more). Glavni su pritoci Dunava: Morava, Vag, Nitra, Gron i Ipola. Rijeke Šajo i Bodrog utječu u Tisu. Samo gornjim svojim tokom Odra teče Čeho-Slovačkom, a onda teče Njemačkom i kod Stetina utječe u Baltičko more.

Na visokoj Tatri ima do 120 malih jezera, koja se nazivlju Morske Oči.

K l i m a tvori prelaz od zapadne primorske k istočnoj kontinentalnoj. Ona je više ovisna o nadmorskoj visini nego o geografskoj širini. Ali u glavnom je klima od zapada prema istoku sve kontinentalnija.

Poprečna je razlika srednje januarske i srednje julske temperature u Pragu 20.5° C, u Brnu 22° C, a u karpatskim kotlinama do 30° C. Najtopliji je kraj Češke nizina oko Labe i okolina Praga. Jugozapad Moravske ima oštru klimu, jer je otvoren sjevernim studenim vjetrovima, dok su južni krajevi otvoreni toplim vjetrovima s juga, pa ovdje uspijeva i vinova loza. U Šleskoj, koja je otvorena prema sjeveru, mnogo je oštrija klima u južnom, nego li u sjevernom dijelu ove zemlje. U Slovačkoj su u sjevernim gorskim krajevima i sredini zime vrlo oštre, dok su ljeta na jugozapadu i jugoistoku vrlo vruća i nastaju iza kratkog proljeća.

G l a v n a m j e s t a. Premda se danas R Č S upravno dijeli na županije, mi ćemo se ovdje držati prijašnjih upravnih jedinica, koje imaju pored historijske još i gospodarsku vrijednost.

1. Č e š k a. Glavni je grad Češke i cijele R Č S Praha (Prag) 670.000 st. leži gotovo u sredini zemlje, te je glavno raskršće cesta i željeznica i glavni trgovački i industrijski grad. U sjeveroistočnoj Češkoj su gradovi: Pardubice, Melnik (vinogradi), Litomerice (voćarstvo), Usti nad Labom (stanica na Labi i izvoz ugljena), Chrudim i Časlav (tvornice šećera). U Sjevernoj Češkoj: Jablomec (staklo), Liberec i Rumburg (tekstilna industrija). — U sjev.-zap. Češkoj Cheb (Eger), Františkove Lazne, Karlovy Vary (lječilišta, koje posjeti na godinu do 100.000 ljudi), Jachymov (rudarsko mjesto, uran), Žatec (hmelj) Teplice i Marijanske Lazne. — U jugozapadnoj Češkoj: Budejovice sa 50.000 stanovnika (pivo i olovke), Strakonice (tvornica fesova), Plzen (pivo, željezni strojevi) i Pribram (rudarstvo).

2. M o r a v s k a. Važniji su gradovi: Brno 222.000 stanov. leži na raskršću mnogih puteva, osobito je na glasu radi sukna i vunene robe uopće; Jihlava (sukno, kožarstvo i velika tvornica

duhana), Znojmo, Vitkovice (željez. rudnici), Moravska Ostrava (veliki ugljenici), Schönberg i Sternberg (tekstilna industrija) i Olomuc.

3. Š l e z i j a. Glavno je mjesto Opava sa 33.000 st. ima znatnu željez. industriju, Tešin sa znamenitom trgovinom. Bogumin (Oderberg) je pogranična postaja na Odri.

4. S l o v a č k a. Bratislava (Požun) sa 93.000 st. na Dunavu, Komoran, Košice, (Sćavnica i Kremnica rudarstvo).

5. U P o t k a r p a t s k o j R u s i j i najveće je mjesto Užhorod sa 24.000 st. i Munkač na željezničkoj pruzi u Poljsku.

U s t a v. Čeho-Slovačka je republika s jednim parlamentom, koji se sastoji od senata i zastupničke kuće. Uređena je centralistički, a dijeli se na 21 županiju. Potkarpatska Rusija ima svoju autonomiju.

P r i r o d n i p r o i z v o d i i i n d u s t r i j a.

Republiku Čeho-Slovačku je priroda lijepo obdarila. U njoj ima dosta plodne zemlje, raznih ruda, dosta ugljena, pa se uz ove uvjete, marljivost i veliku štedljivost naroda razvila napredna industrija, kojoj su udareni temelji još u 18. vijeku, te je ovo danas prva slavenska industrijska zemlja.

R a t a r s t v o. Od cjelokupne površine otpada 43% na oranice, voćnjake i vinograde, 19% na livade i pašnjake 33% na šume, 5% na neplodno tlo. Zemlja se svuda marljivo i racionalno obrađuje. Lijepo uspijeva pšenica, raž, zob i ječam. Vrlo se mnogo sadi krumpir. U mnogim krajevima uspijeva najbolji hmelj na svijetu (3 mil.). U Žacu je i burza za hmelj. Od drugog korisnog bilja valja spomenuti lan, olaj i razno povrće.

U pojedinim krajevima uspijeva vinova loza, ali se vino ipak uvozi. Znatno je i voćarstvo, a osobito šljive.

Zemlja ima veliko bogatstvo u š u m a m a, pa nesamo što se razvila znatna industrija drveta, nego se mnogo drveta i izvozi.

S t o č a r s t v o nije posvuda jednako razvijeno. Mnogo se goje konji, svinje i ovce (u Slovačkoj). Od peradi su na glasu patke i guske. Znatno je i p č e l a r s t v o.

Lijep je prihod od lova.

U ribnjacima Južne Češke goje se izvrsni šarani.

R u d a r s t v o. Prvo mjesto u rudarstvu zauzima kameni ugalj (30 mil. t na godinu) koji nesamo da dostaje za domaću potrebu, nego se još i izvozi, dok rudnici željeza nedostaju, pa se željezo uvozi. I sô se mora uvoziti. Uz to se još dobiva: olovo, bakar, srebro, kositar i uran. Brojni su kiseljaci i toplice ili banje, a neke su na svjetskom glasu.

I n d u s t r i j a.

Tekstilna i metalna industrija je vrlo razvijena. Pamučna je industrija (3.6 mil. vretena) na prvom mjestu. Njeno je područje Sjeverna Češka, Moravska i Šleska. U suknarstvu se

ističu Liberec sa 40 i Brno sa 60 tvornica. U tim je gradovima znamenita i industrija ćilima. Vrlo je stara lanena industrija. Na veliko se prede lan, izrađuje konac i tku tkanine (osobito u Opavi i Libercu). U Trutnovu je burza za lan. Produkcija lana doseže do 13.6, a konoplje 1 mil. kg na godinu.

Metalna je industrija vrlo različita. Njena su središta u okolici Praga, Plznja i u Sjev. Moravskoj, t. j. u krajevima, gdje su veliki majdani ugljena. Izrađuje se razna željezna roba, strojevi, vagoni, lokomotive, automobili, noževi, oružje itd. Osobito je na glasu Škodina tvornica topova i drugog oružja i oruđa u Plznju.

Industrija stakla, staklene i keramičke robe na osobitu je glasu. U industriji šećera od repe RČS je treća zemlja na svijetu; u 175 tvornica izrađuje se 6.6 mil. q šećera na godinu.

Češko je pivo na osobitu glasu. Na godinu se proizvodi oko 6 mil. hl. Na osobitu su glasu pivovare u Plznju, Budjejovicama, Smihovu (predgrađe praga), Protivinu, Brnu i Wittingau.

Papir se izrađuje u 200 tvornica (226.000 tona). — I štamparstvo je na visokom stepenu. Godine 1920. štampano je 3612, a godine 1921. 5838 raznih djela.

Trgovina i promet.

Unutrašnji promet potpomažu dobre ceste, plovne rijeke (280 km), željeznice (13.600 km), pošte, brzojavi i telefoni. Za plovidbu po Labi znamenita je stanica Usti nad Labom, a Bratislava i Komoran stanice su na Dunavu. Znamenitija su raskršća željeznica, Prag—Plzenj, Budjejovice, Kolin, Brno i Opava.

Razvitku trgovine pomažu mnoge banke, razne burze, trgovačko-obrtnički muzeji i komore (u 12 gradova). Vrlo se mnogo radi o unapređenju trgovačkih škola. U spoljašnjoj trgovini podržava Republika veze sa susjednim državama, te s našom državom, Francuskom, Engleskom i Amerikom. Njena prekomorska trgovina ide preko Trsta i Hamburga.

Uvozni su predmeti: sirovine (željezo, pamuk, vuna i petrolej), kolonijalna roba i životne namirnice (meso, mast i brašno).

Izvozni su predmeti: šećer, pivo, tekstilna roba; staklo, porculan, ugalj, hmelj; željezna roba, strojevi, drvo; životinje, koža, lan, konoplja; papir, odijela krumpir; kemikalije, mineralne vode i radium.

Trgovačka je bilanca aktivna.

Novac: čeho-slovačka kruna Kč = 100 halira.

28. REPUBLIKA POLJSKA.

(Rzeszpospolita Polska).

Godine 1795. nestalo je i posljednjeg ostatka nekoć slavne kraljevine Poljske. Preko 120 godina živio je poljski narod razdijeljen u trima carevinama i priznavao vlast trojice careva, kojih je upravo onda nestalo, kad je Poljska ponovno uskrsnula. Godine 1918. oslobodi se i ujedini poljski narod.

Današnja Poljska obuhvata kongresnu Poljsku (Ruska Poljska), Galiciju, dio Šleske, Poznanj i dijelove Istočne i Zapadne Pruske s izlazom na Baltičko more.

Poljska zaprema 386.000 km² sa 27.5 mil. stanovnika, 71 na 1 km². Stanovnici su Poljaci (62%), drugi po broju slavenski narod, katoličke vjere, zatim Ukrajinci (preko 5 mil.), Bijeli Rusi (oko 4 mil.), Židovi (3 mil.) i Nijemci. Svih nar. manjina ima u Poljskoj 38%.

U prosvjeti se opaža velika razlika između zaostalog seljaka i fino odgojene vlastele i drugih viših klasa odličnih Poljaka (»sjeverni Francuzi«). I manji gradovi imaju srednjih i stručnih škola, a u Varšavi, Vilni, Poznanju, Krakovu i Lwowu postoje sveučilišta.

Poljska zaprema u glavnom ravno Povislje, samo se na jugu uzdiže gorski bedem Karpata (Beskidi i Šumoviti Karpati), koji čine prirodnu granicu prema Čeho-Slovačkoj, dok je na zapadu prema Njemačkoj i na istoku prema Rusiji bez prirodnih granica; na sjeverozapadu kod Gdanska (Danzig) ima uski izlaz na Baltijsko more.

Glavna je poljska rijeka Visla (1076 km duga), koja izvire u Beskidima, a saljeva se u Baltičko more. Glavni su joj pritoci Sam i Bug s desne, a Pilica s lijeve strane. Između Pilice i Visle rasteže se poljska ploča, nad kojom se ispinje rudama bogata Lysa gora (ugalj i željezo). Od Krakova plove po Visli manje lađe, a od Varšave i parobrodi. Još su znamenite rijeke Varta, Njemen i Dnjestar.

Klima. Poljska ima oštru kontinentalnu klimu; od sjevera je otvorena sjevernim studenim vjetrovima i ima oštre zime, dok je ljeto dosta toplo. Oborinâ ima dostatno.

Ustav. Poljska je republika. Sjedište je vlade u Varšavi. Parlamenat (sejm) se sastoji od senata i zastupničke kuće. Muškarci i žene s navršenom 21. godinom imaju pravo glasa i biraju članove parlamenta, a ovi opet predsjednika republike na 7 godina.

Glavnija su mjesta: Warszawa (Varšava 1 mil. st.), Brest-Litovski, Lodz (450.000 st.), Grodno, Vilno (130.000), Poznanj (Pozen 170.000), Lublin; Krakov (182.000), Przemysl i Lwow (220.000 st.).

Gospodarstvo.

Poljska ima sve uvjete za gospodarski napredak i kad se temeljito sređe prilike, moći će svoje proizvode izvoziti na veliko u Zapadnu Evropu. Poljska je agrikulturna zemlja i od prirode vrlo plodna.

U zemlji uspijeva raž (6.5 mil. t), pšenica, ječam i zob (2 mil. t). Od industrijskih biljaka uspijeva krumpir (32 mil. t), koji je znatna hrana stanovništvu, a prave od njega špirit; zatim lan i šećerna repa; u dolini Visle uspijeva šljiva.

Veliko bogatstvo predstavljaju šume. Šumom su bogati Karpati, a i neki krajevi oko Visle obrasli su šumom. Drvo je glavni izvozni predmet Poljske.

S t o č a r s t v o je samo kvantitativno znamenito. Samo na velikim gospodarstvima uvedeno je timarenje pasmina. Svjetski je rat i ovoj grani narodnog gospodarstva zadao žestok udarac. K o n j i 3,2000.000) su mali, ali vrlo ustrajni, jednako su dobri za jahanje i uprezanje. G o v e d a (8 mil.) su dobra za teglenje i klanje, ali su na mlijeku slaba. Rašireno je svinjogojstvo (5 mil.) i ovčarstvo. Od domaće peradi najvrednija je guska. Mnogo se izvoze jaja, zaklane guske i perje.

L o v je također znatan. U Galiciji se goje šarani u naročitim ribnjacima.

R u d a r s t v o. Zemlja je bogata rudama. Sô se kopa u Wieliczki i Bohniji kraj Krakova i u Drohobyczu. Najvažniji su ugljenici u bivšoj pruskoj Šleskoj (Kattowicz i Königshütte) i u Dombrowi. Pored Rusije i Rumunjske Poljska je glavni liferant petroleja (god. 1922. dobilo se 10 mil. hl). Glavni su izvori u Boryslawu i Drohobyczu. Još se dobiva željezo, olovo i cinak.

I n d u s t r i j a.

Glavna su područja industrije G a l i c i j a (pecare rakije, pivovare, tvornice šećera i tekstilne robe), P o z n a n j s k a (pivovare i tvornice šećera), V a r š a v a i L o d z (tekstilna industrija). U Zemlji su mnogi parni mlinovi, tvornice duhana i špirita, a u Krakovu i Varšavi tvornice željezne robe. Prerađivanje je lana još kućni obrt. Znatna je industrija drveta i papira.

Premda u Poljskoj ima preko 50 tvornica šećera, ipak se mora uvoziti. Uvozi se i tekstilna, a pogotovo metalna roba.

T r g o v i n a i p r o m e t.

Oism karpatskog kraja sav je ostali teritorij Poljske vrlo pogodan za promet. Ceste su danas bolje no ikada. Visla je sada čitavim svojim tokom poljska rijeka, pa se po njoj razvila živahna plovidba. Željeznička mreža iznosi 15.800 km. Glavne su pruge: 1. Varšava—Grodno—Vilna—(Petrograd).
2. Varšava—Čenstohova—Krakov—(Oderberg—Beč).
3. Varšava—Torun—(Danzig).
4. Varšava—Lodz—Poznanj—Zbončin—(Berlin).
5. Varšava—Brest Litovsk—Smolensk—(Moskva).
6. (Oderberg)—Krakov—Bzeszov—Lwow—Tarnopol—Colomea—(Czernowitz).

7. Bielitz—Biala—Drohobycz—Stryj—Stanislavov.

Pošte, brzojavi, telefoni i bežični brzojavi pomažu promet i trgovinu.

Trgovačke se prilike nijesu još ustalile. Općenito se može reći, da je unutrašnja i izvanja trgovina u rukama židova.

Najvažniji su trgovački gradovi: Varšava, Pozen, Lwow i Krakov.

Učesnici su u izvanjoj trgovini: Čeho-Slovačka, Rumunjska, Austrija i Njemačka.

Sva pomorska trgovina ide na Danzig. Poljaci nastoje da izgrade svoju trgovačku mornaricu.

Bilansa izvanje trgovine je pasivna.

29. GDANSK (Danzig).

Ova državica leži na istoimenom zalivu u delti Visle, a zaprema 1914 km^2 sa 357.000 st.

Gdansk je republika, koja stoji pod nadzorom Saveza naroda. Glavni je grad G d a n s k ili Danzig (195.000 st.), znamenito je trgovačko i lučko mjesto, preko koga poljska trgovina ima slobodan izlaz na more.

I z v o z e s e lađe, ribe i željezna roba, a u v o z e životne namirnice, sirovine i razni fabrikati.

30. LITVA.

(L i e t u w a).

Republika Litva leži u porječju donjeg toka Njemena (Memel). Sjeverno od ušća ove rijeke pripada Litvi jedan dio baltičke obale. Litva zaprema 48.000 km^2 sa 1.9 mil. st. 40 na 1 km^2. Stanovnici su u glavnom Litvanci, Slavenima bližnji srodnici, a vjere su katoličke.

Jugoistočni je dio zemlje brežuljast i obrastao šumom, dok je preostali dio ravnica.

Glavna je rijeka N j e m e n i desni mu pritok Vilija. Njemen je plovan od ulaska u Litvu do ušća. U zemlji ima više jezera i sva sila bara.

K l i m a je kontinentalna. Rijeke u Litvi i Baltičko more smrzavaju se svake godine.

G l a v n a s u m j e s t a: Kovno (90.000), glavni grad i Memel (43.000).

Glavno je zanimanje naroda r a t a r s t v o. Od žita najbolje uspijeva raž i zob, pa ječam i pšenica. Godišnja proizvodnja krumpira doseže 10 mil. q. Od tržnih biljaka uspijeva lan, konoplja i šećerna repa.

S t o č a r s t v o je prilično razvijeno. Najviše se goje svinje i ovce, te goveda i konji. Mnogo se goji peradi.

Od industrijskih grana lijepo se razvija mlinarstvo, pripravljanje špirita, fabrikacija šećera i tekstilna industrija.

Trgovina i promet.

Unutrašnjem prometu služe pošte, brzojavi i telefoni, plovidba po Njemenu i 1543 km željeznica.

Izvozni su predmeti: drvo, laneno sjeme, lan, jaja, maslac, kože, stoka; perad, krumpir i špirit.

Uvozni su predmeti: kolonijalna i industrijska roba.

Trgovačka je bilanca aktivna.

31. LOTIŠKA.

(Latwija).

Republika Lotiška ili Letska leži s obje strane donje Zapadne Dvine uz Riški zaliv između Estonske, Rusije i Litve, a zaprema površinu od 65.800 km² sa 1.86 mil. st. (28 na 1 km²) od kojih su 80% Leti, a ostali su Rusi, Nijemci, Židovi i Poljaci.

Zemlja je nastavak prostrane Ruske nizine, a navodnjuje ju Dvina. Klima je skroz kontinentalna.

Glavna su mjesta: Riga (270.000) glavni grad; Libava (70.000); Dvinsk (Dünaburg) i Mitava, raskrsnica željeznica.

Od ukupnog je zemljišta 25% oranice, 25% šume, 35% je livada i pašnjaka, a 15% neproduktivna tla.

Prirodni proizvodi i industrija.

Ratarstvo je lijepo razvijeno. Od ratarstva uspijeva raž, ječam i zob. Žita preteče i za izvoz. Krumpir se također mnogo goji i ima ga za izvoz.

Od industrijskih biljaka najvažniji je lan (14 mil. q).

Od stoke goje se ponajviše ovce i goveda, a onda konji i svinje. Znatno je i ribarstvo.

Od industrijskih se grana ističe mlinarstvo, proizvodnja špirita, tekstilna i metalna industrija. Za metalnu se industriju uvoze sirovine iz inozemstva. Glavna su industrijska mjesta: Riga i Mitava. U ovim su gradovima znatne tvornice stakla, metalne robe, strojeva, materijala za željeznice, škverovi i tvornice robe od kaučuka.

Trgovina i promet.

Unutrašnju trgovinu pomaže 2840 km željeznica, koje spajaju sva znatnija mjesta u zemlji; pošte, 2497 km telegraf. linije.

U spoljašnjoj je trgovini Lotiške kopneni i pomorski promet prilično podjednak. Kopnenom prometu služe željeznice. Lotiška ima svoju trgovačku mornaricu (40.000 brutto tona).

Izvozni su predmeti: lan, maslac, drvo; žito, krumpir, špirit; stoka, kože, tkanine; metalna roba, strojevi; roba od kaučuka, staklo, lađe, željeznički materijal i ribe.

Uvozni su predmeti: kolonijalna roba, ugalj; rudače, kaučuk.

Godine 1922. bila je trgovačka bilanca pasivna.

Novac je let = 100 centa.

32. ESTONSKA.

(Eesti Vabarük).

Republika Estonska leži na poluotoku između Finskog i Riškog zaliva, a na istoku se stere do Pejpus jezera, koje ju dijeli od Rusije. Ovoj državi pripadaju i otoci Oesel i Dago, što zatvoraju Riški zaljev. Estonska zaprema prostor od 47.500 km² sa 1.11 mil. st., 23 na 1 km². Stanovnici su Esti (95%), a vjere su protestantske. Narodna je prosvjeta lijepo razvijena, ponajviše privatnom inicijativom, te je vrlo malo nepismenih.

Zemlja je nastavak prostrane Ruske nizine. Klima je skroz kontinentalna.

Glavna su mjesta: Reval na Finskom zaljevu sa 123.000 st., glavni je grad zemlje i po uvozu pamuka drugi grad u Evropi (prvi je Le Havre); Dorpat, kulturno središte zemlje i Narva.

Prirodni su proizvodi Estonske posve isti kao i oni u Lotiškoj, jer je i plastika tla i klima ista.

U industriji ova zemlja zaostaje za Lotiškom. Najvažnije su industrijske grane: mlinarstvo, učinjanje koža, fabrikacija papira, izrađivanje željezne robe i strojevi.

Trgovina i promet.

Unutrašnjoj trgovini služi 1455 km željeznica, koje spajaju zemlju sa susjednim državama.

Estonska ima i svoju trgovačku mornaricu (45.000 t).

Izvozi se: lan, žito, špirit, krumpir; stoka, sirova i učinjena koža; papir, drvo, ribe, metalna roba i strojevi.

Uvozni su predmeti: kolonijalna roba, rudače, ugalj i razni fabrikati.

Trgovačka je bilanca pasivna.

Novac je estonska marka.

33. REPUBLIKA FINSKA.

(Snomen Tasavalta).

Godine 1917. oslobodila se Finska stogodišnjeg ruskog gospodstva i proglasila se samostalnom republikom.

Ustav: jedna zastupnička komora sa 200 zastupnika, koje biraju muškarci i žene s navršenom 24. godinom. Predsjednik se bira na 6 godina.

Finska zaprema 387.500 km² sa 3.3 mil. stan., 9 na km²; 81°/₀ su Finci, 11°/₀ Švedi. 98°/₀ stanovništva ispovijeda protestantsku vjeru.

Znameniti su gradovi: Helsingfors (sa Sveaborgom) 200.000 st. glavni grad sa sveučilištem; Uleaborg (trgovina drvetom), Tornea, Viborg i Tammerfors (prvi industrijski grad u Finskoj).

Narodna je prosvjeta znatno raširena, te je razmjernno malo nepismenih.

Produkcija, trgovina i promet.

Gospodarske su prilike slične onima u Skandinaviji. 63°/₀ stanovništva bavi se ratarstvom i stočarstvom, a 12°/₀ industrijom. Jedva se deseti dio zemlje obrađuje. Premda dobro rodi raž, ječam, zob, krumpir i lan, ipak se uvozi mnogo žita i brašna.

Finska ima mnogo prekrasnih šuma (bor, omorika i bukva).

Stoka se vrlo pomno goji i prema broju stanovnika ima je vrlo mnogo (276.000 konja, 1,130.000 goveda i 1.4 mil. ovaca, 400.000 svinja, 130.000 irvasa). — Zemlja ima lijep prihod od ribolova (haringe 10 mil. kg).

Rudarstvo je tek u razvitku, a zasada se vadi bakar, cinak, olovo i azbest. Ugljena nema, ali se iskorišćuje vodena snaga.

Unutrašnjem prometu služi preko 4000 km željeznice; glavna je pruga: Wiborg—Helsingfors—Tammerfors—Tornea, koja spaja glavni grad sa Švedskom i Rusijom.

Finska ima i svoju trgovačku mornaricu, koja broji oko 3800 lađa, od tih 560 parobroda sa 80.000 t.

Izvoze se sirovine i proizvodi domaćeg obrta i industrije kao: drvo i drvena roba, celuloza, papir, proizvodi od mlijeka, koža, ribe itd.

Uvozi se žito i brašno; kolonijalna roba, strojevi, odijela i slično.

Finskoj pripada Alandsko otočje.

34. RUSIJA.

(Rossija.)

Premda je Rusija u Svjetskom ratu izgubila velik dio svoga evropskog posjeda, ipak je ona još uvijek po prostoru i broju stanovnika prva država u Evropi. Uz to Rusiji pripada sva Sjeverna Azija, pa je tako svojom površinom najveća suvisla država na Zemlji sa 21,182.000 km², a na ovome prostoru živi 135 mil. stanovnika (6 na 1 km²). Od Rusije je prostorom veća samo Britska svjetska država (36.3 mil. km²), a brojem stanovnika Britska (454 mil. st.) i Kina.

Današnja je Sovjetska Rusija savez sovjetskih republika, koji čine slobodne savezne sovjetske republike: 1. (Velika) Rusija, 2. Mala Rusija (Ukrajina), 3. Bijela Rusija, 4. Transkavkaska savezna republika i 5. sovjetske republike Hiva i Buhara, koje stoje pod nadzorom Saveza.

(Velika) Rusija bez Sibirije, Ukrajina i Bijela Rusija pripadaju Evropi, dok su ostali dijelovi Saveza u Aziji. Ove su republike posve ravnopravne, ali prvo i najviđenije mjesto među njima zauzima (Velika) Rusija.

A) (Velika) Rusija t. j. Ruska Socialistička Federativna Sovjetska Republika (R. S. F. S. R.) zaprema 20.2 mil. km² sa 99 mil. st. (Veliku) Rusiju čine: 1. Gubernije Evropske Rusije i Sjeverni Kavkaz.)

2. Autonomne republike unutar Rusije (Baskirska, Tatarska, Krimska, Brdska, Dagestanska, Kirgiska, Turkestanska republika i Istočna Sibirija s bivšom ruskom vazalnom kanovinom kao Republika Dalekog Istoka.

3. Autonomna područja unutar Rusije i

4. Zapadna Sibirija.

B) Ukrajina (447.000 km² sa 25.6 mil. st.).

C) Bijela Rusija (60.000 km² sa 1.6 mil. st.).

D) Transkavkaski Savez (192.000 km² sa 5.7 mil. st.) a sastoji se od Georgije, Azerbajdžana i Ruske Armenije.

E) Pod ruskom su zaštitom Hiva (64.000 km² sa 800.000 st.) i Buhara (180.000 km² sa 2.2 mil. st.), a obje su samostalne sovjetske republike.

USTAV I UPRAVA.

Najviša je vlast u rukama Sveruskog kongresa sovjeta, što ga čine zastupnici sovjeta gradova i gubernija. Kongres bira Sveruski centralni izvršni odbor, a to je zakonodavno, upravno i nadzorno tijelo republike (300 članova). Odbor se sastaje najviše jedamput od dva do dva mjeseca. Redovne poslove vrši:

1. naročiti stalni odbor;
2. sovjet komesara naroda od 18 lica, koji sa stalnim pomoćnicima upravlja zemljom (18 ministara).

Temelji su ustava: Državi pripada zemlja, šume, rudnici, komunikacije i sav živ i neživ imetak pojedinaca itd.

Svak mora da radi. Glavna je zadaća republike osiguranje diktature proletarijata (sirotinje). Od ovih temelja ustava mora sa Sovjetska Rusija udaljiti, da se može gospodarski održati, te već priznaje i privatno vlasništvo, naročito seljacima.

Plastika tla i klima.

Rusija je ogromna nizina, koju 2500 km dugačak i oko 600 m visok Ural dijeli od još veće sjeveroazijske nizine.

Samo tlo Velike ruske nizine veoma je raznoliko; sjevernim se krajevima prostiru golema, čitave mjesece zamrznuta tresetišta i kamenite poljane, kojih se prema jugu hvataju prostrane šume. Južno od gornje Volge od 47° do 57° prostire se »crna zemlja«, to je žitnica Rusije; tu su nepregledne njive, a šume gotovo da i nema. Još južnije, duž Crnog i Kaspijskog mora, prostiru se pašnjaci i stepe, gdje se osobito u zapadnim stranama, u veliko razvio pastirski život.

Evropska Rusija ima preko 39.000 km brodivih rijeka i 700 km kanala. Glavne su: prema Sjevernom ledenom moru: Dvina; prema Istočnom moru: Neva, koja istječe iz najvećih evropskih jezera Ladoškoga, Oneškoga i Iljmenskoga, te podsjeća na rijeku Sv. Lovrinca, zatim Zapadna Dvina i Njemen; prema Crnom moru: Dnjestar kao međašnja rijeka i Dnjepar; prema Azovskom moru: Don; prema Kaspijskom moru: Volga i Ural. Volga je najveća rječina u Evropi (dugačka 3700 km, od kojih je 2900 km izravno brodivih). Plovni su joj pritoci Oka i Kama.

Kanali spajaju najveće riječne sustave i po tome sva četiri mora.

Ladoga je najveće jezero u Evropi, gotovo toliko kao naša Vojvodina.

Klima je u Rusiji skroz kontinentalna. Osim Južnoga Krima u cijeloj su Rusiji zime duge i vrlo oštre (živa se smrzava), a ljeta kratka i vrlo vruća. Sva je Rusija zimi pokrivena debelim slojem snijega, koji se u proljeće otapa i od koga zemlja dobiva više vlage nego od kiše.

U Rusiji su četiri klimska pojasa: polarni pojas uz Sjev. ledeno more, gdje žive sjeverni medvjedi i morževi; studeni pojas između 67° i 57°, blagi pojas između 57° i 44°, topliji krajevi na Južnome Krimu, gdje i limuni dozrijevaju.

Glavna su mjesta:

1. U Evropskoj (Velikoj) Rusiji: Moskva, glavni grad (1 mil. st.) važno industrijsko i trgovačko mjesto i središte puteva; Petrograd (Lenjingrad) (700.000) na utoku Neve u Finski zaliv; Arhangelsk na ušću Dvine, izvoz drveta; Kazan na Volginoj obali industrijsko mjesto i trgovina s Azijom; Nižnji Novgorod na ušću Oke u Volgu, glasoviti sajmovi; Tula (130.000) metalna industrija (»ruski Birmingham«); Smolensk na Dnjepru, koji je odavle plovan; Saratov i Orel, tržišta za žito i stoku; Astrahan na Volginoj delti; Perm i Jekaterimburg središta su uralskog rudarstva; Orenburg na rijeci Uralu, glavno mjesto za karavansku trgovinu među Evropom i Azijom; Čeljabinsk, početak sibirske željeznice.

2. U Ukraini: Kijev na Dnjepru, glavni grad republike (366.000 st.) važno tvorničko i trgovačko mjesto na raskršću mnogih puteva; Harkov (280.000) industrijski grad na raskršću željeznica za Odesu, Krim i Kavkaz; Jekaterinoslav, trg za žito i stoku. U Primorju crnomorskom znatna su mjesta: Odesa (435.000), Nikolajev, Herson i Sevastopolj.

3. U Bijeloj Rusiji: Minsk (88.000) gl. grad i Borisov.

Prirodni proizvodi.

Rusija je u bitnosti agrikulturna država i kao takova ostaće uvijek. Oko $^3/_4$ stanovništva bavi se agrilturom. Klimatske prilike ograničuju agrikulturu na pojas, što se stere od 47°—60° sj. š. i ako mjestimice uslijed ljetne žege dozrijeva žito i do 67°. Od ukupne površine zemlje 27% su oranice, 40% šume, 15% livade i pašnjaci, a ostatak je neproduktivno tlo. Sjeverno od 57.° tlo je kamenito i slabo rodno, dok je južno od ove međe, između Volge i Dnjepra, crnicom zapremljen kraj, koji preko Rumunjske zahvata čak u Banat, vanredno plodan. Zemlja crnica daje 68% od ukupne produkcije žita u Rusiji i prehranjuje 58% stanovništva ove zemlje.

Zemlja se obrađuje sasma primitivno. Od žita najbolje uspijeva raž, onda pšenica, zob i ječam. Prije rata službeno se cijenila produkcija žita na 500 mil. q; izvozilo se 50—120 mil. q. na godinu.

Od industrijskih biljaka valja istaknuti krumpir, šećernu repu, lan, konoplju i duhan. U južnim krajevima uspijeva i vinova loza.

Rusija je vrlo bogata šumom. Najviše šuma ima u sjevernom šumskom pojasu i na istoku. O kakvom šumskom gospodarstvu u Rusiji nema govora. Drvo se upotrebljava za dobivanje potaše, smole i katrana. Drvom se lože u Rusiji lokomotive i parobrodi, a produkcija željeza u Uralu stoji do drvenog ugljena.

Stočarstvo. Premda se ruska stoka znatno smanjila u Svjetskom ratu, ipak Rusija u tom pogledu ide još i sada brojem stoke među prve države u Evropi (24 mil. konja, 39 mil. goveda, 45 mil. ovaca i 14 mil. svinja). Deve se goje na jugoistoku, a irvas na sjeveru.

U peradarstvu je Rusija prva u Evropi.

Lov nije više tako izdašan kao nekad. Love se medvjedi, hermelini, vuci, čaglji i druga zvjerad.

Ribolov je vrlo znamenit po rijekama, jezerima i po moru. Za ribolov je osobito znamenito ušće Volge. Oko 1 mil. ljudi bavi se ribolovom. Izvozi se morunin mjehur i hajvar (kavijar) (30.000 q). Riba se uvozi, jer se mnogo troši za vrijeme posta.

Rudarstvo. Po bogatstvu ruda Rusija se broji među najblagosovenije zemlje u Evropi. Središte je rudarstva Srednji Ural, naročito gubernija Perm.

Ugljen se kopa oko Donca, onda u Srednjoj Rusiji oko Tule i Moskve i blizu Urala (Jekaterinburg). Na godinu produkcija iznosi 175 mil. q, ali ne podmiruje domaće potrebe, pa se ugalj i koks uvozi.

Željezna se rudača vadi u Uralu, oko Donca, Dnjepra i Moskve.

U proizvodu dragih kovina Rusija je prva u Evropi. U Uralu se vadi zlato, srebro i platina. U proizvodnji platine Rusija je druga na svijetu (95% od ukupne produkcije otpadalo je prije rata na Rusiju). Dalje se kopaju manganove rudače, granit, malahit, iridij i jantar.

Soli ima u neizmjernoj količini i to rudne soli (Ural), soli iz stepskih jezera i morske soli (Crno more).

Industrija.

Ruska industrija, koja se u današnje vrijeme naglo diže, ima da svoj postanak i razvitak zahvali sustavu zaštitne carine, koja se ondje od godine 1822. bezobzirno provodi. Dotada je bila Rusija u industriji gotovo sasvim podvrgnuta inozemstvu, tako je n. pr. sva ruska vojska bila obučena u englesko sukno; sad je Rusija u industriji u mnogom pogledu samosvojna, tako da ona mnogo robe i izvozi u Aziju.

Rusku industriju unapređuju osim vladine zaštite i velika produkcija sirovine, velike glavnice, najposlije jeftini i spretni radnici, što ih ima Rusija.

Glavni su krajevi ruske industrije u Srednjoj Rusiji: Moskva, Kijev, Perm, Tula, Šuja, Jaroslav, Petrograd (Lenjingrad).

Dobar je dio ruske industrije kućni obrt, te se u pojedinim selima i porodicama nailazi na podjelu rada provedenu u veliko.

Za ovaj su obrt osobito znamenite duge zime. U Rusiji ima oko 50 raznih grana kućnoga obrta, koji nesamo da podmiruje potrebu, već radi i za trgovinu. Što Rus okom vidi, to rukom izrađuje.

Najvažnije grane industrije jesu: tekstilna (pamučna roba [7 mil. pamučnih vretena i 160.000 stanova], sukno, lanena roba, svilene tkanine) sa 4500 tvornica, u kojima radi 750.000 radnika i metalurgijska sa 1500 tvornica, onda industrija vozila, kože (po svijetu poznati juht), sapun, svijeća, špirita, zatim mlinarstvo i tvornice duhana.

Trgovina i promet.

Po svom položaju i po svojim proizvodima Rusija je u sasvim zasebnom odnosu spram Zapadne Evrope i spram Azije. Dok

je Rusija za Evropu u prvom redu agrikulturna država, otkuda se nabavlja sirovina i kuda se šalju fabrički produkti, za Aziju je to sasvim obratno. Azija donosi na ruski pazar prirodne proizvode, te ih zamjenjuje rukotvorinama i fabrikatima.

Tako je Rusija znamenita spona između oba dijela svijeta, ali joj je težište u evropskoj trgovini.

Za unutrašnji su promet još uvijek znamenite plovne rijeke i kanali, 40.000 km, od toga je 700 km kanala. Oštre zime obustavljaju u sjevernim krajevima plovidbu 6—7, a u južnim 3—4 mjeseca; u jeseni su rijeke vodom siromašne.

Godine 1908 predan je prometu kanal, što spaja Azovsko i Crno more.

Među kopnenim komunikacijama na prvom su mjestu željeznice 57.000 km, u kojih su tračnice razmaknute 1.524 m. Glavni su čvorovi željeznicâ: Petrograd, Kiev, Moskva.

Pošta i brzojav vrlo su dobro uređeni, ali se neuki svijet slabo služi ovim pomagalima. Rusija ima 190.000 km telegrafskih linija, koje spajaju sva važnija mjesta, onda vežu Rusiju s Centralnom Azijom, Perzijom, Indijom i preko Sibirije s Japanom i Kinom. Rusija ima 12.000 km telefona. Petrograd i Moskva imaju telefonsku vezu.

U izgradnji željeznicâ i brzojavâ uložila su djelomično i strana društva svoj kapital (najviše francuska i danska).

Rusija još ima znamenite sajmove i pazare, gdje se roba većinom efektivno pazari načinom kakav u Zapadnoj Evropi više nije običajan. Najveći sajam ima od godine 1817. Nižnji Novgorod, koji traje šest nedjelja (od 27. jula do 6. septembra), pa mu u pogledu množine i raznolikosti trgovačke robe nema ravna na svijetu. Prije rata dolazilo je na ovaj sajam do 200.000 trgovaca iz raznih država Evrope i Azije.

Glavna su pomorska mjesta u Rusiji: Arhangelsk, Petrograd s Kronstatom, Odesa, Taganrog i Astrahan.

Ruska trgovačka flota ima 410.000 brutto t. U prekomorskoj trgovini služi se Rusija tuđim brodovima.

Uvozni su predmeti: pamuk, strojevi, čaj; metalna roba; vuna, ugalj, fine tkanine; kaučuk, ribe, južno voće i luksuzni artikli.

Izvozni su predmeti :žito i brašno; drvo, lan, jaja i maslac; stoka, kože i krzna na Zapad, a ruski fabrikati na Istok.

RUSKA AZIJA.

Bivša ruska carevina nije imala kolonija po svijetu kao Engleska i druge države, nego su njeni posjedi u Aziji činili jednu cjelinu s Evropskom Rusijom. Što je došlo pod rusku vlast, to je rusificirano i kultivirano. Rusi su za one krajeve nosioci kulture. Tako su po Rusima već hiljade i hiljade kvadratnih

milja zemlje, po kojima su se prije skitali azijski lovački i nomadski narodi, stalno osvojene kulturi; kuda se prije šezdeset godina putnik jedva mogao provući, preobućen u derviša, onuda, danas ide pošta i brzojav. Nasred Azije nesamo što se dižu vojničke i željezničke postaje, nego tu cvjeta ratarstvo, rudarstvo, škole, trgovina i promet.

Ruska Azija prostire se od 35°—77½° sj. š. i od 36°—190° ist. duž. od Gr. i zaprema 16,579.000 km² sa 37 mil. st.

Prije Svjetskog rata dijelila se ruska Azija na tri područja: Kavkaska, Sibirija i Centralna Azija. Sada je na ovim područjima više sovjetskih republika.

1. Kavkaska.

Kavkaska je zemlja, što se stere među Crnim i Kaspijskim morem. Tako se zove po gorju Kavkazu, koji se proteže od sjev. zap. na jugoistok, dužinom od 930 km, dok u širini zahvata 375 km; a neki mu vrhunci prelaze i preko 5000 m (Elbrus 5600 m). Kavkaz je najživopisnije, ali i najdivljačnije gorje na Zemlji. Kavkaz je neprohodan i jedina »gruzinska ratna cesta« iz Vladikavkaza do Tiflisa otvara srednji dio Kavkaza vanjskom prometu.

Kavkazija se dijeli na Ciskavkaziju, sjeverno od Kavkaza (uz Kuben i Terek) i Transkavkaziju, Kavkazu na jug, koja čini široku uzdužnu brazdu, kojom teče iz Armenije dolazeći Kur na istok i Rion na zapad. Kavkaziju dijeli od Perzije Aras.

Ciskavkazija je oko Srednjeg Kubana veoma plodna i daje izvrsnu pšenicu za izvoz; dok su ostali krajevi nalik na stepu i slabo nastanjeni. Klima je ekstremno kontinentalna. Transkavkazija je zaštićena gorskim bedemom od sjevernih vjetrova, dobro je navodnjena i vrlo plodna. Ovdje imade krajeva, gdje vlada topla suptropska klima kao u Italiji i Alžiru. Uz žito uspijevaju: agrumi, riža, vinova loza i šećerna trska. Ovdje je domovina kruške, jabuke i vinove loze, koja još divlja raste.

Ciskavkazija spada u R. S. F. S. R.

U Transkavkaziji su dvije sovjetske republike: Azerbejđan i Gruzija (Georgija) koje sa Ruskom Armenijom čine Transkavkaski savez ili federaciju (koja je samo pod zaštitom Sovjetskog Saveza, a ima svoje posebno suvereno savezno vijeće i potpunu državnu samostalnost (192.000 km² sa 5.7 mil. st.).

Glavni gradovi:

a) U Georgiji (Gruzija) 54.000 km² i 2 mil. 312.000 st.), Tiflis 310.000 st., glavni grad republike; Batum (45.000 st.) na Crnom moru.

b) U Azerbejđanu (za 20.000 km² veći, ali s nešto manje stanovnika od Gruzije) glavni je grad Baku (225.000 st.) na Kaspijskom moru, poznat zbog izvora petroleja i Jelisavetpol (60.000).

c) U Armeniji su gradovi: Erivan (38.000) i Aleksandropol (45.000). Armenija je za polovicu manja i prostorom i stanovništvom od Gruzije.

Kavkazija je znamenita za evropsku trgovinu zbog izvora petroleja. Petrolej se (Rusi ga zovu nafta) nalazi na više mjesta, a najviše u blizini Bakua. U produkciji petroleja Rusija je na trećem mjestu na svijetu. Petrolej se vadi na isti način kao i u Americi. Godišnja proizvodnja iznosi oko 100 mil. q upotrebljivih petrolejskih proizvoda, 20 mil. q rafiniranog petroleja.

Ostacima od petroleja (masud) griju se lokomotive, parobrodi i drugi strojevi.

Petrolejem iz ovih vrela podmiruje se Rusija, najveći dio Prednje Azije i veliki dio Evrope. Radi lakšega izvoza petroleja sagrađene su uz željezničku prugu cijevi od Bakua do Crnog mora u duljini od 900 km, kojima teče petrolej.

Osim petroleja ima i drugih ruda (bakar, ugalj, sô, mangan). Skoro polovinu od svjetske produkcije mangana daje Kavkazija (4.8 mil. q). U Jelisavetpolu su velike talionice bakrenih rudača.

Željeznice. U Vladikavkazu završuje se evropska željeznička linija (Moskva—Harkov—Rostov—Vladikavkaz), a nadovezuje se pruga Vladikavkaz—Baku—Tiflis—Batum i Poti (1017 km). U Tiflisu se odvaja pruga na perzijsku granicu, u Kars i Erivan (431 km).

Batum je vrlo znamenita luka, preko koje ide najveći dio uvoza i izvoza.

Izvozni su predmeti: petrolej, žito, mangan, pamuk, vuna, duhan, svila i tkanine. — Uvozi se: šećer, kolonijalna roba, strojevi, industrijski predmeti, kože, ćilimi i duhan.

2. SIBIRIJA.

Sibirija (12.5 mil. km²) veća je od Evrope za jednu četvrtinu, a na tome prostoru živi manje stanovnika nego u našoj kraljevini (11 mil.). Oko ⁴/₅ stanovnika su Rusi.

Klimu Sibirije karakterišu duge, izvanredno oštre zime i kratka vruća ljeta. U cijeloj Sibiriji, pa i u južnim dijelovima kao na gornjem Irtišu, Amuru i Bajkalskom jezeru, nije nikakva rijetkost —30° C, a i —40° C, pa se u stajama mora ložiti. U Verhojansku, sjeverno od Jakutska, opažalo se i —70° C. Sibirija je otvorena prema Sjevernom ledenom moru, odakle pušu studeni vjetrovi, a zatvorena prema jugu visokim planinama.

Rijeka Jenisej dijeli Sibiriju u dvije česti: Zapadnu ravnu i Istočnu brdovitu. U istočni se dio Sibirije broji i »Republika

Dalekog Istoka«, što se prostire između Bajkalskog jezera i Tihog oceana.

U Zapadnoj i Južnoj Sibiriji ima vrlo plodnih krajeva, pa se zemlja dobro obrađuje ($^9/_{10}$ stanovnika su seljaci). Najvažniji je izvozni artikl iz Sibirije maslac. U Istočnoj Sibiriji preteže rudarstvo i lov na krznaše.

Glavne su rude: zlato (20.000 kg) i grafit.

U Sibiriji su najnepovoljnije prilike za trgovinu i promet. Oštra klima, rijetka naselja i ogromne daljine (od Urala do Tihog oceana ima preko 8000 km) smetaju trgovini.

Promet potpomažu željeznice, pošte i brzojavi, koji se podržavaju ogromnim žrtvama i plovidba po rijekama.

Velika sibirska željeznica ide preko Sibirije i Mandžurije i tako spaja Evropu s Tihim oceanom i Kinom. Početna joj je točka Čeljabinsk na istočnoj strani Južnog Urala, a na tri mjesta izlazi na Tihi ocean i to: Vladivostok, Dalni i Port Artur. Ova je pruga dugačka 7800 km. Izgrađena je od 1893.—1904., a gradnja je stajala 780 milijona rubalja. Ovom se prugom skraćuje put iz Evrope u Japan za 16 dana, a i put oko Zemlje (40—50 dana). Ova je željeznica važna za prevoz robe, a naročito čaja i svile iz Kine i Japana, a njom se dovoze i proizvodi Sibirije (krzno, grafit, metali, kože itd). Kod Harbina odvaja se pruga za Peking.

Izgradnjom sibirske željeznice izgrađena je ujedno i evrazijska pacifička željeznica Lisabon—Dalni. Ova je pruga dugačka 13.528 km, a vlak ju prevaljuje za 453 sata (19 dana). Ona se sastoji od ovih glavnih pruga: Lisabon—Pariz, Pariz—Berlin, Berlin—Moskva, Moskva—Tula—Samarov—Ufa —Čeljabinsk; Čeljabinsk—Dalni.

Po sibirskim rijekama (Amur, Lena, Jenisej, Ob) plove parobrodi. Ova je plovidba osobito živahna od otvorenja sibir. željeznice.

Najvažnija su trgovačka mjesta:

a) U samoj Sibiriji: Tjumen, Tomsk (90.000 st.), Krasnojarsk, Irkutsk, Omsk (145.000 st.), glavni grad.

b) U Republici Dalekog Istoka: Vladivostok (105.000), Jakutsk i Čita (85.000) glavni grad republike.

Izvozni su predmeti: maslac, krzna, kože; fosilna slonova kost, grafit, pšenica, te kinesko-japanska roba.

Uvozni su predmeti: vino, južno voće, razni fabrikati, kose i srpovi.

3. CENTRALNA AZIJA (TURAN).

Turan leži između Kaspijskog mora i zapadnih tavana visoke Centralne Azije, pa između Sibirije i Irana. Gotovo je sva zemlja ravna, a prema zapadu se između Urala i Kaspijskog mora nastavlja u veliku ravan. U Turanu ima više slanih jezera,

kao: Kaspijsko (najveće jezero na Zemlji, pa ga zovu more) i Aralsko jezero.

Klima je ekstremna, ali mnogo blaža nego u Sibiriji.

Uz rijeke ima vrlo rodne zemlje. Osim žita uspijeva razno voće, pamuk, riža i izvrstan duhan. Stočarstvo je znamenito. Mnogo se goji svilena buba.

Bivša ruska Centralna Azija (Turan) zaprema površinu od 3.5 mil. km² sa 11 mil. st. Na ovom su području sada u glavnom četiri Sovjetske republike i to: Kirgiska i Turkestan autonomne su republike unutar R. S. F. S. R., a Hiva i Buhara stoje samo pod zaštitom.

Za trgovinu najznamenitiji su ovi gradovi: Taškend 240.000 stanovnika (glavni grad Turkestana), Kokand 110.000, Samarkand 100.000, Merv, Hiva (15.000) i Buhara (75.000) su glavni gradovi istoimenih republika, koje leže u području rijeke Amu.

Za saobraćaj u ovim krajevima sagrađene su dvije željeznice.

1. Transkaspijska željeznica polazi iz mjesta Uzun—Ade (na Kaspijskom moru) u Merv—Buhara—Samarkand—Taškend—Andišan. U Mervu se odvaja pruga za Kušk.

2. Orenburška željeznica spaja Orenburg i Taškend preko Kirgiske stepe.

Najvažniji su izvozni predmeti: ćilimi, svila i pamuk.

B) Države u Aziji.

DRŽAVE NA IRANU.

Na Iranskoj su visočini dvije slobodne države i to:

1. Perzija 1.6 mil. km² sa 9.5 mil. st. (6 na 1 km²), između 25° i 38° sj. š. i 45° i 63° i. d. od Gr.

2. Afganistan, 0.56 mil. km² sa 6 mil. st., prostire se između 30° i 38° sj. š. i 63° i 75° i. d. od Gr.

Stanovnici su Irana većinom Indoevropljani, Perzijci (Adžemi) i Afgani. Trećina stanovnika su nomadi.

Daleko najrazvijeniji su i trgovini vješti Perzijci; oni su stari kulturni narod, koji ima veliku prošlost. U Perziji je nekoć cvala industrija, trgovina i umjetnost. Perzijski je jezik u Prednjoj Aziji još i danas saobraćajni jezik.

Glavna je vjera Islam (u Perziji su muslimani šiije).

Iran je (2.7 mil km²) najkompaktnija masa prednjoazijske visočine.

4000 do 5500 m visoko okrajno gorje sabire svu vlagu i zbog toga su u njemu najplodniji i najblagosoveniji krajevi, u kojima je selo do sela okruženo najbujnijom vegetacijom. Unutrašnjost je, izuzevši nekoliko oaza, svu godinu suha, slana pustara sa sivim monotonim izgledom, po kojoj se skitaju nomadi sa svojim konjima, dromedarima i ovcama.

Glavni su gradovi u Perziji: na sjeveru Teheran 350.000 stanovnika (sjedište šaha i evropskih poslanika), Tebris 250.000 st. i Mešhed; na jugu Ispahan i Abušir (luke na Perzijskom zatonu).

U Afganistanu su gradovi: Kabul 180.000 st. i Herat, gdje se sastaju putevi iz Perzije, Indije i Turkestana.

Produkcija i trgovina.

U krajevima, koji ne oskudijevaju vodom, razvijeno je ratarstvo. Dobro rodi riža, dobre vrste voća, datule, tumbekija, pamuk i opijum. Svi se ovi proizvodi izvoze, a osim toga još: svila, vuna, biser i tirkizi.

Od industrijskih grana još danas neke lijepo napreduju kao: lijepo bojadisane svilene tkanine, šalovi, tkanje tapeta i ćilima (od vune i kostrijeti) čija je finoća i ljepota nenadmašiva i na svjetskom glasu.

Od iranskih država samo je Perzija važna za svjetsku trgovinu. Njezin položaj na dva mora i bogatstvo prirodnih produkata, podižu je do znamenite trgovačke države u Aziji. U njoj nahode mnogi evropski industrijski predmeti svoje konkurente.

Za iranske su države i za njihovu trgovinu osobito znameniti Rusi sa sjevera i Englezi iz Indije i s Perzijskog zaljeva.

Za trgovinu sa Zapadnom Evropom glavno je mjesto Tebris, koji podržava pomoću karavana vezu s Trapezuntom, jer Rusi otešćavaju tranzit na Kavkaskoj željeznici.

Telegrafske linije spajaju Teheran s Carigradom, a preko Tebrisa i Kavkaza s Evropom (11.000 km).

Najviše se uvoze industrijski predmeti (pamučna roba, staklo i papir), kovine, začini, šećer, čaj i petroleum, a izvoze se prirodni produkti i industrijske tvorevine.

Perzija je ustavna i nasljedna kraljevina (kralj — šah), u kojoj zakone stvara 136 zastupnika, koje biraju na 2 godine muškarci s navršenom 20. godinom.

U Afganistanu vlada emir.

3. ARABIJA

zaprema 3 mil. km² sa 5 mil. st., a na ovome je prostoru 8 slobodnih državica i to:

1. Kraljevina Hedžas (0.26 mil. km²) s gradovima Meka (70.000 st.) i Medina 40.000 st. Džida je luka za Meku.
2. Principat Asir (južno od Hedžaza);
3. Imamat Jemen (193.000 km²);
4. Sultanat Omar (212.000 km²) s gradom Maskat 24.000 st.;
5. Sultanat Kuvveit;
6. Emirat Kerak.
7. Emirat Nedž;
8. Emirat Šammar.

Unutrašnjost je Arabije pustinja s mnogim plodnim oazama, iz kojih dolazi na svjetsko tržište: kava, gumija, tamjan, datule i glasoviti arapski konji. U Primorju rodi dobra pšenica i plodovi, kao i u oazama. Ovdje se uz konje goje deve, ovce i koze.

Meka i Medina sveta su mjesta za muslimane, koji onamo idu o Kurban bajramu na hadž iz svih krajeva svijeta.

U ovo doba oživi onaj pusti kraj, a oživi i trgovina, jer se tom zgodom održavaju i veliki sajmovi. Osobito su znameniti vašari u Meki i njenoj luci Džidi. Luka za Medinu jest Jambol Bahr (izvoz datula). Od Medine do Damaska vodi željeznica (Hedžaska željeznica). Sav se promet po ostaloj Arabiji obavlja s pomoću karavana.

U Jemenu su znamenita lučka mjesta Hodeida i Mokka (mokka kava).

4. SIJAM.

(Sajam ili Muaug Tei).

Kraljevina Sijam prostire se u Stražnjoj Indiji uz Sijamski zaljev, između 4.° i 25.° sj. š. i 98.° i 106.° i. d. od Gr. i zaprema površinu od 600.000 km² sa 9 mil. st. (2. mil. Kineza). Sijamci su na istom kulturnom stepenu kao Hindi u Indiji i vjere su Budhine. Samo se peti dio zemljišta obrađuje. Izvozi se: riža, biber (najbolji na svijetu), skupocjeno drveće, osobito teak, svila, kože, ribe i kositer.

Glavni je grad Bangkong 931.000 st. (200.000 Kineza), u kom se koncentrira najveći dio izvanje trgovine. Ovdje su velike ljuštionice riže i parne pilane.

Uvoze se: pamučne tkanine, vreće od jute, metalna roba, oružje, opium, šećer i petrolej.

Unutrašnjem prometu služe željeznice (1970 km), koje idu od Bangkonga prema sjeveru i istoku, pošte i brzojavi (7285 km). Ova se pomagala vrlo lijepo razvijaju. U Bangkongu ima električni tramvaj.

5. REPUBLIKA KINA.

(Ta Chung — Hua Mui — Kno.)

Ova ogromna država prostire se od 20.° do 40.° sj .š. i između 98.° i 125.° i. d. od Gr., a zaprema površinu od 11.1 mil. km² sa 330 mil. st. (30 na 1 km²), a to je skoro petina svega stanovništva na Zemlji.

Ona se raspada u više dijelova i to: prava Kina, Mandžurska, Mongolska (početkom juna 1924. po smrti carevoj narod je proglasio Mongoliju slobodnom republikom), Tibet, Džungarska i Istočni Turkestan. Za Evropljane su samo od važnosti prava Kina i Mandžurska, jer su ostali dijelovi za evropsku trgovinu gotovo zatvoreni.

Prava Kina s Mandžurskom (22 provincije) zaprema 6.2 mil. km² sa 326 mil. stanovnika (52 na 1 km²). U nekim distriktima dolazi i po 400 stanovnika na 1 km².

Stranaca ima u Kini oko 140.000 (65.000 Japanaca, 50.000 Rusa, 10.000 Engleza). Oni stanuju u nekim lukama prema ugovoru s državom, a i u nekim dijelovima gradova (settlements) koji ne spadaju pod kineske sudove.

Najveći dio stanovnika pripada mongolskoj rasi. Kinezi su najjači i najizdržljiviji među svim narodima, stoga su sposobni i da se sele u sve klimatske krajeve. Vjerojatno je, da su oni najstariji nama poznati kulturni narod; njihova je visoka kultura samonikla, koja je hiljade godina stara. Geografski položaj Kine, klima i prirodno bogatstvo zemlje kulturnim biljkama, korisnim životinjama i rudama dostajalo je Kinezima za sve potrebe. To i jest razlog, da su Kinezi živjeli sami o sebi, da su razvili samoniklu svoju kulturu bez utjecaja drugih naroda. Kina je bila do najnovijega doba svijet za sebe sa svojim posebnim životom i kulturom, koja se razlikuje od evropske kulture i koja je tek u novije doba poznata. Kinezi su jedan od najstarijih kulturnih naroda, čija povjest seže u davni stari vijek. Ta je stara kultura zastala od više vjekova, ali se u novije doba vidi i u Kini utjecaj moderne evropske kulture.

N a r o d n a j e p r o s v j e t a u Kini stara i na vrlo visokom stepenu, gotovo svako selo ima dječačku školu (djevojke ne idu u školu). Odgoja je opća. Za zla djela pojedinaca odgovara obitelj, vlast, uopće — društvo. Do službe i časti dolaze u Kini samo oni, koji polože vrlo stroge ispite (mandarini). Sada se Kinezi uz pomoć Japanaca ugledaju na evropske škole i uređuju ih na evropsku. Druge karakteristične crte, kojima se narod odlikuje jesu: lijep odgoj, uljudnost, mirnoća, radinost, umjerenost, štedljivost i volja k nauci, ali njihova luda uobraženost, sitničavost kadikad i okrutnost, te pušenje opiuma i strast za igrom, potamnjuje ove njihove vrline.

Općenito se može reći, da su d u š e v n e s p o s o b n o s t i Kineza znatne, a osobito se ističe njihov trgovački talenat. Od davnih davnina visoko se cijene trgovci u Kini. Kinezi su velik narod, mirne ćudi i ne vole ratovati. Za sav život u Kini osobito mnogo znače n i s k e n a d n i c e, a radnici su, kako u gospodarstvu, tako i u industriji, vrlo marljivi i rade svom svojom snagom.

U Kini zapravo i nema državne vjere, ali je Kong-futsova vjera najraširenija, a za njom taoizam i budhizam. Oko 30 mil. ispovijeda islam, a 2.5 mil. kršćansku vjeru.

Na istoku prave Kine prostire se nizina, dok na jugu obuhvata istočne ogranke ogromne stražnjo-azijske visočine s vrhovima preko 6000 m. Naprotiv su sporedne zemlje silne i vodom siromašne visoravni, kao Mongolska s pustarom G o b i, Gjungarska, Istočni Turkestan (Tarimsko zavalje) sa visokim Tiamšamom (7000 m) i Tibet kao najviša visoravan na Zemlji, koja je prosječno 3000 m visoka.

U pravoj Kini ima mnogo rijeka, među ovima rječina prvog reda kao J a n g t s e k i a n g i H o a n g h o.

Kina ima najviše k a n a l a na svijetu, a među ovima je najveći c a r s k i k a n a l, koji je građen od 1127—1280 g. po Is. On spaja rijeku Peiho sa Hoanghom i Jangtsekiangom. Dugačak je 1150 km, širok 80—350 m, te bi mogao spajati Baltičko more s Jadranskim ili Crnim morem.

K l i m a je različita. Dok je Primorje vrlo navodnjeno, nedostaje nutarnjim krajevima vode zbog planina, što su uz krajeve pa ima i s t e p a. Kina je u pojasu m o n s u n a. U kineskom Primorju često duše u kasnom ljetu vihor t a j f u n. Kanton ima tropsku temperaturu (+ 21° je srednja godišnja temperatura), Peking (+ 12°) ima studene zime. U Istočnom je Turkestanu u julu + 26°, a u januaru — 25°, a visina je oborina oko 150 mm.

U Kini ima v e l i k i h g r a d o v a (sa preko 100.000 stanovnika), a među ovima 7 sa ½ mil. stanovnika.

Za evropsku su trgovinu najznamenitiji na sjeveru: Peking ~~1,300.000~~ st., glavni grad zemlje, s lukom Tientsin 0.8 mil. stan. u području Jangtsekianga, Nanking (380.000), Hankou (1.5 mil.) na jugu Kanton (0.9 mil. st.) prvi tvornički grad u Kini; u Mandžurskoj M u k d e n, u Istočnom Turkestanu: K a š g a r i J a r k a n d; u Tibetu Lhasa, sjedište Dalai lame, vrhovnog svećenika svih budhista.

P r i r o d n i p r o i z v o d i i i n d u s t r i j a.

Zemlja je najvećim dijelom praporasta, a kad se dobro natopi, uspijeva na njoj sve, što Kina treba. Većina se stanovništva bavi ratarstvom, koje je vanredno razvijeno i napredno, a zemlja se najviše obrađuje lopatom. Obrađuje se lako, jer se već hiljade godina kultivira.

Kako u Kini nema dobre pitke vode, Kinezi piju č a j i rakiju od riže i stoga čaj najviše goje, pa je zbog velike produkcije prva trgovačka biljka u Kini. Produkcijom čaja Kina je na prvom, a izvozom na trećem mjestu na svijetu. Zatim proizvodi šećernu trsku, duhan, rižu, pšenicu, proso i grašak; opium, izvrstan pamuk i ramije (vlakno od jedne vrste kopriva).

Pored gojenja čaja najznamenitije i najstarije je zanimanje u Kini gojenje s v i l e n e b u b e (20 mil. kg sirove svile, a od toga se izvozi 6—8 mil. kg). Ima nekoliko godina, kako produkcija svile opada. Od domaćih se životinja goje u masama svinje, (veće od evropskih), patke i kokoši, a manje konji i bivoli. Ribe su glavna narodna hrana.

Kina je bogata mnogim i raznolikim r u d a m a (sô, razne rudače, ugalj, petrolej, sumpor i asfalt), koje se već hiljade

godina kopaju i prerađuju. Od osobite su važnosti velika polja ugljena, koja su prostorom veća od svih dosad poznatih polja (480.000 km²).

Iskorišćavanje i upotrebljavanje kamenog ugljena poznato je Kinezima od pamtivijeka, ali još uvijek srazmjerno neznatno (100 mil. q). U slojevima ugljena nalazi se i željeza osobite kvalitete.

Kad su Evropljani upoznali Kinu, zatekli su u njoj vrlo razvijenu industriju, staru više hiljada godina. Ona je potpuno podmirivala velike i brojne potrebe Kineza tako, da je evropska roba teško prodirala na njihovo tržište. Ali su se prilike malo pomalo izmijenile i danas je Kina najbolja mušterija pamučne robe, premda se pamuk u zemlji sadi i prede.

Kinezi su ostali nedostiživi u svojoj staroj industriji kao: svilenih tkanina, porculana, papira; rezbarije u drvetu i slonovoj kosti, lakirane i pozlaćene robe, boje, tuševa, slitina (bronc). U Hanyangu kod Hankou-a i Šang-hai-u i u Kantonu podignute su tvornice na evropsku. Haniyang je kineski Essen.

Trgovina i promet.

Za unutarnju trgovinu, koja je mnogo veća od izvanje, glavni je put Jangtsekiang (5000 km duž.) uz koji živi 100 mil. ljudi. Sada je uspjelo pomorskim narodima, da su uredili slobodno brodarenje po rijekama.

Telegrafe podižu Kinezi skoro po cijeloj državi (58.000 km), jer s pomoću njih centralna vlada u Pekingu može mnogo lakše kontrolirati pokrajine.

U novije doba gradi Kina i željeznice. Glavna je pruga Tientsin—Peking—Hanghou s nastavkom na Kanton i Šanghai. Ova je pruga u vezi sa sibirskom željeznicom. Na jugu su Tonkin i Juman spojeni željeznicom. Danas Kina ima 11.000 kilometara željeznice.

Trgovci su dobro organizovali poštu, koja je već više stoljeća raspletena po svim pokrajinama i veže Kinu sa susjednim državama.

Nedavno je uređena i državna pošta.

Odavno je prilično razvijeno bankarstvo (mjenica, papirni novac).

Izvanja je trgovina najviše pomorska. Cijela Kina nije otvorena ovoj vrsti trgovine, već samo prema raznim ugovorima 36 pristaništa i 6 gradova. Japanci istiskuju Evropljane i Američane na svim područjima trgovine i šalju svoje agente daleko u unutrašnjost zemlje.

U Kini su 3 velike luke: Tientsin (luka za Peking), Šanghai u području ušća Jangtsekianga i Kanton, luka za Južnu Kinu. Šanghai je prvi pomorski grad zemlje, u kome živi 12.000 stranaca. Kroza nj prolazi više od polovice trgovine.

Uz to je Šanghai glavna uvozna luka za opium, petrolej, tekstilnu robu, satove, metale i t. d.

Glavni su predmeti izvoza: svila i svilena roba ²/₅ izvoza), čaj, pamuk, kože; riža, pasulj, duhan, ulje, povrće, vuna; slamnati šeširi, papir, porculan i posuđe (osobito na glasu).

Uvozni su predmeti:

Pamučna pređa i tkivo (više od ¹/₃ svega uvoza), opium, šećer, petrolej, metalna i vunena roba i t. d.

Glavni su učesnici u kineskoj trgovini: Engleska i njene kolonije, Japan i Unija.

Novac je tael = 1000 keša.

6. JAPAN.

(Nippou.)

Japan je otočna država, slično kao u Evropi Engleska. On se proteže od 120.° do 155.° i. d. i od 21.° do 50.° sj. š. od Gr. Sastoji se od 4 veća i mnogih manjih otoka (vele od 3856), a zaprema 385.000 km² sa 56 mil. st. Osim toga pripada Japanu još Koreja, Kvantung, Kiaunčau, otoci Sahalin i Formoza, pa s ovim zajedno zaprema površinu od 684.000 km² sa 78 mil. st. Japan je danas jedina velika vlast u Aziji. Japan je prenaseljen (145 na 1 km²), pa se narod iseljava.

Japanci su kao i Kinezi mongolskoga roda. Na sjeveru žive ostaci prastanovnika Ainos.

Japanci su na višem stepenu moderne kulture od Kineza jer se u svemu povode za Evropom. Oni su danas najsposobniji narod Azije s najmodernijim evropskim uređenjem. Narodna se prosvjeta visoko cijeni i općenito je proširena (preko 70% sposobne djece polazi redovito školu; ima mnogo srednjih škola tehničkoga smjera, 18 trgovačkih i 2 sveučilišta. (God. 1854. dozvoljeno je strancima, da se naseljavaju u zemlji i otada Japanci živo nastoje, da prisvoje kulturne tekovine Evropljana. Japanska je vojska i mornarica organizirana po uzoru prvih evropskih država. Njihova pobjeda nad Rusima (1904. i 1905.) podigla je Japan u političkoj vrijednosti u prvi red velikih država.

U Japanu nema državne vjere. Najviše pristalica ima »šintoizam«, a onda budhizam.

Japan je od 1889. ustavna, našljedna monarhija, kojoj je na čelu car (mikado) iz 2550 godina stare dinastije. Parlamenat ima gornju i zastupničku kuću. Izborno pravo imaju muškarci, koji su navršili 25 godina života.

Japanski su otoci goroviti i vulkanični. Ima vulkana do 3800 m. visokih (Fusi-Jama). Obale su strme i sa mnogo luka. Većih rijeka nema.

Japan leži u pojasu monsuna. Klima je sutropska sa gustim maglama. Istočna obala Japana broji se među najplodnije zemlje na svijetu.

Glavna su mjesta na istočnoj strani: Tokio (prije Jeddo) prijestolni grad 2.30 mil. st. (sa predgrađima 3.28 mil. st.). Ovo je najveći grad u Aziji, čija luka Jokohama broji 431.000 st. Kioto 613.000 st. sa lukama Osaka (1.296.000 mil. st.) i Kobe (637.000 st.). Na jugozapadnoj obali je Nagasaki (177.000 st.). Na poluotoku Kvantung leže luke Dalni i Port Artur, na Koreji Söul (247.000 st.) i Fusan-Otok Formosa (Taivan) leži na obratniku rakovu, a zaprema 36.000 km² sa 3.7 mil. st. Cijeli Sahalin od 1920. (36.000 km² sa 110.000 st.) pripada Japanu.

Prirodni proizvodi i industrija.

Ratarstvo je izvanredno racionalno i napredno. Kultura terasa po strmim obroncima brda, dobrim gnojenjem, nadmašuje i plodnu Kinu. Glavni je proizvod zemlje izvrsna riža (glavna hrana naroda), ali nedostaje za domaću potrebu. Najvažnija je trgovačka biljka čaj, koji se u zemlji vrlo mnogo troši, ali i pored toga mnogo izvozi u Ameriku. U Japanu ne pije nitko vode bez čaja. Na glasu je povrćarstvo i voćarstvo. Uspijevaju sve vrste evropskog voća. Gojenje je cvijeća već hiljade godina znamenito. Uopće Azija je dala Evropi žitarice, voćke, cvijeće i uresne biljke kao: divlji kesten, platane i mn. dr.

Japan obiluje šumom i u tome se razlikuje od Kine. Izvozi se drvo, osobito iz Koreje. Od osobite je vrijednosti kampfor na Formosi, dudovi, lak i bambusi.

Znamenito je gojenje svilene bube i produkcija svile (10—12 mil. kg svile). Sirova svila i svilena roba ide u najznamenitije izvozne predmete Japana. Iz godine u godinu raste broj peradi, koja se već i izvozi. Konji (1.5 mil.) su maleni i ružni kao i u Kini, ali su ustrajni. Broj je goveda, ovaca i svinja malen, jer se Japanci hrane ribom. More uz južnu obalu Sahalina jedno je od najbogatijih mora ribom na svijetu.

Rudno je blago u Japanu vrlo veliko. Dobiva se: ugalj (290 mil. q), zlato (8300 kg), srebro (162.000 kg), željezo, bakar (540.000 q), cinak olovo, petrolej, sumpor ,porculanska zemlja i sô.

Industrija. Kada su Evropljani otkrili Japan, zatekli su ovdje već vrlo razvijenu i svoje vrste industriju, koja je slična onoj u Kini, ali ju je i nadmašila. Ovo je onda bila kućna industrija. Osobito su se isticale svilene i pamučne tkanine, lakirana roba, brončani predmeti najrazličitijeg oblika i slitine; izvrstan čelik, oružje, porculan i papir od naročitog vlakna.

Bližim poznanstvom s Evropljanima i sjevernim Američanima, silno se promijenila i japanska industrija. Kad su Japanci uvidjeli, šta je velika moderna industrija u Evropi i Americi, odmah su je počeli uvoditi u svojoj zemlji. Tako podizahu u Japanu iz godine u godinu nove tvornice strojeva i stakla, predionice lana, pamuka (4.6 mil. vretena) i svile, tvornice cementa, kreča, cigle, oružja, satova i kemikalija. Sve se to izrađuje po evropskom uzoru. Japan već eksportira svilenu i pamučnu robu, šibice, metalna dugmeta i druge predmete u Južnu i Istočnu Aziju, a naročito u Kinu. Kako japanska velika industrija donosi na tržište mnogo jeftinijih artikla,, to bi — pored velike količine vodene snage i jeftinijih radnika — mogla postati opasnim takmacem evropskoj industriji.

Trgovina i promet.

Unutarnja trgovina, kao i plovidba između pojedinih otoka, vrlo je živahna. Izvrsne ceste, 12.370 km dobrih željeznica (200 km državnih), moderno uređena pošta (oko 7700 poštanskih ureda), brzojavi i kabeli (151.000 km) i razni sajmovi pomažu trgovinu. U velikim gradovima postoje i telefoni, pa i međugradski (13.000 km). Uz mnogobrojne banke, među kojima je najznamenitija japanska notna banka, uvedene su i poštanske štedionice.

Od luka na prvom su mjestu Jokohama i Kobe; u njima se podjednako vrši gotovo sav prekomorski promet. Za međunarodni poštanski promet Jokohama je važnija, jer je to posljednja stanica evropskih i japanskih parobrodarskih linija. Redovna veza postoji s Trstom, Marseille-om (37 dana), Bremerhawenom, Hamburgom, Londonom, Southamptonom, Tacouom, Seattleom i San-Franciskom.

U najnovije se doba japanska trgovačka flota silno povećala (god. 1917. imala je 4000 lađa, a od toga 3760 parobroda sa 2.9 mil. t, a to je 5.5% od svjetske trgovačke flote). Ona podržava vezu između pojedinih otoka Istočne Azije, a njeni brodovi plove također u Evropu, Australiju i Ameriku. Japanci nastoje, da svojom plovidbom konkuriraju Evropljanima u Istoč. Aziji.

Izvozni su predmeti većim dijelom: sirova svila, pamučna roba, bakar, ugalj; čaj, slamnata roba; šibice, šećer; riža i porculanska roba, kamfor i biljni vosak.

Uvozni su predmeti: pamuk, ulje, željezna roba, strojevi; riža, petrolej, vunena i pamučna roba i šećer.

U prometu sa strancima služe se engleskim, a ponešto i njemačkim jezikom.

U spoljašnjoj japanskoj trgovini imaju velik udio Engleska, Unija, Kina, Brit. Indija, Holand. Indija, Francuska i Italija.

Novac je yen = 100 sen ili 1000 rin.

Japanski posjedi u Tihom oceanu obuhvataju prijašnje njemačke posjede u Mikroneziji i to su Marijanski,

Karolinski, Palau i Maršalski otoci, što je Njemačka izgubila u Svjetskom ratu.

D o d a t a k. Dne 1. septembra 1923. zadesila je Japan velika nesreća od potresa. Potres je zauzeo područje od nekih 50.000 km², a na ovom prostoru bilo je do 9 mil. ljudi. Na ovom je prostoru opustilo 70% sela i gradova. Od 440.543 zgrade u Tokiu uništila je vatra nekih 316.000. U Yokohami je uništeno gotovo 1000 zgrada. Još su stradali mnogi znameniti gradovi. Oko 300.000 ljudi platilo je životom, a od toga 85.000 u Tokiu i 63.000 u Yokohami. Šteta, što je nastala ovim potresom, cijeni se po prilici na 2 milijarde yena — 1 milijarda zlatnih dolara.

C. Države u Africi.

1. EGIPAT (Misir).

Egipat zauzima istočni dio saharskog plošnjaka i prostire se od 18.° do 31½° sj. š. i od 23.° do 35.° i d. od Gr., a zaprema površinu od 1 mil. km² sa 13 mil. st. Stanovnici su Fellasi, potomci starih Egipćana, zatim Arapi, ima nešto i Evropljana. Glavna je vjera i s l a m.

Godine 1882. zaposjeli su Egipat Englezi, a 1914. uzeše ga pod svoj protektorat. Koncem Svjetskoga rata zatražiše Egipćani na temelju Wilsonovih 14 točaka svoju državnu samostalnost i kad se Englezi tome opriješe, nastadoše u zemlji krvavi nemiri, a narod se obrati s molbom na Ligu naroda i zatraži svoju slobodu. To prisili englesku vladu, te se u martu 1922. odreče svoga protektorata nad Egiptom, ali i nadalje ostaju naročiti odnošaji, što su 40 godina vezali Englesku i Egipat. Tako je danas Egipat kraljevina, u kojoj vlada kralj ustavno.

E g i p a t s k i S u d a n zaprema 2.55 mil. km² sa 5.9 mil. st., glavni grad Khartum, ostao je pod engleskom vlašću. Egipat je krševita, pusta visočina, kojom protječe Nil do 30 km širokom dolinom. Nil svake godine redovno od jula do septembra poplavi zemlju. I dokle voda dopre, donle je zemlja vrlo plodna. Do 34.000 km² zemljišta može se obrađivati. Egipat je »dar Nilov«.

K l i m a je suptropska; dakle svu je godinu toplo i gotovo bez kiše. U Egiptu nema druge vode osim Nila. Zimi dolaze mnogi stranci u Egipat, pa su u Kairu i na kraju pustare izgrađeni veliki hoteli.

G l a v n a s u m j e s t a: Kairo 790.000 st., najveći grad u Africi; Alexandrija (Skenderija) 445.000 st., glavna luka zemlje; Port Said 91.000 st., Sues (Suveiš) 31.000, Port Sudan i Asuan.

P r o d u k c i j a.

Zadnjih godina počeo se Egipat u gospodarskom pogledu veoma lijepo razvijati. Otkada su Englezi uredili vještačko natapanje, obrađivanje je veoma unapriješeno. Od žitarica rodi osobito pšenica, onda ječam, kukuruz, riža i heljda. Od industrijskih biljaka goji se pamuk i sladorovac (10 mil. q). Voćarstvo (datula i kajsija) i povrćarstvo (luk i grašak) također je znamenito.

S t o č a r s t v o (deve, magarci, bivoli, nojevi) nije znamenito, jer nema pašnjaka, a i r u d a r s t v o je neznatno.

I n d u s t r i j a se istom zameće, a fabrički su rad zaveli Evropljani. Najviše se izrađuju pamučnine, papir, šećer i safun. Mnogo se izrađuje cigareta za izvoz od duhana, što se uvozi iz Makedonije, Grčke i Sirije.

T r g o v i n a i p r o m e t.

Unutrašnju trgovinu pomaže Nil, po kome plove barke i parobrodi sve do 5° sj. šir.

Najvažnije su željezničke pruge:

1. Aleksandrija—Tanta < Damiette / Kairo
2. Port Said—Ismailija—Sues.
3. Kairo—Zagazik na Jerusalim i dalje u Malu Aziju.
4. Kairo—Asuan. Ovdje se prekida pruga, pa opet počinje u Vadi Halfi; te ide na Abuhammed—Atbara—Chartum—Sennaar—El. Obeid. Sennaar je najjužnija točka ove željeznice, koja će vezati Kairo i Kapetown. God. 1918. bilo je u Egiptu i egipatskom Sudanu u prometu 7000 km željeznica.

Telefonom su spojena tri najveća trgovačka grada Aleksandrija, Kairo i Sues.

S p o l j a š n j a s e t r g o v i n a kreće morskim putem. Središta su joj Aleksandrija i Port Said (najveća luka za ugalj na svijetu). Egipatska je trgovina u rukama stranih trgovaca, naročito Grka i Talijana.

Za s p o l j a š n j i je p r o m e t Egipta od velike, a za svjetski još i veće važnosti S u e s k i k a n a l, izgrađen od 1895. do 1869. Ovim je kanalom postao Egipat most između Evrope, Južne i Istočne Azije, Australije i Istočne Afrike. Put iz Indije do važnijih luka na Sredozemnom moru i Atlanskom oceanu za polovicu je kraći.

Parobrod iz Trsta do Bombaya ovim kanalom treba 15 dana, dok oko Afrike treba 45 dana, a put je skraćen za 7400 morskih milja.

Kanal je izgrađen po nacrtu Francuza Ferdinanda Lesepsa. Dugačak je 161 km, širok 91—120 m, dubok 12 m. Za radnju se potrošilo do danas 700 mil. franaka. Za prolaz plaća se za svaku tonu netto 6 fr. Za odrasle osobe plaća se 10 fr., a za djecu od 5—12 godina 5 fr. Vožnja traje s prekidanjem 17, a bez prekidanja 14½ sati. Godine 1922. prošlo je Sueskim kanalom 21 mil. Rgt. Nominalna je dionica 500 fr., a dividenda od 100 do 130 fr. Prihod od kanala iznosio je 1920. 150 mil. franaka.

Glavni su uvozni predmeti: drvo, ugalj, metali, razni fabrikati; duhan, pšenica, kava i ulеđeno (smrzlo) meso.

Izvozni su predmeti: pamuk i pamučno sjeme (oko 90% svega izvoza), riža, banane, datule šećer, cigarete; kože, jaja, fosfor, luk i gumija.

2. HABEŠ ILI ABESINIJA.

Prostire se od 4.° do 15.° sj. š. i 34.° do 46.° i. d. od Gr., a zaprema preko 1 mil. km², sa 8 mil. st. Ovo je alpska zemlja s visovima do 4620 m; koji se na istoku okomito ruše na žarku primorsku ravnicu. Doline i terase veoma su plodne. Glavni je grad Addis Abeba.

Habeš je obilato navodnjen. Glavne su rijeke Plavi Nil i Atbara. Od aprila do septembra padaju tropske kiše i ove vode nabujaju i do njih stoji poplava Nila u Egiptu.

Klima je u gorskim krajevima ugodna, dok je u dolinama rijeka, a naročito u Primorju nesnosna vrućina.

Ratarstvo i stočarstvo prehranjuje narod. U zemlji uspijeva pšenica, ječam, sijerak, duhan, pamuk, šećer i kava.[1]) Od domaćih životinja goje se goveda, konji, izvrsne mazge, ovce i koze.

Divljači ima još uvijek vrlo mnogo, a love se: slonovi, nosorozi, nilski konji i bivoli, čaglji, panteri, leopardi, žirafe i nojevi.

Pored kršćanskih Abesinaca (Hamove rase) žive u zemlji Arapi, ali većinom divlji i neznabožački Gala-crnci. Talijanima nije uspjelo da iz Massaua (u Eritreji) proširе svoj politički i trgovački uticaj u Abesiniji. Glavni promet ide preko francuskoga pristaništa Džibuti, koji leži na Adenskom zatonu. Odavle počinje željeznička pruga u područje Abesinije, dok telegrafske linije spajaju Džibuti i talijanski Massau sa glav. gradom Addis Abebom. Mnogo je neznatniji promet sa nilskim zemljama.

Izvozi se: kava, koža, slonova kost; vosak ,zlato, guma i mirodije i t. d.

Uvozi se: pamučna roba, ćilimi, šećer, šibice, svijeće, oružje i t. d.

Novac je talir Marije Terezije.

3. LIBERIJA.

Crnačka republika Liberija leži u zapadnom dijelu Afrike i zaprema 95.400 km² sa 1.5 mil st. Ovu je državu utemeljila Američka Unija 1847. s pomoću nekih 20.000 svojih već prije pokrštenih Crnaca. Još i danas potomci ovih Crnaca imaju svu vlast u svojim rukama, dok su urođenici njihovi podložnici. Radi nesređenih prilika u zemlji uzela je 1910. Unija ovu državu pod svoju zaštitu.

[1]) Abesinija je domovina kave.

Glavna su mjesta Harper (11.000 st.) i Monrovia na morskoj obali.

Izvozni su predmeti: paomine jezgre i paomino ulje; kava, kaučuk i slonova kost.

Novac je američki dolar, a mjere su kao u Britaniji i Uniji.

D. Države u Americi.

I. DRŽAVE I ZEMLJE SJEVERNE AMERIKE.

1. KANADA.

O Kanadi i drugim britskim posjedima u Sjev. Americi vidi str. 103.

2. UNIJA.

(United States of America).

Unija ili Savezne države američke prostiru se od 67.° do 124.° z. d. od Gr. i od 26.° do 49.° sj. š. Unija je savezna država, koje sa sada sastoji od 48 država i tri teritorija (Aljaška, Puerto Rico i Havaji) i 1 distrikta te zaprema prostor od 9.4 mil. km² sa 107 mil. stanovnika. Sama Unija bez teritorija zaprema prostor od 7,839.000 km² sa 105.7 mil. st., 13 na 1 km². God. 1898. postala je Unija kolonijalna vlast, pa zajedno sa kolonijama obuhvata 9.695 mil. km² sa 117.8 mil. st.

Od stanovnika 95 mil. je bijelih, a ostali su Crnci, Indijanci, Kinezi i Japanci.

Od 1821.—1921. uselilo se 34.3 mil. ljudi iz raznih krajeva svijeta i to najviše iz Engleske i Njemačke, a onda iz bivše Austro-Ugarske, Italije i Rusije. U novije doba dozvoljava se useljavati samo čestitim, pismenim i za rad sposobnim ljudima; Kinezima je i Japancima zabranjeno useljavanje. I drugih naroda se smije useljavati samo određeni broj ljudi po t. zv. kvoti.

Najgušće su naseljene sjeveroistočne države Unije, koje zapremaju $^1/_8$ površine, a u njima žive $^2/_3$ od ukupnog stanovništva. U gradovima živi 52% stanovnika; u 68 velikih gradova bilo je 1920. god. 26 mil. duša. Po vjeri je 60% protestanata, a 37% katolika.

Najviše se stanovnika služi engleskim jezikom, koji je ujedno i službeni jezik.

Narodna je prosvjeta na vrlo visokom stepenu. Osnovne su škole vanredno dobre, a među nastavnicima prevladavaju učiteljice. Zakon o obaveznom pohađanju škola vrlo se oštro provodi. Visoke škole još uvijek zaostaju za evropskim

Amerićani pripadaju najpraktičnijim, najpothvaljivijim i najmarljivijim ljudima. Svojim neumornim radom stvorili su veliko blagostanje, kakvoga drugdje nema. Amerićani su najimućniji narod na svijetu i pravi trgovci.

Ustav. Ustavom od 17. septembra 1787. Unija je savez od 48 država, jednog distrikta (Columbija) i tri teritorija (Aljaška, Havaji i Puerto Rico). Savezne su države u svojim unutarnjim poslovima posve samostalne, dok zajedničke poslove obavlja savezna vlada. Državnu vlast vrši kongres (senat i zastupnička kuća) kao zakonodavna ili legislativna vlast, predsjednik kao izvršujuća ili egzekutivna vlast i sudske vlasti.

U senat šalje svaka država saveza po dva delegata na šest godina. Zastupnička kuća broji 435 poslanika, koje biraju sve države na dvije godine. Senat i zastupnička kuća čine kongres, koji stvara zakone za čitavu državu.

Predsjednika biraju na 4 godine naročito za to izabrani zastupnici čitavog naroda.

Predsjednik sa deset tajnika (kod nas ministri) upravlja zajedničkim poslovima Unije. Zajednički su poslovi spoljašnja politika, rat, vojska, pošta i trgovački ugovori.

U zajedničke poslove ide i uprava teritorija. Čim teritorij postigne 60.000 birača, postaje samostalna država.

U Uniji je devet država, koje su površinom veće od naše domovine; jedna je (Texas) veća i od svake evropske države osim Rusije.

Plastika tla i klima.

Dva velika gorja, koja se protežu od juga prema sjeveru — Alleghani i Cordillere — dijele Uniju na pet velikih područja i to:

1. Zemlja između Atlantika i Alleghana dobro je navodnjeno i plodno Primorje.

2. Alleghansko pobrđe, 2600 km dugačko, osrednje gorje, koje se sastoji od više paralelnih do 2000 m visokih lanaca. Ovo je gorje obraslo šumom, a u unutrašnjosti krije golemo rudno blago.

3. Nizina rijeke Mississippia između Alleghana i Cordillera, koja je do 100° z. d. neobično plodna, dok zapadno od toga stepena prostiru se vodom siromašne stepe, koje su vrlo zgodne za gojenje marve.

4. Cordilleri zapremaju 35% ukupne površine Unije. Oni se raspadaju u 2 paralelna lanca. Istočni se lanac zove Stjenjak (Roki Mauntens = Rocky Mauntains), a zapadni Sierra Nevada, koja prelazi u Kaskadsko gorje. Oba lanca, čija visina doseže 5000 m (klanci leže 3000 m visoko) zatvaraju najvećim dijelom pustu visoravan (1300 m), koja je najneplodniji dio Unije.

Cordilleri se protežu sve do Aljaške, gdje dosegnu visinu od 6000 m i posve se strmo ruše u more.

5. Usko Primorje između Sierre Nevade i Pacifika broji se među najplodnije krajeve Amerike.

Unija se broji među najnavodnjenije zemlje na svijetu.

Glavna je rijeka Mississippi (4200 km dugačka; najznamenitiji su joj pritoci: Misouri i Ohio. Mississippi saljeva se u Meksički zaljev najvećom deltom na svijetu. Unija, zemlja superlativa i neograničenih mogućnosti ima najveću električnu centralu na svijetu. Upotrebljava se golema snaga rijeke Mississippija sa 30 velikih turbina, svaka sa snagom 10.000 konj. sila. Strojevi daju struju od 11.000 volta. Centrala ima 30 transformatora, a elektricitet dobiva 4.5 mil. stanovnika od centrale, koja trajno daje 300.000 konj. sila.

Još su znamenite rijeke Hudson i Sv. Lovrinac, koje se saljevaju u Atlanski ocean. Rijeke, koje utječu u Tihi ocean Colorado, Sacramento i Columbia radi svoga pada plovne su samo pri ušću.

Rijeka Yukon u teritoriju Aljaške plovna je 2560 km. Kanali spajaju riječja i velika jezera na granici Kanade.

Pet je kanadskih jezera i to: Gornje jezero (84.000 km²), Michigan, Huron, Erie i Ontario; samo Michigan jezero, koje je veće od Bosne i Hercegovine, pripada posve Uniji. Ontario leži znatno niže od Erie jezera, pa su s toga ovdje nastali glasoviti slapovi Niagare (44—47 m visoki i do 1250 m široki). Vodena snaga ovih slapova cijeni se na 17 mil. konjskih sila.

Klima je različita: u uskom Primorju Tihog oceana je oceanska, podjednako blaga klima, dok se u sjevernim državama izmjenjuje ruska zima, sa sjeveroafričkim ljetom, jer nijesu zaštićene brdima od Ledenog mora. Tropskoj se klimi približuju krajevi uz Meksički zaljev (šećerni kraj).

Kiše ima na istočnoj strani mnogo (New York 1100 mm), dok je prema zapadu biva sve manje. Zapadno od 100° z. d. počinje kišom siromašni kraj, a na visoravni između Cordillera, ima krajevâ, gdje gotovo nikako ne pada (Američke pustare). U sjevernim i sjeverozapadnidm državama pada mnogo snijega (do 6 m).

U Kaliforniji padaju samo zimske kiše; od maja do novembra nema kiše i zbog toga u Kaliforniji dobro uspijeva vinova loza i naranče.

Klima je Unije općenito zdrava. Jedino u delti Mississippia vlada žuta groznica.

Ove povoljne klimatske prilike, u kojima Evropljani svih zemalja mogu naći klimu svoga zavičaja, kojoj obikoše, omogućuju im život i rad, i glavni je razlog, da se tamo sele.

Najznamenitiji su gradovi:

U sjeveroistočnom Primorju: Boston, Providence, New York, Philadelphia, Baltimore, Waschingthon (glavni grad saveza).

U unutrašnjosti: Pittsburg, Cincinnati, Indianopolis, Louisville, sva tri na Ohiu.

U području su kanadskih jezera: Buffalo, Cleveland, Detroit, Chicago, Millwaukee.

Na Mississippiu su: St. Paul, St. Luis.

Na Meksičkom zaljevu: Mobile i Galweston; — na Misouriu Omaha i Kansas City, a na Tihom su oceanu: Los Angeles, San Francisko i Portland.

Gradovi po broju stanovnika u hiljadama:

New-York	5620	Cincinnati	401
Chicago	2700	Newark	414
Philadelphia	1824	New Orleans	388
St. Luis	773	Waschingthon	438
Boston	748	Minneapolis	381
Cleveland	797	Jersey Citti	298
Baltimore	734	Kansas Citty	325
Pittsburg	588	Indianopolis	314
Detroit	994	Providence	328
Buffalo	506	Louisville	235
San Francisko	508	St. Paul	235
Milwaukee	458	Portland	258

U Uniji grade kuće na 20 i više katova. Najviša je kuća u trg. četvrti New-Yorka na 55 katova, visoka 230 m. Za ovakovu kuću treba preko 9000 t čelika.

Teritoriji: 1. Aljaška (1,530.000 km² sa 70.000 st.), na Behringovoj cesti znamenita je zbog krznaša, ribolova i kopanja zlata. S Unijom je spojena kabelom. Glavni grad Neu-Archangelsk. Godine 1867. otkupila je Unija ovaj teritorij od Rusije za 7.5 mil. dolara.

2. Havaii ili Sandwich otoci (17.000 km² sa 230.000 st.). Ovo je otočje otkrio Cook 1778., a Unija ga je zaposjela 1898. Havaii su svojim položajem između Amerike, Azije i Australije znamenitiji za promet, nego svojim prirodnim proizvodima (šećer, kava, riža i vuna). Glavni je grad Honolulu sa 52.000 st. (kabel sa San Franciskom).

Unutrašnjem prometu služi 240 km željeznica. Otočje je vulkansko (4200 m).

3. Puerto Rico (9000 km² sa 1. 2 mil. stanovnika) je brdovit i plodan otok i najmanji u Velikim Antilima. Otkrio ga je Kolumbo 1493. Izvozi se: kava, duhan, šećer, goveda i pamuk. Znatna je industrija šećera i ruma. Glavni je grad St. Juan de Portorico.

Prirodni proizvodi.

S obilnim blagoslovom prirode, koji se spustio na ovu zemlju, združila se željezna marljivost i smioni pothvatni duh stanovnika i doseljenika, koji neprohodne prašume i nepregledne prerije obraćaju u prijatne oranice, a iz utrobe Zemljine

vade silno blago. Što se tiče produktivnosti tla Unija zauzima prvo mjesto među zemljama cijeloga svijeta.

Kako se država prostire preko različitih klimatskih zona, samo se po sebi razumije, da su jedni glavni proizvodi u južnim, a drugi u sjevernim krajevima. Množina proizvoda američkog gospodarstva ponajviše su donijeli Evropljani u one krajeve a ovi su dijelom iz tropskih krajeva, dijelom iz Sjeverne Evrope.

a) Glavne su kulturne biljke južnih krajeva: pamuk (9—16 mil. bala), a to je 70% od ukupne produkcije na zemlji; šećerna trska, riža, južno voće i duhan.

Najviše šećera (3—4 mil. q) daje teritorij Havaii. Sve se više sadi se šećerna repa. Unija proizvodi od šećerne repe do 10 mil. q šećera na godinu.

U sjevernim državama uspijeva naročito žito, kukuruz (600 do 800 q, 80% od ukupne svjetske produkcije), pšenica (200 mil. q), ječam (30 mil. q). Zadnjih godina počeše gajiti i šećernu repu.

Na drugom mjestu stoji produkcija lana za dobivanje lanenog sjemenja, onda hmelja, voća, a u Kaliforniji vina (1—2 mil. hl). Kalifornija je gotovo prva zemlja za produkciju rozinâ; ona izvozi više suhog grožđa nego Španija.

Premda su šume mnogo krčili, one još uvijek zapremaju ogromne površine i daju raznovrsno drvo, a osobito terpentinov bor. Šume imaju veliku važnost u gospodarstvu Unije; one daju građu za željezničke podvale, za gradnju lađa, stanova, za izradu papira, a uz to se od njih dobiva smola, terpentin i katran.

b) Stočarstvo. Na veoma prostranim i umjetnim pašnjacima goji se izvrsna stoka. U zapadnim, kišom siromašnim krajevima, ima još mnogo stada ili čopora poludivljih goveda i ovaca. Odavde se višak izvozi u istočne krajeve, gdje se djelomično troši, a djelomično se dalje izvozi.

U istočnim se krajevima stoka hrani i gaje se plemenite pasmine, kao u sjeverozapadnoj Evropi.

Genijalna organizacija trgovine mesom, ogromne klaonice (najveće na Zemlji) i lađe za prevoz mesa, omogućuju izvoz mesa i masti na najskuplja tržišta i Evropi i Južnoj Americi.

Godine 1921. bilo je u Uniji 20 mil. konja, 5 mil. mula, 66 mil. goveda (od toga 23 mil. krava), 66.5 mil. svinja i 45 mil. ovaca. Vrlo je znamenit i ribolov po moru.

c) Rudno je bogatstvo Unije neiscrpivo; u ovoj je grani ne nadmašuje ni kvalitetom ni kvantitetom nijedna zemlja na svijetu. Ona obiluje svim korisnim rudama. Šta više, Unija je množinom produkcije od 1887. natkrilila i Veliku Britaniju. Unija je najznamenitije područje svijeta za plemenite kovine, po dobivanju zlata i srebra u Cordillerima, u Koloradu, Kaliforniji, Nevadi i Aljaški. Zlata se iskopa oko 75.000 kg, a srebra 1.7 mil. kg na godinu.

Rudnici su žive u Kaliforniji (Neu Almadenn i Neu Idria) pored Španije najbogatiji na Zemlji.

Od drugih metala ističu se: olovo 4.9 mil. q (polovina ukupne svjetske produkcije), bakar 5.8 mil. q (preko polovine svjetske produkcije, cink 4.2 mil. q, aluminium (9 mil. kg) i željezo.

Željeza ima skoro u svakoj državi Unije. Produkcija iznosi 645 mil. q željeznih rudača na godinnu. Ova količina nedostaje za domaće potrebe, pa se željezne rude uvoze iz Evrope. Najvažniji su majdani željeza kod Gornjeg jezera.

Za ukrcavanje rudače uređeno je pristanište u Duluthu, gdje se može lađa od 10.000 t ukrcati za samih 25 minuta. Od Gornjeg jezera prevoze rudače u krajeve, gdje ima ugljena.

Majdani su ugljena u Uniji veći od svih poznatih u Evropi i zapremaju prostor od 820.000 km². Najjača su nalazišta u Alleghanima i zapadno od njih. Antracit, koji se kopa u sjeverozapadnoj Pensilvaniji, najbolja je vrsta ugljena na svijetu. Sva proizvodnja uglja Unije iznosi preko 5.000 mil. q.

Stara i nova vrela petroleja dala su 1922. g. 551,197.000 barila (1 barilo = 42 galona; 1 galon = 3.78 l), a to je više od polovine svjetske produkcije.

Unija proizvodi dosta soli, sumpora, broma, boraksa i boksita. Dovle

Industrija.

Velika se industrija počela razvijati u Uniji pred nekih 60 godina, dok je prije rijetko naseljena zemlja svu svoju potrebu podmirivala ponajviše iz Engleske.

Nego jedva što se ljudi ondje dadoše na industrijske pothvate, dostigoše ovi doskora — istina pod moćnom državnom zaštitom (prohibitivna carina), tolike dimenzije, kako se u Evropi mogu naći samo u Engleskoj; jer su ovdje, kao skoro nigdje drugdje, svi uvjeti za to pogodni: golema množina sirovine i goriva, dobre komunikacije, velike glavnice, a povrh svega toga smiona pothvatnost ljudi. Zapreka je dosele bila samo u tome, što nije bilo dosta radnih sila, ali ta zapreka, koja je kod tolikih naroda industriji propast, probudila je u sjevernih Amerićana domišljatost u izumima mehanizama, da im nema ravnih, te ondje izumješe strojeve (mašine), koji su iz temelja promijenili cijelo rudarstvo, obrt i t. d. Danas je Unija u industriji druga država na svijetu.

Svi se pothvati Unije ističu osobitom veličinom, jer se pored golemih nadnica (2—5 dolara) isplaćuje samo produkcija na veliko. Za ručnu su radnju u Americi još zadugo dosta nepovoljne prilike. Samo mnogostrukom primjenom strojeva (mašina) može da razmjerno rijetko naseljen narod toliko i tako brzo producira.

Amerićanin hoće naravno, da mu je sve, što kupuje, što jeftinije; ali prije svega traži, da mu je dobro. Američki producenat povodi se posvema za takim željama svojih mušterija.

Glavna su industrijska područja sjeveroistočne države.

Američka se industrija sve više emancipira od Evrope, pa ako joj do danas još nije pošlo za rukom, da u svim granama podmiruje potrebu, opet je došla do tolike snage, da na domaćim pazarima gotovo sama vlada, a baš istinski ide za tim, da osvoji dostojno mjesto na svjetskom pazaru.

U današnje vrijeme radi se u Americi svaka grana industrije i obrta, koja se u Evropi radi, a osobito se ističu radnjom u veliko:

Pamučna industrija, koja poslije engleske zauzima prvo mjesto na svijetu (37 mil. vretena). Glavno je mjesto za ovu industriju Lowell (američki Manchester) kraj Bostona.

Vunena industrija (5 mil. vretena) sa sjedištem u sjeveroistočnim državama.

Svilarska industrija je silno uznapredovala; godine 1919. bile su 2174 tvornice svile u Uniji. Sjedište ove industrije je grad Patterson (zapadno od New-Yorka), američki Lyon.

Sirova se svila uvozi iz Kine i Japana i ovaj je uvoz oprošten od carine. U Uniji se troši trećina svile, što dolazi u svjetsku trgovinu.

Industrija odjeće ima svoja sjedišta u New-Yorku i Philadelphiji.

Kožarska industrija osobito je znamenita u Philadelphiji, New-Yorku, Bostonu, Chicagu i t. d. Izrađuju se razni predmeti od kože. U ovoj grani industrije konkurira Unija Engleskoj.

Fabrikacija je kaučuka vrlo znamenita. Unija troši od prilike dvije trećine od ukupne proizvodnje sirova kaučuka.

Željezna industrija Unije pretekla je sve države svijeta. Za vrijeme rata producirala je više nego sva Evropa zajedno, te je davala polovinu svjetskog prinosa. Glavna su središta ove industrije u sjeveroistočnim državama; u prvom redu u Pensilvaniji (Pittsburg), onda u Ohiju (Cleveland) i Chicagu. Osobito je znamenita produkcija sirovog željeza i čelika.

Pittsburg je za željeznu industriju prvi grad na svijetu. Tu se izrađuje: željezo i čelik, tu su tvornice željezne i čelične robe, tvornice raznih strojeva, ljevaonice i t. d.

U gradnji strojeva Amerićani su gotovo nedostiživi. Oni nastoje, da za sve iznađu stroj i da na taj način štede vrijeme

i olakšavaju rad. Osobito su dobri strojevi za šivanje i pisanje, pa ratarski i rudarski i strojevi za prerađivanje drveta i željeza. Naročito se ističe pribor za željeznice, mostove i kuće.

U industriji satova pretekla je Unija Švajcarsku. Nedostiživa je industrija kirurgičkih, fizikalnih i kemijskih aparata. Ogromna je industrija kolâ, vagona (Pullmann u Chicagu 15.000 radnika), lokomotiva (tvornica Baldwin u Philadelphiji izradi do 3000 lokomotiva na godinu), bicikla, automobila (Fordova tvornica do 1000 komada na dan) i lađa. Sve se ovo izrađuje i za izvoz.

Staklarstvo je unaprijeđeno, te danas podmiruje sve potrebe u zemlji. Od Svjetskog rata razvilo se i brušenje dijamanata.

Veličanstveni su i parni mlinovi, često sa 20—30 hodnika. Mineapolis je za mlinarstvo prvi grad na svijetu. Mlin Pittsburg samelje na dan 15.000 barela brašna, a 1 barel = 89 kg. To je najveći mlin na svijetu.

U Chicagu, Kansas Cityu, Omahi i drugim mjestima znamenite su klaonice, u kojim se radi s pomoću strojeva. Nekih se dana u velikim klaonicama zakolje po nekoliko hiljada volova ili svinja i uredi za razašiljanje. Do 30% mesnate robe izvozi Unija u inozemstvo. Sam Chicago preradi 30% sve mesnate industrije u Uniji. Svi se otpaci upotrebljavaju u razne svrhe (margarin, guana).

Konzerviranje je voća i povrća vrlo znamenito.

Za industriju drveta znamenite su pilane, tokarije, tvornice olovaka, vrata, prozora i bačava.

Posebna su vrsta industrije kuće od željeza i drveta, koje se mogu sklapati i rasklapati. Fabrikacija namještaja i muzičkih instrumenata (osobito orgulje i pijanini) nesamo da podmiruje domaću potrebu, nego radi i za izvoz.

Izrada je duhanskih produkata najveća u New-Yorku (40%).

Industriji papira središte je u sjeverozapadnoj Uniji do Tihog oceana. Polovinu svjetske produkcije papira daje Unija (g. 1920. izrađeno je 7334 mil. t). U Uniji izlazi preko 20.000 novina u 90.000 mil. primjeraka. Štamparska je industrija sa svim svojim granama u Uniji na osobitu glasu.

I pored svega ovoga napretka još industrija Unije ne može da podmiri sve domaće potrebe, koje s napretkom industrije s dana na dan bivaju sve to veće.

Trgovina i promet.

Iza Engleske je Unija prva trgovačka vlast na svijetu, a izgleda, da će skoro preteći Englesku i zauzeti prvo mjesto u trgovini. Težište je Unije u spoljašnjoj trgovini, naročito prema Evropi i Romanskoj Americi; toj gorostasnoj spoljašnjoj trgovini

temelj je živa unutrašnja trgovina, kojoj služi najveći sustav komunikacija na Zemlji.

Dužina svih vodenih puteva računa se na 70.000 km (od ovih 5500 km kanala) po kojima plovi na hiljade lađa, među ovima 3000 parobroda, a mnogima ni po veličini ni po udobnosti unutrašnje uredbe nema ravnih ni u kojem dijelu svijeta.

Kanali vežu velika jezera, a onda s Atlanskim oceanom na jednoj i preko Mississippija s Meksičkim zaljevom na drugoj strani.

Golema jezera, koja zapremaju površinu kao naša domovina (248.000 km²) imaju veliku važnost za unutarnji promet Unije, jer se oko njih nalaze velika proizvodna područja, a uz njihove su se obale nanizali mnogi gradovi. St. Mary kanal spaja Gornje jezero i Huron, a kroza nj prolazi mnogo više prometa, nego kroz Sueski kanal. Rijeke Mississippi i Hudson vrlo su znamenite za promet.

Željeznice (od 1827.) već davno spajaju najglavnija mjesta Unije, pa je po tome mreža u istočnim stranama najgušća. Željeznice imaju samo po jedan razred, pa se tako vozi najsiromašniji radnik s najbogatijim tvorničarom. Glavni su čvorovi: New-York, Pittsburg, Cincinnati, Chicago, St. Luis, Kansas City.

Željeznice su najviše privatni pothvati. U istočnim su krajevima građene mnogo solidnije nego u zapadnim. Ekspresni vlakovi prevaljuju na kraćim prugama 130 km, a na dužim 118 km u satu. Vožnja na pruzi od New-Yorka—Atlantic City, koja je duga 88 km traje 45 minuta.

God. 1869. izgrađena je prva pacifička željeznica, koja spaja New-York preko Omahe sa San Franciskom; dakle Atlanski ocean s Tihim, a dugačka je 5250 km. Brzi voz prevali ovu prugu za 96 sati, dok voz, koji vózi samo poštu treba 87½ sati. (Ovaj su put prije prevaljivala poštanska kola za 25 dana).

Danas ima Unija 7 pacifičkih pruga; četiri polaze iz New-Yorka. Ove željeznice presijecaju opet druge, koje voze od sjevera prema jugu i tako vežu Kanadu s Meksikom.

Vrijednost je tim željeznicama komercijalna, jer služe američko-azijskoj trgovini, ali je prije svega vrijednost kulturna, jer doseljenike potežu na daleki Zapad, naseljavaju divlje krajeve i tako otvaraju blago bogate zemlje.

Pacifične željeznice valja računati u najveličanstvenije gradnje svih vremena; one se penju na 1300—2500 m preko Cordillera, idu na hiljade kilometara u visini od 1000—2000 m, gdje ih sniježni krovovi moraju da štite od najvećeg im dušmanina, planinskog snijega. Promet se i u onakvim zimama, kad bude najviše snijega, rijetko kada obustavlja. Te željeznice, koje se više godina ne isplaćuju, mogle su se sagraditi samo tako, što je država željezničkim društvima darovala silnu zemlju (oko 200 mil. akra), s obje strane željeznica, koje su zemlje onda po malo

prodane naseocima. Bez pacifičkih željeznica ne bi se Zapad mogao tako brzo naseliti.

Ukupna dužina svih željeznica iznosila je godine 1890. 270.000 km, a 1917. god. 425.000 km, više nego sve evropske željeznice zajedno. Tramvaja je bilo iste godine 75.000 km. Oko 50 gradova ima do 100 km tramvaja, a u velikim gradovima ima 1500—2000 km tramvajske pruge. Ogroman je broj automobila. Sada je u prometu cijeloga svijeta oko 15 mil. automobilskih kola, a od toga otpada na samu Uniju 12.5 mil.

Pošta, brzojav i telefon. Poštanskih ureda ima 54.000. U novije su vrijeme uređene zračne poštanske linije. Brzojavi i telefoni pripadaju privatnim društvima. Do 30 mil. km. telefonske žice služi prometu sa 7 mil. mjesta za razgovor. Uz to su još 184 stanice za bežične brzojave.

Kabelom je Unija spojena s Aljaškom, Havanom, Antilima, Juž. Amerikom, Evropom i Manilom.

Izvanja trgovina Unije obuhvata sve dijelove svijeta; ona je poglavito pomorska trgovina. Dvije trećine izvanje trgovine prelaze preko luka Atlanskog oceana.

Najvažnije su luke:

New-York[1]) je prvi trgovački grad na svijetu i glavna vrata za useljavanje. Tu je središte kopnenog i pomorskog prometa, trgovine i bankarskih poslova. Izvrsni svjetski položaj i odlična luka zajamčuju mu sve veći napredak. New-York je veličanstveni industrijski grad, u kome je zaposleno 800.000 radnika u 24.000 raznih trgovačkih i industrijskih pothvata. Pravoj veličini New-Yorka je temelj njegova znamenitost, što ju ima kao trgovački grad. Odavle polazi 19 željeznica; tu je sjedište od 200 banaka, mnogobrojnih zavoda za osiguranje, od kojih su »Equitable« i »Mutual« najveći na svijetu, zatim razna akciona društva, nacionalna burza za pamuk, burze za mirodije, duhan i zlato. Luci po sigurnosti i veličini (60 km obale) nema ravne na svijetu. New-York podržava redovnu parobrodarsku vezu sa svim važnijim lukama cijeloga svijeta. Iz New-Yorka mogu se obići skoro sve luke, a da se ne prelazi iz jednoga parobroda u drugi. Svaki dan idu engleski, francuski i njemački parobrodi u Evropu (6—12 dana vožnje). Od ukupne izvanje trgovine Unije otpada 60% uvoza i 38% izvoza na New-York.

Boston je do New-Yorka najvažnija trgovačka luka na Atlanskom oceanu. Tu je glavno tržište za vunu, kožu, cipele i žito.

[1]) Ovaj su grad osnovali Holandezi na otoku Manhattan 1626. i prozvali ga Novi Amsterdam. 1691. pade konačno u engleske ruke. G. 1700. bilo je u New-Yorku 300 kuća. God. 1898. spojiše Amerićani s New-Yorkom gradove Brooklin, Long Island, Staten Island i West-Chester, te danas ovih pet gradova zajedno čine Greater New-York (Veći New-York).

Philadelphija je treća luka na Atlanskom oceanu. Izvozi se: petrolej, pamuk, zejtinaste pogače (Oelkuchen).

Baltimore je stari trgovački grad.

New Orleans na Mississippijevoj delti, 140 km od ušća u vrlo nezdravom kraju, najznamenitiji grad na jugu Unije; drugo tržište za pamuk, prava prirodna luka za krajeve oko Missisippija; izvozi pamuk, žito, drvo, duhan i t. d.

Galveston veliko tržište za žito i prvo tržište za pamuk. Sve ove luke imaju redovitu parobrodarsku vezu s Evropom.

San Francisko se naglo podiže iza potresa od 18. aprila 1906., koji je cijeli grad uništio. Ovo je najznamenitija luka na Tihom oceanu, tvornički i trgovački grad. Odavle redovno plove parobrodi u Yokohamu, Schanghai, Hongkong, Honolulu, Auckland, Sydney, Panamu, Južnu Ameriku, Brit. Columbiju i Aljašku.

Izvanju trgovinu kao i promet po rijekama i velikim jezerima i kanalima, pomaže trgovačka mornarica, koja danas omogućuje Uniji, da u spoljašnjem prometu obavlja veliki dio uvoza i izvoza na svojim lađama, što prije nije mogla. Ovu je mornaricu stvorila za vrijeme Svjetskoga rata (17 mil. brutto-registar tona = 27% od ukupne svjetske mornarice). God. 1920. uvezla je Unija na svojim lađama 42% strane robe (god. 1913. 11%), a izvezla 44% svoje robe (god. 1913. 9%).

Među unutarnjim trgovačkim gradovima prvi je:

Chicago[2]) najznamenitije tržište za žito na čitavom svijetu. Glavno mjesto za proviziju (meso i mast), najveće trgovačko mjesto među New-Yorkom i San Franciskom; najvažnije mjesto na jezerima, zadnja stanica 41 željeznice. Chicago je jedna od najvećih luka na svijetu.

Glavni su predmeti izvoza: pamuk, meso, žito, strojevi; bakar, petrolej, željezo; životinje i proizvodi od životinja (margarini, maslac, sir); drvo, srebro, duhan, olovo, željezna i čelična roba; lokomotive, automobili, razni instrumenti, pamučnine; koža, razni plodovi, ugljen, ratarske sprave, oružje itd.

Uvozni su predmeti: kava, šećer, kože, kaučuk, kemikalije, sirova svila; vuna, lan, konoplja, juta; kositar, čaj i vino.

Unija troši najviše šećera. Na svakog stanovnika dolazi prosječno polovina njegove tjelesne težine šećera. Unija podmiruje svojim šećerom samo $^2/_5$ svoje potrebe, a ostalo uvozi iz inozemstva.

[2]) Chicago je upravo izvrstan primjer, kako se može jedno mjesto pomoću željeznica da razvije. Država Illinois, u kojoj leži Chicago, izdala je zakon, po kome se sve željeznice ove države moraju doticati ovoga grada i uslijed toga se u njemu sastaje 41 pruga. Chicago je bio godine 1835. gradić od 100 stanovnika, a danas broji 2.70 mil.

Uvoz je iznosio 1922. god. 3112.7 mil. dolara, a izvoz 3831.8 mil. dolara; prema tome je trgovačka bilanca aktivna.

C a r i n a, koja je udarena na tuđu robu, a osobito od 1890. (Mac Kinley-tarif) iznosila je do 300% vrijednosti; danas je Wilsonovom tarifom znatno smanjena (26%). Visokoj je carini cilj, da zaštiti domaću industriju i uzdrži visoku nadnicu radnika.

B a n k e Unije imale su 1. januara 1922. god. 2.99 milijardi dolara, a Evropa je Uniji dugovala 1921. god. 15 milijardi dolara.

KOLONIJE I PROTEKTORATI.

1898. otela je Unija Španjolcima Kubu, Porto Rico i Filipine i tako postala kolonijalna vlast. Ovim je posjedima pothvatni duh Amerićana dobio veliko područje. Porto Rico i Kuba štite im gospodarsku i političku premoć u Zapadnoj Indiji, a Filipini s Havajima njihovu nadmoć na Tihom oceanu. Od panamske države kupila je Unija 8 km široki pojas od Atlantica do Pacifika i tako dobila u svoje ruke Panamski kanal. Za 25 mil. dolara otkupila je Unija 1917. od Danske V i r g i n s k o o t o č j e, koje ima središnji smještaj u Zapadnoj Indiji i gospoduje prometnim putem za Panamski kanal. Pored Filipina i Havaji otoka ima na Tihom oceanu još važne postaje za ugljen: Guan na Marijanskim i Tutnilu na Samoa-otocima.

Svi izvanji posjedi Unije zapremaju 1.856 mil. km² sa 10.9 mil. st.

a) U Zapadnoj Indiji:

1. P o r t o R i c o

Vidi 164. str.

2. V i r g i n s k o o t o č j e.

Ovo otočje čini 3 mala otoka: St. Thomas, St. Grois i St. John (340 km² sa 26.000 st.).

3. P a n a m s k i k a n a l.

U republici Panama ima Unija svoj posjed (od 1903.), koji se prostire 8 km u širinu s obje strane Panamskog kanala (1130 km² sa 22.000 st.).

Kanal je prokopala Unija i predala ga prometu 1914. Dugačak je 81 km, dubok 12.5 m. a širok 91 m. Kanal je veličanstveno djelo tehnike. Građen je na tavane s ustavama. Pomoću naprava dižu se lađe 26 m iznad morske površine. Vožnja traje 10—12 sati. Tako može da prođe po 48 lađa na dan.[1]) Od osobite je znamenitosti ovaj kanal za promet između Evrope i Sjeverne Amerike Tihim oceanom.

Još od 1885. juri preko Panamske prevlake najkraća Pacifička željeznica (76 km, 3 sata vožnje) od luke Paname na Tihom oceanu do Collona na Karipskom moru. Ovo je tranzitna željeznica, jer transatlanske rute imaju u Panami priključak za San Francisko, Seattle i Valparaiso.

4. K u b a stoji pod kontrolom Unije.

[1]) G. 1922. prošlo je kroz ovaj kanal 2997 lađa sa 12,993.000 Brgt.

b) U Aziji:

Filipini zapremaju 300.000 km² sa 8.2 mil. stanovnika. Najveći je otok u ovom skupu Luzon ili Manilla.

Stanovnici su većinom Malajci.

Klima je tropska. Zemlja je vrlo plodna, ali se otoci dovoljno ne iskorišćuju, tlo je prekrito gustim šumama, pa se tek $^1/_{10}$ površine obrađuje, a i mnogi rudnici zlata, željeza, ugljena, sumpora i t. d. skoro su netaknuti.

Najznamenitiji su proizvodi manilska konoplja, šećer, duhan ($^1/_{10}$ od ukupne produkcije), kopra, kava i riža. Ovi su proizvodi najglavnija eksportna roba.

Glavno je trgovačko mjesto luka Manilla na Luzonu sa 230.000 st., preko koje ide skoro sva izvanja trgovina, jer svi otoci šalju ovamo svoje proizvode i odanle dobivaju evropsku i američku robu.

Manillu veže kabel i parobrod s Hongkongom i San Franciskom.

Uniji pripadaju ovi otoci od 1898., a dotada su bili španjolska kolonija. Ime im je od Filipa II., španjolskog kralja.

c) U Oceaniji

drži Unija neke otoke, kao Guam, koji služe kao stanice za ugalj i kabele.

ROMANSKA AMERIKA.

S t a n o v n i š t v o. Rijeka Rio Grande del Norte granica je između Germanske i Romanske Amerike. Glavna je razlika između obje Amerike u sastavu naroda. U Germanskoj Americi gube se ljudi manjaste kože, dok u Romanskoj Americi ima 65% mješanaca, a samo 30% bijelih. Onih 5% su Indijanci i Crnci, koji u velikom broju žive u Braziliji. Sav je narod katoličke vjere; u Braziliji se govori portugiski, a u svim ostalim državama španjolski. Prosvjeta je i kod bijelih na niskom stepenu.

Razumije se, da radi slabe prosvjete daleko zaostaje i način života u Romanskoj Americi za onim u Germanskoj i pokazuje dosta žalosnu sliku. Glavni razlog ovom rđavom stanju leži i u tome, što su ove zemlje vrlo slabo naseljene, a ima dosta mjesta za milijone ljudi.

G o s p o d a r s k a r a d n j a u ovim republikama svuda prikazuje žalosnu sliku; zapušteno ratarstvo i rudarstvo, slabi ili nikakvi putevi, industrija se jedva zameće i nigdje ne može da

podmiruje potrebe, pa se uvoze razni fabrikati, a izvoze sirovine.

Od 1890. god. nastoji Unija, da sklopi povoljne ugovore sa državama Romanske Amerike i da tako istisne Evropu s američkog tržišta (panamerikanizam).

Geografski se raspada Romanska Amerika na:

A) Meksiko i Središnja Amerika i

B) Južna Amerika. Granica je Panamska prevlaka.

3. MEKSIKO.

(Estados Unidos Mexicanos).

Meksiko (čit. Mejiko) zaprema onaj dio Amerike, što leži između $14^1/_2{}^0$ do $32^3/_4{}^0$ sj. š. Sjeverna mu polovina leži u umjerenom, a južna u vrućem pojasu. Meksiko je visoravan, koja je u unutrašnjosti ispresijecana dubokim gudurama, a prema oba Primorja ruši se dosta strmo. Jugoistočni je dio mnogo niži.

Obala je uz Tihi ocean dugačka 6250 km, a ona uz Atlanski 2580 km. Sa obje strane ima dobrih pristaništa.

Preko polovine zemlje stoji iznad 1000 m visine, a 10% iznad 2000 m. Jukatan je ponajviše nizina, a Kalifornija je bregovita zemlja. Zemlja je u tropskom dijelu i u dolinama visoravni vrlo rodna.

Klima je tropska, sup-tropska i umjerena, ali na klimu više djeluje ispetost zemlje nad morem nego geografska širina. Najviše oborina pada u maju i novembru.

Meksiko zaprema blizu 2 mil. km², a broji 15.5 mil. st. Jedan dio potječe od španjolskih doseljenika (Kreolci 20%) a ostali su mješanci s Indijancima (Mestici) ili mješanci s Crncima (Mulati) ili potomci čistih Indijanaca.

Meksiko je od 31. januara 1917. federativna republika kao Brazilija i Argentina, a sastoji se od 28. država, 2 teritorija i jednog federativnog distrikta (Meksiko). Ustav je sličan onome u Uniji.

Gradovi: Meksiko 826.000 st. leži 2265 m nad morem, najljepši je grad u Americi. Tu je sjedište ekonomskih i duhovnih sila u zemlji; Gvadalajara 120.000 st., Leon (najvažnije industrijsko mjesto sa 58.000 st.); luke su Akapulko na zapadnoj, a Verakruz na istočnoj obali.

Prirodni proizvodi.

Ratarstvo je najvažnije zanimanje Meksikanaca. U zemlji rodi kukuruz i pšenica (glavna hrana stanovnika), zatim sladorovac, kava, kakaovac, vanilija, pamučika, duhan i konoplja.

Uvjeti su za stočarstvo povoljni, ali nije razvijeno. Goje se goveda (6 mil.), koze (5 mil.), ovce (4 mil.), konji, mazge i magarci.

Rudno je blago glavno bogatstvo zemlje. Vadi se srebro (30% svjetske proizvodnje), zlato, bakar (4. mjesto u svjetskoj proizvodnji), olovo, željezo i nafta (drugo mjesto).

Industrija je slabo razvijena, pa se gotovo sva industrijska roba uvozi.

Trgovina i promet. Smještaj zemlje je vrlo povoljan za promet. Trgovinu pomaže 25.000 km željeznica; četiri pruge vežu zemlju s Unijom, a tri Meksički zaljev s Tihim oceanom. U rudarskim pothvatima i izgradnji željeznica ima najviše kapitala iz Unije, zato njen politički i gospodarski utjecaj snažno raste. Trgovina danas najviše ide kopnenim putem u Uniju. Sjedište je trgovine grad Meksiko, gdje se stječe sedam željeznica.

Izvozni su predmeti: srebro, zlato, bakar, kava, olovo; koža, drvo, goveda, konji, duhan; vanilija, kakao; šećer, biser, sedef i kaučuk.

Uvoze se fabrikati.

Više od pola izvanje trgovine ima Unija u svojim rukama, za njom Engleska, Francuska, Njemačka i Španija.

Novac: piaster sr., peso ili dolar po 100 centavosa.

SREDIŠNJA AMERIKA.

dijeli se na kopneni i otočni dio: prvi se zove Centralna Amerika, a drugi Zapadna Indija.

4. CENTRALNA AMERIKA.

Centralnu Ameriku zaprema šest republika, zatim zona Panama kanala (1130 km²), što pripada Uniji i jedan dio Hondurasa (22.000 km²), koji pripada Britaniji kao krunska kolonija.

Ovih šest republika (1. Guatemala, 2. San Salvador, 3. Honduras, 4. Nikaragua, 5. Costarica i 6. Panama) zapremaju 515.000 km² sa 5.3 mil. stanovnika, najviše mješanaca i Indijanaca; bijelih ima oko 400.000.

Najvažniji su proizvodi ovih od prirode bogatih zemalja isti kao i oni u Meksiku.

Glavna su trgovačka mjesta na Karibskom moru Colon i Simon; na Velikom oceanu: Puntas Arenas.

Industrija se tek zameće. Izvozni su predmeti: kava, kaučuk, banane i kokosovi orasi. Uvozi se: žito i fabrikati. U spoljašnjoj trgovini najviše udjela ima Unija onda Engleska i Francuska. Duljina željezničkih pruga iznosi 3380 km.

ZAPADNA INDIJA

sastoji se od Velikih i Malih Antilla i Bahamskog otočja, koje je tako poredano, da od poluotoka Floride do ušća rijeke Orinoka opasuju Karibsko more.

Osim Kube i Haiti svi su ostali otoci kolonije evropskih država (Engleske, Francuske i Holandije) i Unije.

5. REPUBLIKA KUBA.

(114.000 km^2 sa 2.9 mil. stanovnika, 25 na 1 km^2).

Ovaj je otok biser Antilla; najveći je i najuređeniji u Zapad. Indiji. Kolumbo ga je otkrio na svom prvom putovanju 1492. Godine 1898. oslobodio se španjolskog gospodstva.

Glavni je grad Habana (360.000 st.) najveći grad Zapad. Indije.

Samo se 16% zemlje obrađuje; osobito uspijeva sladorovac i duhan, kao najbolji na svijetu. Proizvodnja duhana iznosi godišnje oko 600.000 bala. Industrija se zameće.

Unutrašnjem prometu služi 3800 km željeznica i obalna plovidba. Izvozni su predmeti: šećer (preko 3 mil. t), duhan (450.000 bala), i južno voće. Uvozi se: žito, meso i druge namirnice i fabrikati. U spoljašnjoj trgovini najviše udjela ima Unija.

Otok ima redovnu parobrodarsku vezu s New-Yorkom (4 dana), Španijom, Francuskom, Velikom Britanijom i gradovima Hanze (19 dana).

Kako je već spomenuto Kuba stoji pod kontrolom Unije od 1898. godine.

6. HAITI.

Otok Haiti, između 17$^1/_2$° i 20.° sj. š. i 68$^1/_2$° i 74$^1/_2$° z. d. od Gr., zaprema 77.000 km^2 sa 2.5 mil. st., od kojih je 70% Crnaca, blizu 30% mulata i vrlo malo bijelih. Na otoku su dvije republike: zapadni dio zaprema crnačka republika Haiti, a istočni mulatska republika Domingo.

U prvoj je saobraćajni jezik francuski, a u drugoj španjolski.

Glavna su trgovačka mjesta: u republici Haiti: Port au Prince(čit. Por oh Prens) sa 120.000 st. i Jacmel; u Domingu: Santo Domingo 31.000 st.

Glavni su izvozni predmeti ovog vrlo plodnog otoka: kava, duhan, šećer, kakao, kaučuk i banani.

Izvanja je trgovina gotovo sva u rukama Amerićana, Nijemaca, Francuza i Engleza. Životne namirnice uvozi Unija, I fabrikati se uvoze. U obje države ima 500 km željeznica.

Od 1905. stoji Domingo pod financijskom kontrolom Unije.

Otok Haiti otkrio je Kolumbo 1492. i prozvao ga Espanola.

II. Južna Amerika.

1. BRAZILIJA.

(Estados Unidos do Brazil).

Brazilija je savezna država od 20 državica, (teritorija Acre) i jednog saveznog distrikta, a zaprema 8.48 mil. km^2 (kao Evropa bez Pirinejskog i Skandinavskog poluotoka) sa 30.5 mil. stanovnika, 4 na 1 km^2. U zemlji je 40% bijelih. Od 1820.—1920. uselilo se oko 3.5 mil. Evropljana. Narodna je prosvjeta na niskom stepenu; od 100 djece za školu polazi samo petero. Službeni je jezik portugiski.

God. 1500. slučajno je ovu zemlju otkrio Portugalac Kabral. God. 1813. oslobodila se Portugalaca, pa je do 1889. bila kraljevina, a onda se proglasila saveznom republikom.

Brazilija graniči sa svim južnoameričkim državama osim Čila, a uz to ima 7920 km morske obale. Smještaj je za trgovinu vrlo zgodan.

Slika tla. Brazilija je gotovo dvjema trećinama ravnica, jednu trećinu zapremaju gore i brežuljci, čije se kose prostiru zemljom uzduž i poprijeko, a obrasle su neprohodnom šumom. Dok je vruća i vlažna amazonska ravnica pokrivena najgušćom prašumom na svijetu, dotle se prostiru dalje na jug nepregledni travnjaci (kampos).

Nizina uz Amazonku ima sva svojstva tropskog pojasa, dok gorski i južni primorski krajevi imaju blagu, toplu klimu. Amazonka po veličini svog područja (7 mil. km^2) i po obilju vode u njenim pritočicama ima najveće porječje na Zemlji. U svemu se može za brazilsku klimu reći, da je zdrava, samo što Evropljanin u njoj omlitavi. U primorskim se stranama često javljaju razne bolesti, osobito žuta groznica.

Rijeke: Glavna je rijeka 6420 km duga Amazonka rječina (Maranon), ona prima preko 100 rijeka, među ovima većih od Volge (Madeira). Ušće joj je (uračunavši i veliki otok Marajo) 93 km široko.

Najgušće su naseljeni primorski krajevi, gdje je i najživlji promet; ondje su i najznamenitiji gradovi. U primorskim pokrajinama: Rio de Janeiro (1.1 mil. st.). glavni i najljepši grad Juž. Amerike; Sao Paulo (0.5 mil. st.); Bahia (0.28 mil. st.); Pernambuco ($^1/_4$ mil. st.); Para, Porto Alegro i Santos; u unutrašnjosti leži Auro Preto i Diamantine kao središta za rudarsku i ratarsku proizvodnju.

Prirodni proizvodi: Malo je koja zemlja na svijetu od prirode tako bogata različitim blagom kao Brazilija, ali se još uvijek narod tim blagom slabo koristi. U Braziliji uspijeva oko 22.000 raznih biljki; od toga je 2000 drveta (560 korisnih).

Ratarstvo. Jedva je 10% plodne zemlje obrađeno. Od hranjivih biljki goji se: crni grah, mandi, kukuruz, pšenica, ječam i riža.

Od tržnih biljki najznamenitije su: sladorovac, kava, pamučika, kakaovac i duhan.

Sladorovac najbolje uspijeva u državi Pernambuco. U svoj zemlji ima 178 tvornica šećera (oko 250.000 t).

Kavom je Brazilija prva zemlja na svijetu. Ima 1200 mil.

kavinih stabala. Daje 13—15 mil. q na godinu a to su $^3/_4$ od ukupne produkcije kave na Zemlji. Izvozi se $^9/_{10}$.

Kakaovac lijepo uspijeva (520.000 q), zatim pamučika ($1^1/_2$ mil. bala) i duhan.

Šume zapremaju prostor 4000 km dugačak i 2000 km širok. Osobito je znamenita produkcija kaučuka.

Stočarstvo zaostaje daleko za ratarstvom. Osobito se goje goveda, zatim konji, magarci i mazge.

Rudarstvo daje željezne i manganove rudače, bakar, kositar, platinu, živu, zlato i dijamante. Nedavno otkriše ugalj i petrolej.

Industrija se lijepo razvija tek u novije doba (tekstilna industrija, pivo, šećer, kože, cigare, žigice, papir, cipele, talionice željeza i brodogradnja.

Trgovina i promet. Unutrašnju trgovinu pomažu ceste, plovne rijeke (Amazonka je plovna 4000 km, a sve plovne rijeke zajedno oko 60.000 km), željeznice (28.000 km), pošte i brzojavi. Izvanja je trgovina pomorska. Trgovačka mornarica broji oko 670 lađa od toga 377 parobroda. Kabelom je spojena sa Zapadnom Indijom, Sjev. Amerikom i Evropom (Pernambuco —Lisabon).

Glavne su luke: Para (kaučuk), Pernambuco. Bahia, Rio de Janeiro, Santos, (kava), i Porto Alegro.

Izvozni su predmeti: kava, kaučuk, koža, mate; kakao, duhan, šećer, pamuk, zlato i manganova rudača.

Uvozni su predmeti: fabrikati i životne namirnice. Trgovačka je bilanca pasivna. Glavni su učesnici u izvanjoj trgovini: Unija, Engleska, Francuska, Argentina i Holandija. Redovita parobrodarska veza postoji između Bordeauxa i Brazilije (13 do 17 dana).

Mjere: metarski sustav. Novac: milereis = 1000 reisa.

2. REPUBLIKA ARGENTINA.

Argentina zaprema skoro 3 mil. (2.98 mil.) km² sa 8.5 mil. stanovnika (3 na 1 km²); od tih je 95% bijelih zbog jakog useljavanja. Najviše onamo sele Talijani i Španjolci.

Španjolac de Solis prvi je Evropljanin, koji je onamo došao 1515., a god. 1535. utemeljiše Španjolci grad Buenos Aires. Od 1853. Argentina je slobodna država, koja se sada sastoji od 14 pokrajina, 10 teritorija i jednog saveznog distrikta. Ustav joj je sličan ustavu Unije.

Tri su četvrtine zemlje ogromna ravnica, ostalo obuhvataju planine. Na zapadnoj strani zemlje spuštaju se istočni ogranci Anda. (Aconcagua 7040 m, najviši je vrhunac u Americi).

Najznamenitije su rijeke: Paraguay s Paranom i Uruguay koji se salijevaju u ušću, nazvanom La Plata. Ovo je širajasto ušće (aestrarium) dugačko 180 km, a široko od 40—350 km, u kome se zapaža plima i osjeka. To su za plovidbu izvrsne rijeke, jer se po njima može zaći daleko u zemlju.

Klima. Argentina se prostire između 22.°—56.° j. g. š., pa je na ovom velikom prostoru klima posve različita. Premda je morska obala 4500 km dugačka, ipak zemlja ima kontinentalnu klimu. U sjevernim krajevima doseže ljetna žega do 48.°. Preko 31.° š. prelazi suptropski pojas u umjereni, a konačno dolazi hladni pojas; 40.° j. g. š. međa je oborina. U krajevima sjeverno od ove međe količina oborina u zapadnom pravcu pada, dok južno od ove međe raste gotovo u istom omjeru.

Glavna su mjesta: Buenos Aires 1.67 mil. st., glavni grad, kulturno i novčano središte, te najveći grad Južne Amerike; Rosario (260.000); Cordoba (156.000); La Plata (140.000); Tucuman (100.000).

Prirodni proizvodi. a) Ratarstvo. Ratarstvo je bilo prije vrlo zapušteno, no neprestanim useljavanjem sve to više napreduje, te danas ne zaostaje za stočarstvom. Argentina je jedna od prvih žitnica na svijetu. Osobito dobro rodi pšenica (30—50 mil. q), kukuruz (40—60 mil. q), zatim riža, vino, voće, i duhan. Šume daju raznovrsno drvo, a najznamenitija je Quebrache od koga zemlja ima najviše koristi.

Stočarstvo. Na nepreglednim pampasima pasu pod paskom poludivljih pastira (gauchos čit. gaučos) golema stada goveda (30 mil. glava), konja (10 mil.), ovaca (46 mil.), koza (4 mil.). U govedarstvu su pred Argentinom samo Unija i Rusija, a u ovčarstvu se takmi s Australijom. Zaleđeno se i konzervirano meso izvozi (čuvene klaonice Saladeros), a naročito se izvozi vuna.

Rudarstvo i industrija. Obje ove grane gospodarstva daleko zaostaju za stočarstvom i ratarstvom. Željezo se i ugljen ne kopa, pa tamo nema ni temelja za industriju. Prerađuju se ratarski proizvodi (spremanje i konzerviranje mesa; zatim koža, cipele i rukavice; brašno, šećer [30 tvornica], alkohol i pivo).

Trgovina i promet. Unutrašnjem prometu i trgovini služe rijeke, pošte, brzojavi i željeznice. Argentina ima 37.200 km željeznica. Željeznice su širokog kolosijeka kao u Španiji (1.676 m), a imaju I. i II. razred. Južno-američka pacifička željeznica spaja Buenos Aires i Valparaiso. Ova je pruga dugačka 1214 km i prolazi tunelom 3200 m. dugačkim na visini od 3720 m.

Izvanja se trgovina kreće morem, a $^3/_4$ prolaze kroz Buenos Aires. Redovnom plovidbom spojena je Argentina s Evropom. Trgovačka flota broji 238 parobroda sa 180.000 t. Većina ovih lađa do Svjetskoga rata bilo je vlasništvo Hrvata Mihanovića.

Izvozi se: pšenica i vuna; koža, meso i mesni ekstrakti; kukruz, brašno, Quebrache, drvo i t. d.

Uvozi se: željezna i čelična roba; pamučne tkanine, vino i kemikalije.

Argentina ima veću trgovačku bilancu nego sve države Južne Amerike osim Brazilije. Trgovačka je bilanca aktivna.

Novac je peso moneda nacional = 100 centavosa.

3. URUGUAY I PARAGUAY.

Za Argentinom zaostaju obje druge la-platske države, Uruguay i Paraguay, ma da se ne može poreći i neki napredak ovih zemalja u novije doba.

Republika Uruguay zaprema 187.000 km² sa 1.5 mil. st. (90% bijelih). Od 1828. Uruguay je samostalna država. Glavna su mjesta: Montevideo (350.000 st.) na La Plati, glavni grad i Fray Bentos (tvornice mesnih ekstrakta).

Zemlja se većinom sastoji od dobro navodnjenih, šumovitih gorskih krajeva, koje otvaraju La Plata i Uruguay. Podneblje je kao u Sjevernoj Italiji te Evropljanima veoma prija. Jedva se obrađuje 3% zemlje. Bogatstvo je tamošnjega naroda u silnoj stoci (8 mil. goveda, 11 mil. ovaca, ½ mil. konja i mula. Na godinu se kolje do 900.000 glava stoke). Gotovo se sva industrijska roba uvozi i naplaćuje životinjskim proizvodima.

Skoro sva spoljašnja trgovina ide preko Montevidea.

Trgovačka je bilanca aktivna.

Republika Paraguay. Ovo je uz Boliviju jedina država u Južnoj Americi ,koja nema nigdje izlaza na more. Zaprema 253.000 km² sa 1 mil. st., a među njima je najviše mješanaca i 13.000 stranaca. Zemlju je otkrio Španjolac Solis 1515. a 1811. postala je samostalnom.

Glavni je grad Asuncion sa 100.000 st.

Zemlja, koja se prostire među rijekama Paranom i Paraguayem, dobro je navodnjena, topla, zdrava i vrlo plodovita; ali za svjetsku trgovinu malo vrijedi. Specialitet je i ujedno glavna izvozna roba paraguayski mate (Yerba 6 mil. kg).

4. CHILE (Čile).

Čile zaprema usku primorsku zemlju (nigdje širu od 400 km) koja je omeđena Tihim oceanom (obala dugačka 4300 km), Peruom, Bolivijom i Argentinom a zaprema 750.000 km² sa 3,950.000 stanovnika (5 na 1 km²). U zemlji živi oko 53.000 Evropljana; među njima mnogo Hrvata.

Godine 1536. došli su u Čile Španjolci, koji su godine ratovali, dok su ovu zemlju zaposjeli. Od 1810.—1818. bore se Čilenci za oslobođenje. Od 1833. imaju svoj ustav i upravu. Čilenci su između svih španjolsko-američkih naroda najvredniji. Ovdje se najviše radi za narodnu prosvjetu i za širenje više duševne kulture.

Sva je gotovo zemlja gorovita, Andi u Akonkagui dosežu visinu od 7000 m. Klima je vrlo različita, jer Čile leži između 17.° i 56.° j. š. naročito što se tiče oborina. Sjeverni su krajevi vrući i nemaju kiše (pustara Atakama), u sredini su zimske kiše, a na jugu pada svu godinu izobila kiše (3000 mm) i dosta je hladno.

Glavna su mjesta: Santiago 500.000 duša i luka Valparaiso 182.000 duša.

Produkcija. Ratarski su proizvodi: pšenica, ječam i kukuruz; krumpir, lan i šećerna repa. Lijepo uspijeva i vinova loza. Stočarstvo i pčelarstvo također je znamenito. Glavno su bogatstvo zemlje rude; u suhim sjevernim krajevima, naročito u pustari Atacami vadi se u prvom redu salitra (13 mil. q), najvažniji izvozni predmet; zatim jod 300.000 kg, bakar, srebro i manganova rudača, a u najnovije doba naišlo se i na ugalj (8 mil. q) i petrolej.

Industrija se lijepo razvija zbog zaštitne carine na uvoz i zbog sirovina, kojih ima izobila. Po raznovrsnosti industrije zauzima Čile prvo mjesto među državama Južne Amerike. Tvornice su osnovali Nijemci, Englezi, Francuzi i Belgijci, a izrađuju: šećer, papir i kože; pile drva; vare pivo; tale rude, tku sukno, platno i pamuk.

Trgovina i promet. Trgovinu pomaže živa obalna plovidba, 8500 km željeznica, ceste, pošte, brzojavi i trgovačka mornarica. U trgovini najviše udjela imaju Englezi a za njima Nijemci i Unija.

Uvozni su predmeti: ugljen, strojevi, odjeća i vunenine; željeznički materijal; životinje, papir, šećer, neke hranjive namirnice i užici.

Izvozni su predmeti: minerali (osobito salitra), žito, kože, jod i t. d.

Bilanca je aktivna.

Novac: Peso — 100 centavoza.

5. BOLIVIJA, PERU, ECUADOR.

Ove se tri republike prostiru uz Tihi ocean u žarkom pojasu. U zapadnom su ih dijelu zapremili Andi, koji prama moru strmo opadaju, te tvore više poprečno, do 5000 m visokih naporednih kosa, koje zatvaraju više mršavih visokih polja (jezero Titicaca 3854 m). Najviše su tačke vulkanskih Kordilera: u Boliviji Nevada de Sorata (6330 m), Ilimani (6410 m); u Ekvadoru Čimboraso (6310 m).

Zbog velikih razlika u visini prolazi onuda klima kroz sve stepene, počevši od tropske žege do polarne studeni.

Bolivija zaprema 1.3 mil km² sa 2.9 mil. st. Glavni grad La Paz (115.000).

Peru 1.77 mil. km² sa 5.58 mil. st. Glavni grad Lima (176.000), a Callao je pristanište.

Ecuador, 307.000 km² sa 1.5 mil. st. Glavni grad Quito (100.000) s lukom Guayaquil.

U ovim su zemljama ekonomske i političke prilike sada mnogo gore, nego dok su bile ove zemlje pod španjolskim gospodstvom (do trećeg decenija 19. stoljeća). Rudarstvo i ratarstvo više je nazadovalo nego napredovalo.

Produkcija. U sve tri ove države gotovo su jednake prirodne, gospodarske i društvene prilike. Radi političke nesređenosti i slabe naseljenosti i proizvodne su prilike slabe.

U svjetsku trgovinu daje:

a) Bolivija: srebro, kositar i bakar; kaučuk, kakao i kininovu koru (najbolja vrsta).

b) Peru: guano, srebro i šećer; kokain, vunu od lama i kaučuk.

c) Ecuador: kakao, koji po šumama divlji raste, ali se i kultivira; zatim kaučuk, kininovu koru, koštunjavce i panamske šešire.

Unutrašnji promet sprečavaju gorostasne planine u ovim zemljama. Cestâ, kako ih mi zamišljamo, uopće i nema. Sva se roba prenosi na mulama.

Rijeke su s istočne strane plovne, ali je po njima promet slab zbog slabe naseljenosti. Obalna je plovidba živa i u prometu ima najveću važnost. Željeznica ima: Bolivija 2420 km, Peru 2780 km, a Ecuador 1050 km. Među ovima ima vještačkih planinskih pruga, koje se uspinju do 4800 m visine. Postoji osnova, da se na istok produže do Amazonke, kako bi mnogi proizvodi mogli kretati preko ove rijeke na more.

Spoljašnja trgovina. Prije smo već spomenuli, što ove zemlje daju u svjetsku trgovinu. U ove se zemlje uvoze industrijski predmeti. Engleska i Unija imaju spoljašnju trgovinu u svojim rukama.

Otvorenjem Panamskog kanala krenuo je i promet prema njemu.

6. COLUMBIJA.

Columbija zaprema 1.064 mil. km² sa 5.9 mil. stanovnika, od kojih su jedva 10% bijelci, a ostali su mestici, mješanci, Crnci i Indijanci. Zemljom se protežu Andi. Položaj joj je vrlo zgodan, jer leži na Tihom oceanu i Karipskom moru.

Klima je uopće tropska, ali u višim planinskim krajevima ima subtropske i umjerene klime pa je prema tome i biljna proizvodnja različita.

Glavni je grad Bogota, 150.000 st., a glavna je luka Cartagena.

Industrija je tek u zametku (pečenje rakije, rafiniranje šećera, pravljenje cigara, čokolade i pletenje panamskih šešira. Vanjska je trgovina u rukama Unije i Engleza. Unutrašnji je promet slabo uređen. Željeznica ima 1100 km.

Uvoze se: fabrikati; žito i brašno. Na uvoz je velika carina.

Izvoze se: proizvodi ratarstva i stočarstva.

9. VENEZUELA.

Venezuela (Mali Mleci, nazvana tako zbog starih građevina na stupovima) zaprema 1 mil. km² sa 2.42 mil. stanovnika (1% Kreolci, 2% bijelci, 4% Indijanci i 93% crnački mješanci). U zemlji ima planina do 4700 m. Glavna je rijeka Orinoco. Klima je tropska, a u Primorju je prevruće.

Glavni je grad Caracas sa 93.000 stanovnika; njegovo je pristanište La Guaira; Valencija, pristanište Puerto Cabello.

Zemlja se po proizvodnji dijeli na tri pojasa: U prvom pojasu nizine raste kava, kakaovac i sladorovac. U drugom pojasu (Llanos) timari se stoka. Cijela krda konja, mazgi, goveda, ovaca i koza ostaju cijelu godinu na polju bez nadzora, pa su napola divlja. Treći pojas zapremaju šume, koje daju kopaivu balsam i balata gumu.

Raznih ruda ima dosta, ali se slabo iskorišćuju.

Željeznica ima 1020 km. Lađe pristaju u La Guairu (izvoz kakaoa) i Maracaibu (kava).

Izvozni su predmeti: kava (0.5 mil.), kakao, kaučuk, kože, zlato i bakar.

Uvozni su predmeti: brašno, ugljen i fabrikati.

Trgovina je u glavnom u engleskim, njemačkim i sjeveroameričkim rukama.

Venezueli pripada i jedan dio Guyane.

III. NEŠTO O SVJETSKOM PROMETU.

Promet je internacionalna (međunarodna) pojava u potpunom smislu jer spaja različite zemlje i narode. Pregrade, koje su prije dijelile narode, uklonjene su potrebama prometa. Linije i pomagala prometa rasprostranjene su danas po cjelokupnoj površini našega planeta.

1. Svjetske parobrodarske linije.

Godine 1819. poslali su Amerikanci prvi parobrod »Savannah« preko oceana. »Savannah« je stigao za 25 dana u Liverpool. Ugalj, što ga je parobrod ponio, potrošen je za 18 dana i tako preostali dio puta prevali s pomoću jedara. I tako je »Savannah« prelaz od jedrenjače parobrodu. God. 1838. doplovi »Sa-

rius« s pomoću pare iz Engleske u New-York. Amerićanin Samuel Cunard uredi god. 1840. prvu poštansku parobrodarsku liniju između New-Yorka i Liverpoola. Od toga vremena zavlada parobrod svjetskim morem, a brzoplovka jedrenjača povuče se u kraj.

Do 30.000 parobroda pod najrazličitijim zastavama plovi danas morem na sve strane svijeta.

Mnogi su od ovih parobroda vlasništva većih ili manjih društava, po plove točno određenim pravcima onako, kao što željeznice jure po svojim tračnicama.

Ova društva prevoze putnike i poštu[1]) do najudaljenijih luka.

Danas nema ni na jednoj poli Zemljinoj grada, koji je iole znamenit, a da je isključen od redovnog pomorskog svjetskog prometa.

Najsjevernije točke na Zemlji, do kojih dopiru redovni poštanski parobrodi, jesu: Nordkap (onamo dopiru norveški poštanski parobrodi, koji plove između Hammerfesta i Varanger fjorda) i Reykjavik (danski poštanski parobrodi via Edinburg). Najjužnije su točke: New Seeland i Kap Horn.

Za trgovinu su najznamenitije evropske i istočno-indijske obale, zatim obale istočno-američke između La-Plate i Sv. Lovrinca, pa zato uz ove obale i pristaje najviše brodova. U ovom pravcu ide i najviše poštanskih parobroda. Ovdje se natječu engleska, francuska, talijanska, španjolska, holandska, belgijska i u najnovije vrijeme američka društva. Zbog toga su tarife za luke na ovim obalama jeftine. Najjača je konkurencija Reedera (vlasnik brodova) na Sredozemnom i u Sjevernom i Istočnom moru, onda u lukama Unije i Britske Indije. Ova je konkurencija uzrokom, što je prevoz osoba i robe morem jeftiniji nego željeznicom.

Engleski i francuski poštanski parobrodi podržavaju vezu između Evrope i Australije, dok su sa zapadnim američkim Primorjem prije otvorenja Panamskog kanala podržavali poštansku vezu isključivo engleski parobrodi, a sada plove onamo u velikom broju i američki poštanski parobrodi. Poštanski promet na Tihom oceanu podržavaju engleski, američki i japanski parobrodi.[2])

Po Kaspijskom moru, gdje je glavna veza s Centralnom Azijom i Perzijom, plove samo ruski parobrodi.

Cjelokupna trgovačka mornarica čitavoga svijeta broji preko 35.000 većih lađa sa 64 mil. Reg. t., od toga 30.000 parobroda

[1]) Razne države subvencioniraju ova društva za poštanski promet.

[2]) Evropska pošta za Japan ide preko Amerike: iz Liverpoola preko New-Yorka, Montreala, Vankouvera stiže pošiljka za 31—32 dana, preko New-Yorka, San Franciska za 32 dana, dok via Suez treba najbrži parobrod 37—38 dana.

sa 61 mil. Reg. t. Ako dodamo i manje trgovačke lađe, onda cjelokupna trgovačka flota iznosi 65,000.000 Reg. t.

Najveći dio ovih lađa pripada evropskim državama i Uniji. Od ostalih država samo Japan ima znatniju mornaricu.

Ovo nam kaže, da gotovo sav pomorski promet imaju u svojim rukama Evropljani i Unija, dok su svi ostali narodi na Zemlji u ovome pogledu o njima ovisni. U novije doba živo učestvuje Japan u pomorskom prometu.

Polovina od svih parobroda i trećina jedrenjača plovi pod engleskom zastavom.

2. Svjetske željeznice.

Željeznica, taj silni kulturni pokretač 19. i 20. vijeka, našla je u svome razvitku dosad na cijeloj Zemlji dva centra: Evropu i Uniju.

Ostali dijelovi Zemlje zaostali su daleko u razvitku prema svojoj veličini. Apsolutno najviše željeznica ima Unija; relativno najviše (prema veličini zemlje) Belgija.

Na cijeloj Zemlji ima danas 1.2 mil. km željeznica.[1]) Od ovoga otpada na Ameriku 612.000 km, od čega dolazi na samu Uniju 425.000 km, na Evropu 380.000, na Aziju 120.000, a od toga dolazi na Brit. Indiju blizu polovina, na Afriku 51.000, a na Australiju 47.000 km željeznica.

Ovdje ćemo napomenuti samo one pruge, koje se osobito ističu, spajajući brzom vožnjom pojedine dijelove svijeta. Te su pruge:

u Evropi: željeznice, koje spajaju luke Sjevernog i Istočnog mora (London, Calais, Ostende, Antwerpen, Rotterdam, Hamburg, Stettin, Petrograd) s lukama Sredozemnog mora (Marseille, Genova, Napulj, Brindisi, Trst, Atena, Solun, Carigrad, Konstanca, Odesa) i one željeznice, koje vežu zapadnu Evropu (Pariz) preko Rusije s Uralom i Kaspijskim morem;

u Aziji transkavkaska željeznica: Batum-Baku, cetralnoazijska željeznica na Samarkand-Taškend, željeznica Orenburg-Taškend i velika Sibirska željeznica na Tihi ocean;[2])

u Africi: Aleksandrija-Kairo-Sues; Kap-Kairo željeznica nije još dograđena;

u Americi deset Pacifističkih željeznica i Panamska željeznica;

u Australiji: velika željeznica od Pertha (zap. Australija) preko Adelaide u Melbourne i Sydney.

[1]) Ova duljina bila bi dostatna, da se opaše ekvator 30 puta, ili da se postave trostruke tračnice od Zemlje do Mjeseca. (Udaljenost je Mjeseca od Zemlje 384.000 km).

[2]) Od 1903. može se za 47 dana prevaliti put oko Zemlje, ako se vozi Pacifičkom željeznicom preko San Franciska i Sibirskom željeznicom.

3. Svjetski brzojavi.

Mnogo brže od željeznica razvila se mreža brzojavnih žica, ovih živaca, što u organizmu svjetskog prometa pokreću misli. Silnom žurbom nastoji svakoje, iole znamenito mjesto starog i novog svijeta, da bude primljeno u veliku brzojavnu vezu.

Time se tumači, što je danas oko 150.000 mjesta svih pet dijelova svijeta spojeno brzojavom; dužina žica iznosi 2,500.000 km, broj otpremljenih depeša 1000 mil. To je sve učinjeno od god. 1840., otkako je električni brzojav udešen za praktične svrhe.[1]) Jedva što su pojedini dijelovi svijeta saznali za blagodat toga izuma, već se je pomišljalo, kako da se on upotrijebi na to, kako bi se spojili pojedini dijelovi svijeta između sebe.

Poslije različitih uzaludnih pokušaja pošlo je to za rukom, pošto je udešen kabel između Engleske i kontinenta 1851. Doskora svezaše samo malo od Evrope udaljenu Malu Aziju i Afriku s Evropom. Onda odlučiše, da daleku Ameriku, Istočnu Aziju, pa i samu Australiju elektračnom žicom primaknu Evropi.

Danas leži više od 2500 kabela u različitim morima, te nesamo da vežu sva velika trgovačka mjesta na Zemlji između sebe, nego i sve znatnije kolonije sa zemljama, pod čijom su vlašću.

Duljina svih kabela iznosi 594.000 km, od toga otpada na samu Englesku skoro polovina (283.000 km).

U Sjev. Ameriku ide 11 kabela iz Engleske, 3 iz Francuske, 1 iz Portugala i 1 iz Njemačke preko Engleske; u Juž. Ameriku idu 2 iz Portugala u Braziliju. Iz Unije ide kabel preko Antilla uz istočnu obalu Juž. Amerike, a drugi preko Panamske prevlake duž Zapadnog Primorja Južne Amerike, dok jedan veže San Francisko sa Filipinima. Vankouver u Kanadi je vezan kabelom sa Australijom.

Sva važnija primorska mjesta Afrike spojena su kabelom. Kabelska žica položena je duž čitave zapadne i od Suesa duž čitave istočne obale Afrike sve do Kapa.

Australija je preko Jave spojena dvostrukom žicom s istočno-indijsko-evropskim kabelom.

Azija ima kabelsku vezu, koja ide iz Japana preko Kine, Singapura, Madrasa, Bombaya, Adena, Suesa, pa Sredozemnim morem u Evropu.

Južna Afrika (Durban) vezana je kabelom sa Australijom.

U Tihom su oceanu dva kabela, koji čine električni pojas oko Zemlje. Jedan je britski, a dovršen je 1902., a drugi je unijski 1905.

[1]) Brzojav su izumili Gauss i Weber 1833.

Upotrebom kabela može se sada za nekoliko minuta otpremiti brzojavka oko Zemlje.[1])

Zbog znatne konkurencije sada je pristojba za kabelne telegrame mnogo jeftinija, ali je još dosta visoka za telegrame, što se šalju u vrlo udaljena mjesta preko linija, koje se manje upotrebljavaju.

Brzojav bez žica izumljen je u novije vrijeme i sada je proširen po cijelom svijetu. Ovaj je izum svakome dobro došao, a naročito se njime koriste lađe, koje su tako uvijek u vezi sa kopnom.

Svaki ratni i putnički brod ima svoju stanicu za bežično brzojavljanje. Godine 1921. bilo je uređeno na cijelom svijetu 844 stanica za bežično brzojavljanje. Najveća je stanica u Rauenu kraj Berlina, koja može primati vijesti iz udaljenosti od 20.000 km. Danas je bežični brzojav sigurno sredstvo za prenašanje vijesti u javnoj službi.

Telefon. Amerićanin Bell stavio je 1876. telefon u upotrebu, a već odavno ima internacionalno značenje, jer su njim spojena mnoga mjesta u Evropi i Americi, koja leže u raznim državama. Telefon je za trgovce važniji od brzojava, jer se s pomoću njega mogu trgovci mnogo brže i lakše sporazumjeti.

Telefonom se danas služe svi kulturni narodi svijeta.

Godine 1884. uspjelo je Belgijcu Van Risselberghe-u spojiti telefonom Brissel sa Antwerpenom. Sada su najdulje direktne međugradske linije u Americi: Boston-Omaha 2200 km, New-York-San Francisko; u Evropi: Pariz-Rim, Berlin-Brissel-Pariz (1200 km) Marseille (1900 km), Berlin-Wien (700 km).

U ožujku 1891. udešena je pomoću kabela telefonska veza između Pariza i Londona.

Telefonski kabel veže također Njemačku s Danskom i Švedskom. I ne će proći dugo vremena, pa će se urediti telefonska veza između Evrope i Amerike.

I rješenje problema bežičnog telefona po svoj prilici nije daleko.

Danas ima na svijetu 17 mil. mjesta za telefonski razgovor.

4. Svjetski poštanski savez.

Zadaća je Svjetskom poštanskom savezu, da što više omogući jednoličnost, jedinstvo i jeftinoću svih poštanskih pošiljaka čitavog kulturnog svijeta. Ovaj je savez osnovan 9. listopada 1874. u Bernu, a usavršen je na poštanskim kongresima u Parizu 1878., Lisabonu 1885., Wienu 1891., Washingtonu 1897., Rimu

[1]) Za sada najbrže radi linija Washington-Washington kao linija oko Zemlje. Od Istoka do Zapada traje 12 minuta, dok od Zapada do Istoka 9 minuta, premda odgovor prelazi preko 19 telegrafskih stanica. — Sydney-London traje 11—13 minuta, ako je brzojav žurno (D.) otposlan, novinski brzojav treba 1 sat.

1906. i Madridu 1922. pa su danas u ovome savezu sve države sa uređenom poštom, koje zapremaju 117 mil. km² sa 1273 mil. ljudi.

Po odredbama svjetskog poštanskog ugovora iznosi porto za dopisnice, pisma i novčane pošiljke 40 santima švicarskih ili iznos u novcu dotične države koji je jednak vrijednosti 40 santima švicarskih. Za ovaj iznos može danas doći vijest iz Sibirije u San Francisko ili iz Hammerfesta do Magelhaensova tjesnaca, dok se još pred 50 godina plaćalo za obični list iz Kölna u Königsberg ili Wien 1 talir. Ubrane pristojbe zadržava svaka poštanska uprava za se, a ne obračunavaju među sobom. Namjeravaju uvesti i svjetsku marku za pisma i »Opći poštanski kliring«.

5. Centralni uredi za međunaroni promet.

Bern je sjedište »Internacionalnog ureda svjetskog poštanskog saveza«, »Internacionalnog ureda brzojavnih uprava« i »Centralnog ureda za željeznički transport«, koji obuhvata 260.000 km željeznice.

IV. STATISTIKA.

SVILA.

Ukupna množina svile, što dolazi u svjetsku trgovinu, iznosi 30—35 mil. kg.

Najvažnije su zemlje, koje proizvode svilu, ove:

Italija	5,000.000 kg
Francuska	670.000 "
Rusija	400.000 "
Balkanske države	350.000 "
Španija	110.000 "
Azijska Turska	850.000 "
Perzija i Centr. Azija	14,000.000 "
Kina	10,000.000 "
Japan	12,000.000 "
Indija	350.000 "

Unija potroši trećinu svjetske produkcije svile.

PRODUKCIJA LANA U EVROPI.

Rusija	200—500 mil. kg
Njemačka	35 " "
Francuska	25 " "
Italija	22.6 " "
Belgija	15 " "
Engleska	47 " "
Holandija	44 " "
Jugoslavija	6.9 " "
Švedska	2.5 " "

U vanevropskim je državama produkcija lana neznatna.

PAMUK.

Produkcija pamuka iznosi 20 do 25 mil. bala.

Unija	16 mil. bala
Brit. Indija	4 " "
Egipat	1 " "
Azijska Rusija	0.5 " "
Brazilija	0.45 "
Meksiko	0.2 " "
Kina po prilici	1.5 " "

Od ovoga uveze Engleska 3.7 mil. bala, Rusija 2.9 mil., Njemačka 1.7 mil., Francuska oko 1 mil., Italija 0.8 mil., Čeho-Slovačka 450.000 bala, Španija 320.000, Belgija 240.000, Švicarska 90.000, Holandija 80.000 bala. Sama Unija potroši preko 5 mil. bala, a Brit. Indija 1.6 mil.

KAVA

Najviše kave proizvode ove zemlje: u 1000 vreća po 60 kg.

Brazilija (dvije trećine sve kave)	13—15.000
Centralna Amerika	1.500
Holandska Indija (izvoz)	300
Venezuela, Kolumbija, Ekvador	1.070
Kuba, Haiti i Portorico	230
Brit. Indija i Manila	451

Svjetska potrošnja iznosi 19—20 mil. vreća.

U potrošnji kave najvažnije su ove zemlje (u milionima q): Unija 5, Njemačka 2, Francuska 1, Belgija 0.6, Holandija 0.5, Italija 0.2, Engleska 0.13. Prema ovome najviše kave troši Unija (oko ²/₅ svjetske produkcije), a najviše je dobiva iz Južne Amerike.

Prva tržišta za kavu jesu:

U Americi: Rio de Janeiro, Santos, New-York.

U Evropi: London, Havre, Hamburg, Antwerpen, Amsterdam, Rotterdam (ova dva za »Java kavu«), Marseille.

ČAJ.

Čaj prosječno izvoze godišnje u milionima engl. funti:

Brit. Indija	250
Ceylon	180
Kina	100
Java	40
Japan	20

Engleska troši otprilike onoliko čaja kao sve evropske zemlje i Unija zajedno. Engleska uvozi čaj iz Indije, Jave i nešto iz Kine.

POTROŠNJA SIROVA ŽELJEZA.

Ako računamo potrošnju željeza po glavama u pojedinim državama, onda dobijemo izvrsno mjerilo za prosuđivanje gospodarskog razvitka zemlje.

Unija	350	kg	na	glavu
Engleska	200	,,	,,	,,
Belgija	275	,,	,,	,,
Njemačka	212	,,	,,	,,
Švedska	104	,,	,,	,,
Francuska	90	,,	,,	,,
Austrija	50	,,	,,	,,
Rusija	25	,,	,,	,,
Španija	23	,,	,,	,,

VINO I PIVO.

Potrošak vina i piva po glavama.

	Vina	Piva
Italija	128 l	2 l
Francuska	142 l	34 l
Njemačka	5 l	104 l
Engleska	11 l	124 l